

GYŐR

Városföldrajzi tanulmány

ÍRTA

HAMMER GYULA

446.

GYŐR SZAB. KIR. VÁROS KIADÁSA

GYŐR, 1936.

SZÉCHENYI KÖNYVNYOMDA

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J000979509

Tanári alapvizsgát tettem a főelvártól
1934 é. májusában Dr. Kogutowicz Károly
professor úr előtt, „kötés” aradműveléssel.

Teljes szakdolgozatommal a felsorolt
főreiskolákban alapítván Dr. Kogutowicz Károly
professor úr nyílt utmutatásai és tanácsai
segítségével magam kéngittem el.

Buda, 1936. májusban hi. Dr. Kogutowicz Károly

446/1990

I. Bevezetés.

1. Előszó.

Amikor Győr városföldrajzának megírásához fogtam, nem könnyű feladatra vállalkoztam. Egy város élete annyira szövevényes, sok szálból összetevődő, hogy minden szálnak kikutatása roppant nehéz feladat. Bizonyára nem is sikerült a városra jellemző minden momentumot felkutatnom és az olvasó elé tárnom. Szolgáljon mentségemül a feladat nagysága: a város életének megértésében és főleg megértetésében akadhatnak dolgok, amelyek egy ember figyelmét elkerülik, vagy nem tűnnek fel olyan fontosnak, mint egy másik megfigyelő előtt.

Céloomul a tájba helyezett város fejlődési folyamatának tanulmányozását vettem. A táj pedig csak akkor lesz igazán élő valami, amikor az ember munkájával megkezdődik a táj átalakítása, akár épít, akár rombol is az ember. Az olvasónak néha talán úgy tűnik majd, hogy sokat foglalkozom a város régi korokbeli képével. Felfogásom azonban az, hogy a város fejlődési fokozataiban minden korban mint önálló egység szerepel. A következő kor városa ebből alakul ki egy megint önálló eggyeddé, azáltal, hogy az előző kor meghatározó tényezői közül egyeseket átvéve tovább fejleszt és ezekhez saját maga egészen új tényezőket kapcsol. Igyekeztem minden kornál az előző kor tovább fejlesztett tényezőjét és az új kor hozzáfűzött tényezőjét kikutatni és ismertetni mert ezek egymásutánja alakította ki a mai városi életet.

A mai Győr tárgyalásánál az életjelenségek kapcsolatát úgy igyekeztem feltárni, hogy előbb megismertettem a város utcáit, épületet stb., mert ezek a mai életnél már mint adottságok szerepelnek. A tér után a lakosság megismertetését igyekeztem elérni, amely ebben a térben él. A tér és lakosság kölcsönös hatása alakítja ki az élet-megnyilvánulás különböző formáit, Győrben a városias életet, amelyet a lehetőség szerint egységes szemléletben igyekeztem bemutatni.

Végül összehasonlítom a várost más városainkkal. Talán soknak tűnnek fel a számadatok — de a számok beszélnek és bizonyítják azt, ami végigvonul az egész dolgozaton, hogy ma alig van vidéki város, amelynek városias élete olyan fokon állna, mint Győré.

2 Győr város földrajzi helyzete.

Amint Budapestről „Nyugat” felé utazunk, Budapest és az első igazi „nyugati” város között éppen a feleuton egy érdekes, élénk, valamelyik német kis városhoz hasonló városba érünk — ez Győr.

A városház csak 58 m. magas tornya erkélyéről körülnézve északra a Kisalföld tömördek síkságán vész el a tekintet, délfelé nézve azonban egészen más táj tárul elénk: a Kisalföld messze délre terjeszkedő síksága megtörik a Bakony lába előtt, a Bakony északnyugatra mutató újjai a sokorói dombosorokban, a ravazd-ménfői vonulatban és a pannonhalmi vagy szentmártoni dombvonulatban majdnem Győrig nyúlnak előre. Keletre és nyugatra a tájat a Kisalföld alacsony buckákkal tarkított térszíne alkotja.

Maga a város a Duna győri ága,¹ a Rába és Rábca összefolyásánál épült fel. A város helyzetének előnye ezzel már adva van. A folyómenti városok helyzete mindig megokoltabb, mint a többi városké. A városok helye egészen kilométer-pontosságig meg van már eleve adva a földrajzi helyzettel. Győrnek ott kellett keletkeznie, ahol ma áll, ott keletkezett volna bármily nép uralma alatt, aminthogy minden, a magyarságot megelőző népnek is jelentős helye volt e város. Szeretik a historikusok azt mondani, hogy a várost azért szállták meg a magyarok és ezért lett olyan jelentős hely már Szt. István idejében, mert a római kor maradványai még csábítólag hatottak a magyarságra, meg hogy az előttük itt lakó szláv népek frank mintájú szervezete is vonzó példaként hatott a magyar uralkodókra. Látszólag kétségtelenül ez a helyzet, de Győr akkor is jelentős magyar telep lett volna, ha történetesen a magyarság előtt egyetlen nép sem lakott volna területén, mert egyedül ez a város lehetett központja annak a hatalmas nyugati védelmi vonalnak, amelyet a magyaroknak az imperialista törekvésű német császárság ellen ki kellett építeniök.

A dunamenti fekvés már maga is megbecsülhetetlen jelentőséget kölcsönöz a városnak. A nagy „Nyugat” és „Kelet” közti útvonal egész országrészeket tudott és tud felvirágoztatni; természetes, hogy nagy jelentőséget ad egy-egy mellette fekvő városnak is. E jelentőséget látszólag kétségessé teszi az a tény, hogy Győr csak a Duna egy ága mellett, a „Győri-Duna” mellett van. De ez a hátrány csak látszólagos. Azt lehet mondani, hogy ez a tény is előrelendítő hatással

¹ Nevezik ezt a Duna ágat „Mosoni-Duná”-nak is, de mivel e Duna ág mellett a legjelentősebb település Győr — a következőkben is mindig „Győri Duná”-nak nevezem.

birt egészen a legutóbbi időkig. Mert még a mai technika vívmányai mellett is nehéz akadályt jelent a Csallóköz és a Szigetköz teljes bekapcsolása a környező vidék életébe. Aki járt Szigetközben és a Csallóközben, megállapíthatja, hogy ez a vidék elmaradt a környező vidékektől, pedig csak a „Kisduna” és a „Győri-Duna” választják el azoktól. E vidékek a körül folyó vizekkel el vannak szigetelve a vidéküktől. Az elszigeteltség még csak fokozódik, amint visszafelé megyünk a történelemben. A Duna északi ága és déli ága nem engedték a forgalmi útvonalat a Duna főága mellett futni, ezt délre és kisebb mértékben északra térítették ki. A Duna főágának állandó kitérése, zátonyok közti futása, iszaplerakódása miatt a hajózás a mellékágakon, főként a délin bonyolódott le egészen a múlt század közepéig. Még 1500 körüli időből van egy leírásunk, amelyben *Sountheim László* a Duna völgyet leírta, és ebben Pozsony, Oroszvár, Győr, Komárom stb. sorrendet követ.² A Duna főága tehát a Győri Duna-ág volt a múlt század közepéig, a Duna középső ága amolyan holt ág volt a szó majdnem teljes értelmében, mert rengeteg hordaléka között elhalva keresett magának minduntalan új medret. Az őskorban még fokozottabban fennállhatott ez a jelenség s akkor még kevésbé lehetett a Nyugat-Kelet közötti útvonal a Duna főága mellett.

Kelet-Nyugati útvonal menti fekvése mellett csak úgy emelkedhetik egy város nagy jelentőségre, ha megfelelő észak-déli területeket tud a benne összefutó utakkal bekapcsolni a nyugat-keleti kereskedelembe. Egyirányú út mentén nem keletkezhetik jelentős hely, mert ez csak lineáris fekvés, már pedig a településeknek csak akkor van nagy helyzeti előnyük, ha helyzetük forgalmas — azaz több irányból összefutó vonalak mentén van, mert akkor a több irányból összefutó terményeknek természetes kicserélő piaca lehet. Így van ez Győr esetében is. Itt az északi területtől csak a Szigetköz az, amely Győr érdekeltségébe tartozik, bár még a Csallóközből is Győr megyéhez tartozik egy darab.³ Ez a terület azonban csak mesterkéltén volt Győrhöz kapcsolva, mert a Duna főága, majd a Győri-Duna-ág egészen elzárja a vidéket Győrtől; az odajutás nehézkes és nem természetes. E vidék Pozsony érdekeltségéi körébe tartozik a természet rendelkezése szerint. Délről, nyugatról és keletről ellenben nagy terület csatlakozik Győr érdekeltségéi körébe. E vidék Győrhöz való kapcsolódása nem mesterséges, aminthogy az sehol sem esik össze a megye-határral, hanem

² Szávay Gy.: Győr. 222. o.

³ Jelenleg cseh megszállás alatt.

azon mindenütt jóval messzebb terjed. Ez a vidék a Bakony gerincétől kezdve északnyugati irányú lejtéssel Győr felé, illetőleg a Duna és Rába síkjára lejt. Nyugat felől is Győr, illetőleg a Rába síkja felé lejt a vidék, délnyugatról pedig a Rába folyása mutatja a lejtés irányát, amely szintén Győr felé tart. Itt a Duna, Rába-Rápca összefolyásánál egy medence áll előttünk, amely a Kisalföld medencéjéhez viszonyítva is medence; — az ú. n. „Győri medence” ez.

A lejtés irányát a folyóvizek mutatják — a folyóvizek pedig az útvonalak irányát már azelőtt megrajzolták, mielőtt ember élt volna a Földön. A folyóhálózatot követve alakult ki az a tipikus északdunántúli úthálózat, amely sugarasan Győrbe fut össze.⁴

A folyóhálózat és az ezt követő úthálózat nagy területet von délről Győr érdekelttségébe. A nagy távolságok itt is természetesen másfelé való orientálódást követelnek meg és a Dunántúlon levő sok város lehetővé is teszi ezt a községeknek, mégis nagy terület az, amelyet Győr érdekelttségébe sorolhatunk. Nagyjából *Komáromtól Pápáig a Bakony pereme, továbbá Pápától Pozsonyig húzható enyhén nyugat felé domborodó ív határolja azt a területet keletről, délről és nyugatról, amely Győr érdekelttségébe tartozik. Pozsonytól Komáromig a Duna főága alkotja az északi határát e területnek.*

Roppant fontos a *Budapest—Bécs közötti elhelyezkedés* is. A későbbi történelmi fejezetben részletesebben fogjuk látni, hogy ez a helyzet mindig ösztönzőleg hatott a város fejlődésére. Előbb az Árpádok alatt természetes központja lett a németiség elleni védővonalnak, később a török korban fordított arcéllal szintén védővonal központ. E helyzet az uralkodók részéről állandó figyelembevételt, támogatást biztosított a városnak.

Helyzete miatt tudott Győr a közvetítőkereskedelem és az ipar városává lenni. A nyugatról jövő iparcikkek továbbítása az ország belseje felé, a nagy érdekeltségi kör gabonájának és állatainak Bécs felé való szállítása mindenkor nagy hasznót jelentett a város kereskedőinek. Ezekre a nyersanyagokra támaszkodva, valamint a minden irányba jól kiépített útvonalak igénybevételével a közeli Ausztriában tanult és onnan ideszármazó ipari szellem hatalmas kézi és gyári ipart virágoztatott itt fel.

Mindezek lehetővé válásának a földrajzi helyzet volt az alapja.

⁴ Ilyen sugarasan összefutó úthálózatot találunk más városoknál is, de itt úgy tűnik fel, mintha az utak mind a magasabb helyekről jönnének a medence mélypontja felé.

Aránylag nem nagy város alakult itt ki; több más városunk messze felülmúlja lakosság-szám tekintetében. De a földrajzi helyzet új lehetőséget mutat a város jövőjére vonatkozólag. És amint majd a későbbi ipari stb. fejezetek igazolják, a helyzetből magyarázható ipara és kereskedelme miatt a város sokkal nagyobb súlyt követel magának a többi várossal való összehasonlításban, mint amennyit pusztán lakosságszáma biztosítana neki.

II. A táj. (Természeti adottságok.)

1. Geológia.

A Kisalföld területén járva mindenütt olyan területen vagyunk, amely tengeri üledékekkel és folyami hordalékokkal feltöltött medence. Amikor a magyar medencék helyén álló Magyar Ösmasszívum a mezozoicumban megtöredezett, az utána következő harmadkorban pedig egészen elsüllyedt, a romhalmaz fölé a mediterrán, majd a szármata, végül a pannon-tenger borított vastag üledék-rétegeket. A tengerek visszavonulása után Győrnél a folyóhálózat alakította ki a felszín mai formáit a tengeri üledék fölé folyami hordalékot terítve.

A Győri medence a Kisalföldhöz képest is süllyedést jelent. A folyami hordalékok 8—10 m. vastagságú réteget terítettek a pannon réteg fölé. Lóczy Lajos szerint a Nagy Bakonytól észak felé a pannon rétegek lankás lejtésű abrázíós síkot alkotnak,⁵ amely a Duna vonala felé lejt. Ő a pannon rétegek vastagságát a Dunántúlon 2-300 m-re becsüli.⁶ A valóságban azonban Győr vidékén vastagabb a pannon réteg. Ez abból a tényből is következik már, hogy e vidék volt a pannon tenger legmélyebb helye. De más tapasztalatok is bizonyítják, hogy itt a pannon rétegek vastagabbak lehetnek, mint amilyenek Lóczy mondja őket. Pannonhalmán ugyanis a monostortól É-ra egy völgyben mélyfúrásnál 270 méter vastag réteg átfúrásánál, azaz 37 m. t. sz. alatti mélységben még nem találták meg a pannon rétegek fekvőjét. Bakonyszentlászlón a vasuti állomás mellett, 3 km-nyire a Bakony lábától, 265 m.t.sz.f. magasságban elérték a pannon rétegek fekvőjét, amely itt dachsteini mészkő volt. Ha a pannonhalmi Szent Pál hegy 318. m.tsz. feletti magassághoz hozzáadjuk a pannonhalmi 37. m.tsz. alatti mélységet, akkor már 355 m. vastagságot kapunk a pannon rétegekre. Ha ehhez még hozzászámítjuk az alaphegységnek a pliocén-korvégi pozitív szintváltozásait, akkor itt a pannon rétegek eredeti vastagságát 450—500 m. mélyre kell becsülni.⁷

⁵ Lóczy L. : A Balaton környékének geológiája és morfológiája. 399. oldal.

⁶ U. o. 400. oldal.

⁷ Vid Gy. : Pannonhalma vid. földt. vizs. Földt. közl. XLVIII. k. 233—261. old.

Bakonyszentlászlónál a pannon rétegek fekvőjét 45 m. t. sz. feletti magasságban találták, viszont Pannonhalmán 37 m. t. sz. feletti magasságnál még nem érték el. Az alig 18 km.-nyi távolságnál tehát legalább is 90 m. esése van a pannon rétegnek, azaz kilométerenként kb. 5 m., de lehet hogy ennél jóval több. Ez az abráziós síkság tehát nem lankás lejtésű, mint Lóczy mondotta, hanem inkább olyan, mint amilyennek ugyancsak Lóczy a Balaton somogyi oldalán lévő pannon rétegeket mondja, azaz lépcsősen mélyedő. A Bakonytól a Dunáig ilyen lépcsős szerkezettel állunk szemben, amit bizonyít az is, hogy a Győri Dunától nem messze valahol északra egy nagy lépcsős mélyedésnek kell lenni, mert Magyaróvárnál 200 m. mélyen még a pannon rétegeket sem érte el a fúró, mindig folyóhordalékban járt.

A város alatt tehát pannon rétegek vannak, amelyek Pannonhalmára felől, azaz délről, gyenge, 2—3°-os lejtést mutatnak E.—Ény. felé, amint a most végzett próbafúrások tanúsítják.⁸ A déli vidék vizei tehát a pannon rétegek víztartó rétegein errefelé szivárognak. Valószínű tehát, hogy itt a medence mélypontján a rétegek között nagymennyiségű meleg víz lehet felhalmozva. Mélyebb részekben (szármata vagy mediterrán) esetleg, mint a medence mélypontján, szerves maradványok (olaj) gyűlhettek össze. Ezeknek a felkutatására igen sokat gondolnak most a győriek. A magy. kir. Földtani Intézet irányítása mellett egyelőre próbafúrásokat végeznek 50 m. mélyre, hogy a rétegek pontos irányát megállapítsák s a legkedvezőbb helyen majd egy mélyfúrást fognak végezni. Kétséges még, hogy milyen eredménnyel, de a rétegeknek a medence felé való lejtése a legvalószínűbbé teszi, hogy itt a vidéken valahol nagy mennyiségű melegvíz — esetleg kőolaj lehet felhalmozva a föld felszín alatt, sajnos bizonytalan mélységben. Ha a tudomány megjelölte valószínűség valóra válna, akkor a város gazdasági élete óriási mértékben fellendülne.

2. Morfológia.

A város egész területének felszíni formáit a folyók alakították ki, ezen változtatott aztán több-kevesebbet az ember. A folyók közül legfontosabb természetesen a Duna munkája. Ez egy poligenetikus folyó, azaz a mai kialakulását úgy érte el, hogy több medence elválasztó falait áttörve tudott mindig keletebbre hatolni, hogy eróziós bázisát, a Fekete tengert elérje. Egy-egy ilyen medence-válaszfal áttörése után a folyó szintje megcsökkent és a folyó kénytelen volt a

⁸ Sümeghy József főgeológus úr szóbeli információja.

már előbb felhalmozott síkjába új medret vágni. Így alakultak ki azok a terrasz szintek, amelyeknek maradványai ma is megtalálhatók. Kéz Andor a Duna Győr—Budapest közötti szakaszán hat terrasz szintet kutatott ki.⁹ Győrnél a Duna 0-pontja fölött (106 m. t. sz. f. magasság) 4—6 m. magasságban, keskeny sávban az ó-aluviális terraszt találjuk. Efölött magasabb peremmel emelkedik ki 12—16 m. viszonymagassággal az ú. n. városi terrasz, amelyen Győr belső részei is épültek. E terrasz sem széles, körülbelül a Győr—Komárom közötti vasutvonal határolja dél felől.¹⁰

E fölött emelkedik Szabadhegynél egy harmadik terrasz, amely már a térképről is jól feltűnik. Alacsony, lapos tetőkkel vonul itt egy dombsor kelet felé, ennek a lábánál fut Szabadhegy főutcaja, a Városranézó szer. A terrasz előtt egy völgszerű mélyedés húzódik, ez talán a Dunának, de sokkal valószínűbb, hogy a Rábának egy Dk. felé hajló folyásmedre volt. E szabadhegyi terraszt É-i lábánál, a Kovács-féle téglagyárnál átmetszették egy kavicsbánya feltárásakor. Körülbelül $\frac{1}{2}$ —1 m. vastag termőtalaj és futóhomok alatt előbb apróbb szemű kavicsokból álló rétegsor, majd ismételt sávokban, gyakran lencsésen folyami homokpadokkal tarkázott kavicsok következnek. A kavics rétegek végül homokba mennek át, a homok pedig durva, igen nagyszemű kavicsstakaron nyugszik. A hordalék anyag fekvője aztán a pannon agyag. Az alsóbb szinttájokban Kéz pleisztocén kori faunát gyűjtött,¹¹ a terrasz tehát pleisztocén kori. E terraszok Győrtől kelet felé lankásan emelkednek, amit csak tektonikus mozgások okozhatnak, amelyek talán lassan ma is folynak.

A terraszokon kívül érdekes morfológiai formák a város területén a Káptalandomb, a régi Homokgödrök területe és a Kálváriadomb. A Káptalandomb-féle alakulást Cholnoky parti dűnének tartja, ami itt, a Rába—Duna szögletében az egyedüli lehetséges magyarázat. Voltak ugyan, akik ezt mesterséges alakulásnak tartották,¹² de ez lehetetlen és ma már túlhaladott álláspont. Ugyanilyen parti dűne lehetett a ma már lehordott Homokgödrök területe, amely a mai Waggon-, Gáz- és Szeszgyár helyén állott, 4—6 m. magasan a környező területek fölött. A Kálváriadomb Nádorvárosban a Rábához közel, a Rába

⁹ Kéz A.: A Duna Győr—Budapest közötti szak. kialakulásáról. Földr. Közl. LXII. k. 175—193. old.

¹⁰ Kéz A.: A Duna visegrádi áttörése. Math. és Term. Tud. Ért. L.k. 715. old.

¹¹ U. o. 716—717. old.

¹² Borovszky: Megyei Monográfia 67. old.

partra vetett homokbuckája lehet, amely lankásan kísért gyenge É—ÉK.-i irányban a Rába folyását.

Ami a partalakulást illeti, Győrnél a Duna a merőlegesnél nagyobb szögben fordul délnek és aztán a Püspökvár alatt ismét a dérekszögben nagyobb szögben fordul keleti irányba. A folyás iránynak jobboldalán a folyó állandóan rombolja a partot, itt meredek partban szakad a város szintje a Dunára, míg a révfalusi oldalon a folyó állandóan épít, itt szép lankás part emelkedik a Duna szintje fölött. Ezért van az, hogy bár a maximális vízingeredezés a Dunánál nem nagy, mégis aránylag igen széles ívű hidat kellett a Duna fölé emelni. A Rába nagyjában egyenes folyású a városban, de a Dunába való ömlése előtt kis ívet ír le, ennél az ívelésnél a folyás irány jobboldalán szintén feltűnik a meredekebb part, a baloldalán pedig a lankás emelkedés, de természetesen a folyó arányához képest sokkal enyhébben, mint a Dunánál.

3. Éghajlat.¹³

Az a terület, amelyen Győr fekszik, lassú átmenetet alkot a Kisalföld és Dunántúl éghajlata között.

A januári átlagos középhőmérséklet $-2^{\circ}6'$, a júliusi $21^{\circ}2'$. E két középhőmérsékleti adat a táj kisalföldi jellegű, kontinentális éghajlatát mutatja. A hőmérséklet havi középértékei:

Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.
$-2^{\circ}6'$	$-1^{\circ}3'$	$3^{\circ}7'$	$10^{\circ}7'$	$16^{\circ}4'$	$18^{\circ}8'$	$21^{\circ}2'$	$20^{\circ}2'$

Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Évi
$16^{\circ}4'$	$9^{\circ}6'$	$4^{\circ}4'$	$0^{\circ}6'$	$9^{\circ}7'$

Az évi csapadék mennyiség $600^{\circ}7$ m/m. A havonként lehulló csapadék mennyiség átlagai:

Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.
$37^{\circ}7'$	$25^{\circ}3'$	$34^{\circ}2'$	$53^{\circ}3'$	$68^{\circ}5'$	$81^{\circ}5'$	$54^{\circ}5'$	$63^{\circ}0'$

¹³ Az adatok a Meteorológiai Évkönyvek megfelelő évfolyamaiból vannak véve, illetőleg az ott közölt adatok átlagai vannak itt megadva az 1884—1893. közötti évek megfigyelései alapján.

Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Évi
39·8	66·6	43·4	33·1	600·7

A csapadék maximuma tehát június—májusban esik le, de amint látjuk, októberben is feltűnik egy meglehetősen jelentős maximum. Csapadéokban legszegényebb hónap a február.

Nem követik arányosan a csapadék menetét a felhőzet középértékei. Ezek a használt időköz megfigyeléseiből a következők (10-
év átlag értékei):

Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.
6·2	5·8	5·1	4·9	4·5	4·9	3·9	3·5

Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Évi
3·9	4·8	6·6	6·1	5·0

A táblázatból kitűnik a téli hónapok nagy borúltsági foka a nyári hónapok derült napjai mellett.

A relatív nedvesség értékei a felhőzet középértékeit követve legnagyobbak a téli hónapokban:

Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.
87·7	86·2	79·0	72·3	73·5	75·5	73·0	73·6

Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Évi
77·0	81·1	87·2	87·8	78·0

A légnyomás havi középértékei áprilistól kezdve állandóan emelkednek decemberig, hogy aztán január, február, márciusban elérjék minimális értékeiket:

Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.
747·3	743·1	747·3	748·3	749·8	749·9	750·1	750·9

Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Évi
752·8	751·2	752·9	753·6	751·3

A szélirányok közül leggyakoribb a Ny.-i, ÉNy.-i és a DNy.-i, e fő szélirányok mellett még elég gyakori a DK.-i is. A többi szélirányok csak szórványosak:

É.	ÉK	K.	DK.	D.	DNy.	Ny.	ÉNy.	Szélszél
85·2	37·0	63·3	105·7	73·3	122·0	177·3	130·2	301·1

4. Időjárás.¹⁴

Az előbb felsorolt adatok csak nagy általánosságban jellemzők a városra és vidékére. Ezekről igen nagy eltérések vannak és a város életében ezek a kilengések talán sokkal fontosabbak, mint az általánosan jellemző adatok, mert ezekkel az életnek számolni kell és mindenféle berendezkedést a kilengések figyelembevételével kell megalkotni.

A hőmérséklet a megadott átlagok mellett óriási kilengéseket mutat. Volt olyan január, amikor $-7\cdot6^{\circ}$ volt az egész hónapra átlagos hőmérséklet (1891), sőt 1929-ben a február átlagos hőmérséklete $-10\cdot3^{\circ}$ volt. Nem ritka az egy-két napig tartó óriási hideg sem, amelyeknél 1929. febr. 11-én pl. $-28\cdot4^{\circ}$ -ra szállt le a hőmérő, 1892. jan. 22-én pedig $-27\cdot6^{\circ}$ -ra. A házak falát e lehetőségeknek számbavételével kell megépíteni, úgyszintén az előforduló nagy hidegek miatt kell az ablakokat kettős üvegtáblákkal készíteni. Viszont nyáron nagy felmelegedésekről tudunk: 1928. jun. 16-án $35\cdot0$ -ra, 1892. aug. 18-án pedig $37\cdot8^{\circ}$ -ra emelkedett a hőmérő.

A csapadék is igen nagy szélsőségeket mutat. Néha egy nap alatt 55 m/m (1835. júl. 4.) csapadék esik le. Sőt vannak olyan egészen rövid idők, amikor hirtelen nagy csapadék mennyiség zúdul alá. Így pl. 1925. júl. 18-án 15·5 m/m csapadék hullott le egy óra leforgása alatt, 1929. aug. 19-én 24·4 m/m 53 perc alatt. Ilyen adatot többet is feljegyeztek. A csatornák méreteit e csapadék mennyiségek figyelembevételével kellett elkészíteni.

A csapadéknak vannak nagy évi kilengései is, amelyek károsan befolyásolhatják a mezőgazdasági életet. Ezeket azonban csak számba venni lehet, rajtuk segíteni, vagy a mezőgazdaság természetvényeit ezekhez mérni nem lehet, mert egészen váratlanul jöhetnek. Így 1885-ben az egész évi csapadék mennyiség csak 410 m/m volt, viszont 1893-ban 741 m/m hullott le a városban.

¹⁴ A számadatok a Meteorológiai Évkönyvek megfelelő évről szóló köteteiből.

Hasonló nagy kilengéseket mutat a légnyomás is. 1889-ben, nov. 21-én 770·9 m/m volt a légnyomás. Viszont 1889. febr. 9-én 731·4 m/m-re, roppant alacsonyra szállt le a barométer.

A csapadékos napok száma 1884—1893. között (10 év átlag-számai) havonként :

	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.
Esővel	10·0	6·7	9·4	8·4	9·6	11·9
Hóval	6·1	4·7	2·9	0·1	0·1	0
Jégesőves	0	0	0	0·2	0·9	0·3
Zivatarral	0	0	0·5	1·0	3·2	2·3
Viharral	2·7	3·4	4·7	4·4	4·2	3·1

	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.
Esővel	9·6	7·2	6·0	9·4	9·7	8·1
Hóval	0	0	0	0·3	1·8	4·8
Jégesővel	0·1	0·1	0·1	0	0	0
Zivatarral	2·0	1·5	0·9	0·1	0	0
Viharral	1·3	1·4	2·1	2·9	2·6	3·7

Legtöbb esős nap természetesen azokban a hónapokban van, amikor a legtöbb csapadék mennyiség lehull. A havas napok száma januárban a legnagyobb, de még márciusban is átlag minden évben van 3 havas nap. Itt is nagy kilengések lehetnek. 1890-ben pld. januárban eg/ havas nap volt, februárban pedig egy sem.

A zivataros napok száma aránylag nem nagy, jégeső is kevés van. Villámcsapásról a városban nem igen tudunk, de ez minden városnál így van, az ilyen helyen lévő rengeteg vasszerkezet, villamos hálózat a felhőkben elektromos megosztást idéz elő és ezáltal a villámcsapás lehetőségét a minimálisra csökkenti.

A fagy valószínűsége itt a Kisalföldön igen nagy. Márciusban a fagy valószínűsége 100%, áprilisban még mindig 35—40%, októberben aránylag kevés, 20—30%, de novemberben már ismét 95—100%.¹⁵

¹⁵ Kogutovicz K.; Dunántúl és Kisalföld I. 95. old.

5. Vízrajz.

Győr a „folyók városa”. Nemcsak azért, mert négy folyó találkozik a város területén, de azért is, mert a város ezeknek köszönheti egész létét. Ezek hozzák ide a távoli vidékek útvonalait az őskor óta, amelyeken a vidék lakossága e területre jön.

Legfontosabb folyó a Duna győri ága, amely Csunynál ágazik ki a Dunából és Vének alatt egyesül újra a Duna főágával, maga és főág között közrezárva a Szigetközt. A Duna a pozsonyi kapun bejőve, meglassult folyásával óriási törmelékhalmazt épített fel (Csalló- és Szigetköz), amely a folyót irányából kitérítette, ágakra szakadozását előidézte.¹⁶ E törmelékfelhalmozódás a fiatal pleisztocén korban történhetett, miután a Duna már a levantei korban megjelent e területen.¹⁷

Mint a morfológiai fejezetben láttuk, a Duna különböző magassági szintekben járva, kialakította a terraszeit, amelyeken ma Győr-város áll.

Rendkívül jelentős volt a történelmi korban is folyó, mert Duna főágának kanyargása és zátonyok építése miatt a legújabb időkig ez volt a hajózható ág. Viszont a főág szabályozásával most kevesebb vízmennyiség tud bejutni a győri ágba, amely medrében magasabban jár, mint a főág. Így ma ez az ág csak Győrtől lefelé járható gőzhajók számára, de ez a hajózhatóság is csak állandó mélyítgetéssel tartható fenn. A győri Dunaág szabályozása a főág szabályozásával egy időben történt, véglegesen 1886-1894, között készült el.

A város szívében ömlik a Dunába a Rába. Régebben ez a folyó óriási veszedelmet jelentett áradásaival a városnak és a Rába mentén lévő falvaknak is. Fehér Ipoly ennek okát nem a természeti viszonyokban keresi, hanem azt mondja, hogy egyedüli ok az emberi gondatlanság. Ugyanis az a rengeteg malomárok és malomgát, amely még az ő korában is megvolt, a folyó vizét egészen a partszintmagasságig feldúzzasztotta, ezáltal a folyó esését megcsökkentette. Az áradó folyó így nem tudott lefolyni, hanem fölös vizét a medre menti vidékekre öntötte ki.¹⁸ Ezt a helyzetet változtatta meg a Rába-szabályozó Társulat, amely az 1885. évi XV. tc. alapján végrehajtotta a Rába szabályozását. A kanyargásokat 80 átmetszéssel megszüntették, ezáltal a folyó hosszát megrövidítették, esését megnövelték. 4—600 m széles

¹⁶ Kogutovicz K.: Dunántúl és Kisalföld I. 58. old.

¹⁷ Schafarzik Ferenc: A budapesti Duna paleohidrografiája. Földt. Közlöny 48. k. 184 - 200. old.

¹⁸ Fehér Ipoly: Győr vármegye és város. 67. old.

árteret hagytak s ezeken kívül 4-6 m.-nyi koronaszélességű védőtöltéseket emeltek, így a valamikor vad árvizekkel fenyegető folyót békés, nyugodt lefolyásúvá tették. Ma a folyó középmedlysége 3'38 m., közepes vízbősége 91 m³, közepes vízsebessége 1'629 m., közepes vízállása pedig 2'68 m.

Közvetlenül a Rába torkolata fölött ömlik a Dunába a Rábca is. A Rábca tulajdonképpen egy folyó a Répcével, amelyet a Hanságcsatornával való egyesülése után neveznek csak Rábcának. E folyó víztömege igen kicsiny, folyási sebessége is igen csekély, Rengeteg vizinövény van benne, úgy, hogy csónakkal is nehezen járható. Lassú folyásával igen sok iszapot halmoz fel medrében. A környékbeliek langyos vizét és sok iszapiját gyógyító hatásúnak tartják reumatikus fájdalmak ellen. Szükséges lenne ennek tudományos megvizsgálása, mert ha a környékbeliek állítása így is igazolódna, Győrben valahol egy gyógyfürdő felállítása nagy előnyöket jelentene a városnak.

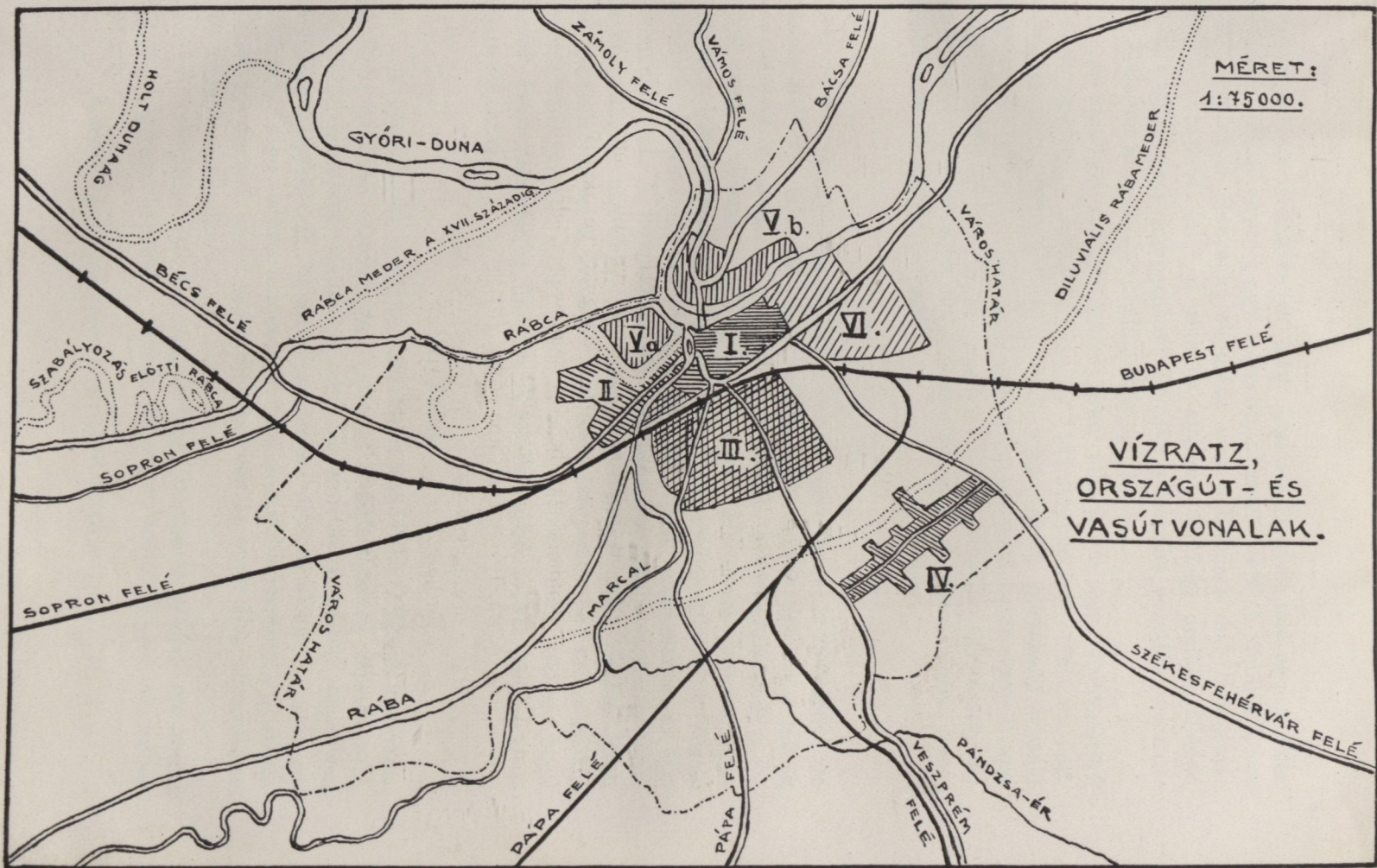
Negyedik folyója a városnak a Marcal, amely még a Rábcánál is jelentéktelenebb. Nádorváros területén ömlik kevés, lassú folyású vize a Rábába, miután egyes ágai már előbb eléri a Rábát. A Rábca és a Marcal szabályozása a Rábával egyidőben történt. Szabadhegytől kissé délre, még a város területén kanyarog végig a Pándzsa-ér, amely a Marcalba ömlik.

E folyók medrei nem voltak mindig ugyanott, ahol ma találjuk őket. A Rába, amint már a morfológiai fejezetben megemlítettem, a szabadhegyi terraszcél lábai előtt folyt, megkerülve nagy ívben a mai várost és úgy ömlött a Dunába. Az ember megjelenésekor azonban már a mai helyén folyt, azaz attól 1—2 száz méterrel keletebbre. A Kálvária-domb lehetett a Rába akkori partjának széle.

A Rábca pedig egészen 1907-ig Újváros és Sziget között folyt, a mai Bercsényi-liget helyén. Ezen a Rábca-medren kívül is van tudomásunk egy régebbi Rábca mederről, amely még 1556-ban, egy akkori oklevél szerint a várostól nyugatra, a mai Pinnyéd körül valahol ömlött a Dunába és csak egy kis ága folyt a mai Bercsényi-ligeten át a Püspökvár alatt a Rábába és közvetlen utána rögtön a Dunába. A Rábca Pinnyédnél Dunába ömlő ága, a Duna és ez a kis ág zárta körül Györszigetet, amelyet már a legrégebbi oklevelek is Szigetnek neveznek — kétséggel földrajzi helyzetéről elnevezve. Ezt a pinnyédi Rábca ágat vagy a XVI.-XVII. századi várépítéskor tömték el, vagy a XVII. században, amikor I. Lipót annyi rendeletet adott ki a Duna-Rába-Rábca szabályozására.¹⁹ Az elzárt ág azóta feltöltődött,

¹⁹ Villányi Sz.: Győr város helyszínrajza stb. 6—7. old.

MÉRET:
1:75 000.

de nyomait ma is fellelhetjük még. Abdától Pinnyéd felé az ú. n. Püspökerdő mellett ugyanis egy mélyebb, vizenyős terület vonul a Duna felé. A pinnyédi Rábca ág eltömése után a Rábca a mai Bercsényiligeten keresztül folyt a Rábába egészen 1907-ig, amikor állandó árvizei miatt nagy kanyarulatát levágva a Dunába vezették — és ezzel kialakult a győri folyóhálózatnak mai képe.

A városban a Rába mellett van elhelyezve egy vízállás-mérő mérce, amelyen a legkisebb vízállás 1885 február 1-én 0'50 m. volt, a legnagyobb 1889 szeptember 19-én 6'02 m.²⁰ A maximális vízszin ingadozás tehát 6'12 m. Ennek lebocsátására meglehetősen nagy árteret kellett hagyni, ami a város folyómenti képét elrontja egy kissé, de nem olyan mértékben, mint pl. Szegeden, ahol a Tisza 12 m. szint-ingadozásával kellett számolni.

6. Talajvíz.

A talajvíz mélysége függ a terep magasságától, a folyóktól való távolságtól és a talaj anyagától is. A talajvíz szintje változik a folyók vízállásával is, rendszerint annál alacsonyabb, különösen amikor a folyók áradnak. Viszont hosszabb áradás után következő hirtelen apadásnál a talajvíz szintje egy ideig magasabb a folyó szintjénél. Amint a folyóktól messzebb megyünk, a talajvíz szintje alacsonyabb és alacsonyabb lesz. A terepszin alatti mélysége magasabb terepszin alatt természetesen nagyobb, alacsonyabb terepszin alatt kisebb. Ezek figyelembevételével a városban a talajvíz terepszin alatti mélysége 1-5 m. között ingadozik. Tehát sehol sem túlságosan mély ahhoz, hogy kutak ásása nehézségbe ütközne. A talajvíz jóízű, ivóvíz céljára kiválóan alkalmas.

7. Talaj.

A város egész területén átalakított kultúrtalajjal állunk szemben. A Rába és Duna jobbpartján, valamint a Szigetközben öntés-talajon képződött mezőségi talajon járunk. Ugyanilyen mezőségi talaj van a Rábca balpartján is, itt azonban régebbi ártéren alakult ki a mezőségi talaj. Mint tudjuk, a mezőségi talaj a legjobb terrénuma a mezőgazdasági életnek, ezért tudott itt régebben az agrár élet olyan jelentős nagyságra emelkedni.

A kultúrtalaj $\frac{1}{2}$ —1 m. vastagságban borítja az altalajt. Az altalaj itt mind folyami hordalék. Sajnos, egészen pontos adatok nincsenek

²⁰ A mérce 0-pontja az Adriai tenger fölött 107'58 m.

erre vonatkozólag, de általánosságban ismerjük a győri altalajt. A legtöbb helyen a humus alatt agyagos homok következik, amelyben azonban a két anyag viszonya nagyon különböző. Tiszta agyag úgyszólván sehol sincs, annál több a tiszta homok.

A Belváros nyugati részén agyag, keleti felén kavics alkotja az altalajt, de itt is vékony agyagréteg borul a domináló kavics fölé. Révfaluban az agyagos talajt találjuk a humus alatt, de közvetlen az agyagos réteg alatt folyó homok következik. Ugyanilyen az altalaj rétegezettsége Sziget keleti részén is, de e városrész nyugati részén már kavics alkotja az altalajt. Újváros területén az agyagos rétegen vastag, csak nagy mélyen van alatta a kavics réteg. Nádorvárosban homok, keleti részén azonban agyag alkotja az altalajt, Szabadhegyen pedig a Duna terraszmáradványaként kavics. A határvonal valahol a „Jáki lapos”-i völgyben lehet, amelyben az említett régi Rába ág folyt.

Építési szempontból a győri talaj jó, mert a normális alapozási mélység általában megfelelő. Kivételt képeznek e megállapítás alól a feltöltött területek, elsősorban a régi várak övezete (Arany János-Újvilág-Újkapu-utca övétől délkelet felé az említett utcák és a Vilmos császár-Vas Gereben-utca között.) Hasonló feltöltött, azaz mély, költséges alapozást kívánó területek a régi téglagyári gödrök feltöltött területei (Nádorvárosban Körkemence-út keleti része), valamint a vasutak tulajdonában lévő kiaknázott területek, továbbá a Révfalu területén lévő eredetileg mély terület feltöltött vidéke.

8. Növényzet-állatvilág.

Győr területe a pannon styep vidékéhez tartozik.²¹ Összefüggő erdő takaró sohasem borította a város területét.²² A sok folyó egészen az újkorig roppant széles árteret foglalt el. Ezeken az ártereken a szokásos vizinövényzet, fűzfafélék, nyírfa, tölgy stb. alkottak olyanfajta erdőket, amilyent még ma is látunk pld. a Rábca menti Püspök-erdőben. Közvetlen a folyóvizek mellett mocsaras területek, nádasok húzódtak nagy szélességben, ugyanúgy, mint ahogy ma miniatűr formában látjuk a Rába, Rábca és Marcal mentén. Az ártérből kiemelkedő részeken a pannon fátlan pusztaságok területén olyanfajta növényzet tenyészett, amilyent ma látunk Győrtől alig pár kilométerre kelet felé a homokos területen. Árvalányhaj mezők, tavaszi hérics (Adonis

²¹ Kogutovicz K. i, m. 72. old.

²² U. o. III. számú térképmelléklet.

vernalis L.), boróka (*Juniperus communis* L.), iriszek (*Iris variegata*.) homoki gyopár (*Gnaphalium granarium* L.) és egyéb pusztai jellegű növények borítottak itt növény takarót a homokos, kavicsos felszínre.

Ma már eltűntek a város területéről ezek a régi növények, egészen átalakított kultúrtáj áll előttünk. Csak a folyók menti keskeny nádasban vannak még meg a természet-ültette növények, egyébként mindent átalakított az ember.

Ugyanilyen változáson ment át az állatvilág is. A pusztai területen nagy vad nem is élt, apró, jelentéktelen állatok éltek itt az ember megjelenésekor. A folyók azonban gazdagok voltak vízi állatvilágukkal; a folyókban rengeteg hal tenyésztett, még első királyaink alatt igen jelentős volt a viza-halászat. Ugyanakkor nagy jelentőségű volt még, hogy a Duna mentén sok hód is tanyázott. A folyómenti árterületek mocsaraiban rengeteg vízi madár élt, amelyek azonban mind kipusztultak máig az ember terjeszkedése következtében.

III. Ember a tájban.

A) A régi Győr.

1. Őskor.

Ezen a területen jelent meg az ember. Az első időkben minden technikai felkészültséget nélkülözve, pusztán a saját kezeerejére támaszkodva, magának kellett alkalmazkodni a természeti adottságokhoz. Nem is kereshetjük az őskori ember nyomát máshol, mint a folyópartokhoz közel, az ártérből kiemelkedő dombokon, ahol a gazdag hal- és vizimadárállomány kellő táplálékot nyújtott neki.

Leleteink — sajnos — nem annyira gazdagok, hogy ezek alapján biztosan állíthatnánk, hogy a régi kőkor embere már élt itt a város területén. Az egyik kiemelkedő vízparti magaslát, a Káptalándomb mellett ugyan, a Duna medréből őskori faragott agancstörödéket emeltek ki.²³ A Homokgödrök területén is találtak őskori, kőkori szerzőmokat²⁴ és a mai Széchenyi-tér déli házsora alól is került elő őskori lelet.²⁵ A harmadik kiemelkedő terület, a Kálvária domb környékén szintén szórványos kőkori leletekre találtak.²⁶

Mindezek a leletek szórványosak, amikből nem állíthatjuk határozottan, hogy már állandóan letelepedve élt itt a kőkori ember. Kőkori ember testének maradványát seholsem találták meg a város területén. Van ugyan egy kőkori ember-koponyadarab a Rába medréből, de ezt a folyó sodra is hozhatta ide, ennek tehát nincs meghatározó ereje. Az a tény azonban, hogy e terület állandó folyókiöntéseivel, az árterületen kialakult mocsárvilágával, halakban gazdag folyóivól a legjobb terrén volt az ősember megtelepedésének, megengedi, hogy a leleteket figyelembe véve, arra következtessünk, hogy a kőkori embere, ha nem is állandóan megtelepedve, de már élt itt e területen. Egyebet nem mondhatunk az ittlakó kőkori emberről, még a népfaj is, amelybe tartozott, ismeretlen előttünk.

²³ Főgimn. Értesítő. 1896.

²⁴ U. o. 1866, 1876, 1873, 1898.

²⁵ U. o. 1904.

²⁶ U. o. 1875.

2. Bronz-vaskor.

A bronzkor lakóiról már többet tudunk. E kornak népei szintén a lápvilágból kiemelkedő területeket szállják meg. A bronzkor és a kezdődő vaskor (hallstatti-kor) népfaja az illyr-thrák. A szórványos kőkori lelőhelyek fölött találjuk a bronzkori tárgyakat is,²⁷ ebből arra lehet következtetni, hogy folytatólagos egymásratelepüléssel állunk szemben. Lehet azonban, hogy a későbbi bronzkori ember hullatta el a régi kor emlékeit, a kőkori szerszámokat is. Világosan még nem látjuk e problémát.

A vaskorban már megtelepedett lakosság él itt Győrben. Első feléről még ritkák az emlékek, de második részéről, a La-Tène koráról már nagyon sok emlékünks van. E kor lakói a kelták. Rengeteg maradvány van tőlük a város területéről, ami igen nagy és jelentős településre enged következtetni. A Kálvária dombtól a Káptalan domb felé húzódó irányban feküdt temetőjük, amelyet ebben a Kálvária dombtól a Káptalan dombig húzódó sávban mindenütt megtaláltak, ahol ásatásokat végeztek²⁸, kivéve az Andrássy-út és Vilmos császár-út közötti részt, amelyen a későbbi várak húzódott.

A Káptalan dombon is került elő keltakori maradvány, bár itt a leletek nem annyira gazdagok, mint a Kálvária domb környékén. A középkor folyamán történt sok építkezés azonban itt a leletek kevesebb voltát magyarázza.

A Homokgödrök területén szintén nagy keltakori temetőt találtak. Érdekes, hogy itt a hallstatti ember nycmai is igen gazdagok, ami egymást követő, folytatólagos települést mutat.²⁹ E területtel szemben, a Budai-út keleti oldalán is magasabb térszín volt — s itt is kelta temetőt tártak fel, de ez már jóval kisebb, mint az eddig említettek.³⁰

A kelta kor nagy fejlődést jelent az előbbi korról szemben. Ez a nép már ismeri a földművelést, a marha- és lótenyésztést. Iparuk, különösen ötvös iparuk fejlett, amiről a Győrben talált számos fibula tanuságot nyújt. Agyagművességüknek anyagot adott a város területén sok helyen a felszínen feltalálható agyag. Edényeik sok maradványa ezzel magyarázható.

²⁷ A Kálvária domb mellett és a Káptalandomb keleti lábánál. (Főgimn. Ért. 1907, illetőleg 1878–79.)

²⁸ U. o. 1876–77, 85–86 stb.

²⁹ U. o. 1866, 1876–80, 1898.

³⁰ U. o. 1871–95.

A Duna vonala mellett élénk kereskedelmet űztek, ebbe a kereskedelmi útvonalukba Győr is beleesett. Kelta házmaradvány nyomokat nem ismerünk, aminek oka, hogy a római település egészen a kelta maradványokra történt, azaz a rómaiak alatt is fennmaradó kelta lakosság az új műveltséget átvéve, maga alakította át kezdetleges kunyhóit római mintájú kőházakra. Így ma már nem lehet elválasztani a két kor emlékeit egymástól. De a kelta kor már magas kultúrát jelentett. Hosszú, négyszázéves uralmuk alatt a fejlődő technikai készségükkel már kezdik magukhoz alkalmazni a természeti adottságokat, a folyók kiöntései megakadályozására kezdetleges védőműveket építenek. Településük iránya követhette azt az irányt, amit temetőjük ismertetésével megadtunk — a Duna mellett kialakult az ő idejükben az az útirány, amit később a rómaiak kiépítettek. Szombathely felé a Kálvária domb irányába elnyúló temetőjük mutatja, hogy a későbbi római útvonal itt is az általuk megszabott irányt követte.

Jelentőségüket a város életében mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy első nevet is ők adtak a városnak. A római Arrabona név a keltakorban alakult, az ő nyelvükön „Rábaszállás”-t jelentett és ezt vették át a rómaiak.

3. A római Győr.

Szávay írja, hogy Noricum elfoglalása után Kr. előtt 15-ben, a rómaiak már megszállják Győrt, Kr. u. 8-ban pedig Augustus megszállása már végleges.³¹ Kr. u. 50-ben tehát már megtörténik a rómaiak berendezkedése Arrabonában, innentől számíthatjuk tehát a „római Győr”-t.

A római hódítás alapja mindig a régi nép maradt. Így volt ez Arrabonánál is. A régi kelta lakosság megmaradt s a rómaiak békés berendezkedését mutatja, hogy még a meghódított nép elnevezését (Arrabona) is megtartják. A kelta lakosság fölé kevés számú római katona és római telepes került.

Villányi Szaniszló szerint³² Arrabona sem municipium, sem colonia rangjára nem emelkedett. Ez nem csökkent a város akkori jelentőségét, mert hiszen ma is vannak városok, amelyek nem megyei székhelyek, de a megyei székhelynél jóval jelentősebbek. A római Arrabona is igen jelentős hely volt a rómaiak alatt.

A települési központ a Káptalan domb volt. Az eddigi korokban a Káptalan domb nem kimondott központ, a rómaiak alatt válik azzá

³¹ Szávay Gy. : i, m. 12. o.

³² Villányi Sz. : Győr megye és város anyagi műveltségtörténete. 16. old.

és azóta központja a városnak mindmáig. Itt 1904-ben két 1-1 m. vastag, egymástól 15 m. távolságra levő, homokkő tömbökből épült falat ástak ki³³ a Székesegyház déli oldalán. Lovass Elemér, a győri római kor buzgó kutatója és kiváló ismerője ezt a falmaradványt a római őrhely falainak tartja.³⁴ Ha meggondoljuk, hogy a római őrhelyek a Duna túlsó, északi partja felől fenyegető barbár támadások ellen létesültek, látjuk, hogy a római őrhely nem is épülhetett máshová, mint a Duna és a Rába összefolyásánál álló és a környéken uralkodó dombon.

Mint a katonaság központja, a Káptalan domb volt a „római Győr” központja is. Maga a város, akárcsak ma a Belváros, a domb lábánál feküdt széles övben. A kelta korból még nem ismerünk házmaradványokat, de a róma korból sokat ismerünk már és így megrajzolhatjuk a város akkori képét. Az Erzsébet-téren római sírok és házmaradványok kerültek elő. Innen a Káptalan dombra vívő út, a Kazinczy-utca vonala, a Baross-út északi vége, a Széchenyi-tér és környéke adta a legtöbb római ház alapmaradványát.³⁵ Ez a terület volt tehát a legsűrűbben beépítve és a legsűrűbben lakott. A Széchenyi-tértől észak felé a Dunapartig a Bástya- és Rákóczy Ferenc-utcák³⁶ szintén őriztek meg római házmaradványokat. Feltűnő, hogy a feliratos emlékek is ezen a részen kerültek elő. A rómaiaknál a feliratos kövek mindig a legforgalmasabb részen, a legjobban feltűnő helyen állottak, tehát e kövek bizonyosságot tesznek arról, hogy a Széchenyi-tér környéke volt a város legmozgalmasabb helye. A Széchenyi-téren 1935-ben 4 m. mélyen kb. 10 cm. vastag kavics és oltatlan mészből öntött alapépítményen homokkő és bazalttömböket talált Lovass Elemér, amely egészen hasonló a Kisárpáson szintén általa feltárt római úttesthez. Ez a tény, valamint az, hogy itt az egyik sarokháznál találták meg az egyetlen győrmegyei milliáriumot. Igaz, hogy ez a milliárium másodfokvásban feküdt itt, de óriási tömege és súlya nem engedi feltételezni azt, hogy messziről került a sarokházhoz, kocsitengelyek ellen védő sarokkönek. A milliárium rendszeren egy-egy város forumán állott s Lovass Elemér véleménye szerint a Széchenyi-tér is a rómaiak idejében forum volt. Az eddig elmondottak szerint ez a terület volt a legforgalmasabb helye Arrabonának, tehát nem is képzelhető el máshol a római forum, mint a mai Széchenyi-tér helyén.

³³ Arch. Értesítő. 1907. 37. l.

³⁴ Lovass E. : Kéziratban levő munkája és szóbeli felvilágosítása.

³⁵ Arch. Értesítő. 1907. 38. l.

³⁶ Főgimn ért. 1872.

A Káptalan domb- Széchenyi-téri belső magtól kifelé, egészen a mai vasúti pályatestig dél felé, a Rábaig nyugat felé és a Homokgödörök területéig kelet felé, terjedt el a város. A mai külvárosok helyén nem volt ilyen tömör a település, ott a vidékre menő utak mentén voltak a római települések. A Káptalan dombtól DNy-i irányban a Kálvária dombig a már említett kelta temető fölött római temetőt is tártak fel.³⁷ Amint a pályatest területétől kifelé haladunk a Kálvária domb felé, e sírleletek fokozatosan gyérülnek.³⁸ Az tehát a helyzet, hogy a már a kelta korban Szombathely irányába járt út mentén itt a város közelében még több, a várostól távolabb mind kevesebb római ház állhatott — éppen úgy, mint ahogy manapság látjuk a városból kifutó utcáknál.

A mai Zrinyi-, Hunyadi-utcák mentén is kerültek elő római emlékek, valamint a mai Újtemető előtti dombból is. Az Arrabonából Cimbriana-ba (Veszprém) vivő út mehetett valahol erre s ezen útmenti településcsokkal állhatunk szemben. Hogy valami, a városon kívülálló, útmenti településnek kell elfogadnunk ezeket, mutatja az a tény, hogy a mai Újtemető előtti telep a sírmellékletek szerint mind szegény ember sírja volt.³⁹ Ugyanúgy szegény emberek házai álltak itt a városon kívül az út mentén, mint ahogy ma is szegényebb emberek házait találjuk, amint a városból kifelé megyünk, az utak mentén.

Hasonlóképpen kevesbednek a leletek, amint a belső magtól keletre megyünk. A Homokgödörök területén még nagy római temetőt tártak fel, rengeteg I. és a II. század első feléből származó emlékekkel.⁴⁰ Innentől aztán hirtelen fogynak a leletek, a mai Szeszgyár területéről már alig kerültek elő.⁴¹

A Budai-út másik oldalán, a Homokgödörökkel szemben is ismerünk római sírokat. Nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a mai Budai-út volt már a rómaiak idejében is a Brigetio-n (Szöny) át Aquincumba vivő útvonal iránya, egészen pontosan a mai helyén.

Az útvonalak további pontos helyét nehéz megállapítani. Újvárosban a Kossuth Lajos-út mellől gyéren kerültek csak elő római sírok. Gyakoribbak a római leletek Szigetben. A Trefort-utca különösen gazdag római emlékekben.⁴² Hogy a rómaiak Carnuntumba vivő

³⁷ U. o. 1876—77.

³⁸ Lovass E.: kézirati munkája.

³⁹ u. o.

⁴⁰ Főgimn. Ért. 1874-80., u. o. 1933.

⁴¹ Lovass E.: kézirati munkája.

⁴² Főgimn. Ért. 1872, 1876, 1879, 1894, 1930.

útvonala már most a Kossuth Lajos-úton vagy a Trefort-utcán haladt-e, nehéz megállapítani. A leletek gazdagsága az utóbbi mellett szól, de az a tény, hogy a rómaiak lehetőleg nyílegyenes utakat építettek nagy akadályok esetén is — inkább a Kossuth Lajos-út mellett szól. Én ez utóbbit valószínűbbnek tartom, mert a Széchenyi-térről egyenesen a Kossuth Lajos-útnak futhatott a Rábán inneni út, azután egy hidon átmenve egyenesen mehetett a mai Kossuth Lajos-út irányában.

A szűkebb értelemben vett környéket is bekapcsolják már a rómaiak a város életébe. Szabadhegyen sok római lelet került elő.⁴³ Valószínűleg itt, a várostól távolabb, szegényebb, egyszerűbb földművesek laktak, talán a környékre kiszorult kelta őslakók.

Nehezebb akadályt győztek le a rómaiak akkor, amikor a Dunán átkeltek és Révfalu területén telepedtek le. Itt azonban csak igen szórványos leletek kerültek elő,⁴⁴ úgy látszik, hogy ez a mélyenfekvő terület nem is volt tulajdonképpen lakott hely, legfeljebb időleges földművelő telepek lehettek itt.

Már a kelták alatt túlnőtt Arrabona az akkori értelemben vett falu fogalmán, mégjobban emelkedett e téren a római uralom alatt. A római négy évszázad első évtizedeiben Arrabona még nem játszott olyan jelentős szerepet, mint később. Az észak felől előnyomuló barbárok fenyegető nyomása azonban mindjobban kényszerítette a rómaiakat a dunamenti nagy erődmű kiépítésére. Így emelkedett Arrabona helyzete is, amelynek eleste a déli, rábamenti vidékekre nyitott volna utat a barbárságnak. Védni kellett a Sabaria-ba és Cimbriana-ba vivő útvonalakat is, amelyeknek kezdőpontja Arrabona volt. Így bár sem colonia, sem municipium rangjára nem emelkedett Arrabona, mégis jelentős katonaság állomásozott itt. A kelta őslakók, a betelepülő római telepések és az idehelyezett római katonaság jelentős lakosságot jelentett. A két déli útvonal meglehetősen nagy területet kapcsolott már ekkor Arrabonához. Ez útvonalak mellett sűrűn egymás mellett vannak a római telepek, amelyeknek lakossága gyakran megfordulhatott Arrabonában, mozgalmas kereskedelmi életet teremtve.

A városias külső kép is emelkedett a rómaiak alatt. Az egész Belváros területén házak álltak, javarészt kőből épülve. Sajnos, a későbbi időkben ezek anyagát a várépítésnél stb. felhasználták, de még így is gyakran elénk bukkanó maradványok egyszerű és díszes épületek nagy számáról tanuskodnak. Ez épületek a földközi tengeri kul-

⁴³ u. o. 1867, 1876, 1878-80, 1928.

⁴⁴ u. o. 1865, 1873, 1906, 1933.

túráról beszélnek, amely kultúra a római katonasággal eljutott ide a Duna-Rába mellékére is, itt élt és virágzott, ha a távolság megszíntelenítette is kissé.

Kulturális intézményeikről csak kevés helyi dokumentum maradt ránk. De a Rábán átvívó vasúti híd előtt 1534-ben találtak olyan maradványokat, amelyet az egykorúak római amphitheátrumnak véltek.⁴⁵ Anyagát különböző építkezésekhez felhasználták, így ma erről lehetetlen ítéletet mondani. Ugyancsak a Rábához közel, a vasúti híd felé, kb. a Leánygimnáziumtól a Rábáig futó csatornát találtak. 90 cm. mély, felül 50, alul 33 cm. széles, terméskövel kirakott csatorna volt ez.⁴⁶ A két lelet egymáshoz közellévősége talán arra enged következtetni, hogy a város forgalmától kissé távolabb, de mégis a városban benn, valami előkelőbb családok lakóházai állhattak itt.

Elterjedt a római uralom második felében már a kereszténység is Arrabonában. Olyan sírokat találtak, amelyeknek falait pogány ol-tárkövek alkották. Az ilyen profanizálás — mondja Lovass Elemér — aligha történhetett volna az általános vallással szemben, az a helyzet, hogy a lakosság igen nagy többsége már keresztény volt.

Mindent egybevetve azt mondhatjuk, hogy a római uralom alatt a városi élet már megkezdődött Győrben. S az a különbség, ami az ország dunántúli és alföldi városai között máig fennáll, a római időre nyúlik vissza, már ott megkezdődik.

4. Népvándorlás; az avar Győr.

Kr. u. 380 táján hirtelen szűnik meg a római uralom és vele a magasabb kultúra. Hosszú ideig tartó pusztulás és hanyatlás következik ezután. E pusztulás következtében, mikor a magyarság e területre lépett, a római kultúrát már csak romokban kapta meg. neki újra kellett építeni a műveltséget a megmaradt római alapokon.

A rómaiak után előbb a gót, hunn, majd longobard és végül az avar nép szállja meg Arrabonát.

Az avaroktól származik egyesek szerint Győr mai neve. Az avar ring (gyűrűsánc)-tól vette volna a város nevét, a ring-ből, gyűrűből alakult volna a mai Győr név.⁴⁷ Mások azonban tagadják ezt a feltevést és Décse személynévből származtatják.⁴⁸ Ugyancsak vitás kérdés

⁴⁵ Magy. Tud. Társ. Évkönyvei I. k. 314-345. old. Győri Közlöny 1862. 42. sz.

⁴⁶ Győri Közlöny 1859. 50. szám.

⁴⁷ Virág Rózsa: Magyar helynevek eredete. Föld és Ember 1930. évf. 272. old. Ő Szombathyra, Borovszkyra (Győr vm. 68.) és Paisra hivatkozik.

⁴⁸ u. o. 184. old. Ő Némethre, Melegdire, Karácsonyira és Parászkára hiv.

az is, amit Szávay⁴⁹ és a Megyei Monográfia mond,⁵⁰ hogy Győr az avarok khagánjának székhelye volt. Ez az adat azt mutatná, hogy Győr a népvándorláskori zavarok alatt is meg tudta jelentőségét tartani.

A Belváros területén avar leletről nem tudunk. Ez nem meglepetés, mert az avar nép még amolyan nomád pusztai nép volt, inkább lakott a szabadban sátrai alatt, legfeljebb a még itt tengődő római-kori népmaradvány húzódhatott meg a város szétomlott házai között. Az avar temetőt a nép természetének megfelelően a szabad területen, a Fehérvári-út mentén találták meg. A Gráb gyár mellett 887 avar sirt ástak ki.⁵¹ Itt kerülhetett el az avar sáortábor, amely a mai város szempontjából alig jelent valamit.

5. Frank-, morva-szláv idő Győrben.

Az avarok uralma 800 táján dől meg. Ekkor Nagy Károly foglalja el Dunántúlt és így a mai Győr vidékét is. Frank fennhatóság alatt morva-szláv uralom kezdődik. De az avarok nem semmisülnek meg, amit bizonyít az, hogy az említett avar temetőben 30 magyar honfoglaló sírját is megtalálták, tehát a bejövő magyarság a még itt élt avarokkal vegyesen temetkezett.

A morva-szláv népesség általában már városképzőbb elem, mint az avar volt. De, hogy alattuk milyen lehetett Győr, megállapítani nem tudjuk, mert maradandó alkotás készítésére nem volt idejük — a magyarság uralkodó rétegül telepedett fölējük. A morva-szláv lakosság a magyar honfoglaláskor már keresztény volt, tehát amikor a magyarok elfoglalták Győrt, akkor itt már keresztény lakosságot találtak.

6. Az Árpádok Győrje.

A morva-szláv lakosságot könnyűszerrel hódította meg a magyarság, A városnak új élete kezdődik ekkor, mert a magyarság megjelenésekor hirtelen nagy jelentőségre emelkedik helyzeténél fogva. Már első királyainknak küzdenie kell a német imperialista törekvések ellen, s a magyarság az akkori haditechnika szerint a Rába-Hanság mocsár világa vonalán építi ki védőövét. E mocsárvonalon kívüleső terület jóformán az egész Árpád-kor alatt hadszíntér volt. A védőövek leghatalmasabb védőbástya Győr.

⁴⁹ i. m. 12. old.

⁵⁰ Borovszky: Győr vm. 68. old.

⁵¹ Arch. Ért. 1902. 128. l., 1904. 15. l., 1905. 16. l., 1906. 302. l., 1908. 208. l.

Szent István átveszi az előző frank és szláv berendezkedést. Az akkori szellemnek megfelelően az itt alapított várispánságot személyi birtokává teszi. A vallási élet fejlesztésére — püspökséget alapít Győrben.⁵² Maga ez a tény mutatja, hogy milyen jelentős hely volt e város már a magyar megtelepedés első idejében.

Pedig az a község, amelyet az Árpádok alatt Győrnek neveztek, igen kicsiny volt. Nem terjedt ki tovább, mint a mai Belváros. Központ ekkor is, mint a rómaiak óta mindig, a Káptalan domb. A mai városrészek többijén akkor különböző nevet viselő falvak álltak.

Úgy látszik, hogy a letelepedő magyarok a mai Belváros területén kívül a keletre eső területeket szállták meg nagy csoportokban. A szeszgyári Homokgödrök területén a gyárépítést megelőző munkálatoknál hatalmas Árpád-kori falut tártak fel. Ez az u. n. Névtelen község, amelyről oklevelekben sehol sem találunk említést, mert még mielőtt jelentős szerepet játszhatott volna, már elpusztult. E leletek ismeretével igen szerencsés helyzetben vagyunk, mert pontosan tudjuk rekonstruálni az ősmagyarok települési formáját. Vesszöből font, agyaggal tapasztott falú lakóházakat tártak itt fel. A házak náddal, szalmával voltak fedve, az ajtókon nagy kulcsos zárok voltak. Gabona vermeket, tűzhelyeket, nagytömegű edényt találtak itt. Rengeteg az Árpád-kori pénz is, Szent László korától kezdődőleg. Különösen sok a IV. István-kori bizánci típusú bronz pénz.⁵³ A falu maradványainak feltárásával a gabonavermekben gabonát, elszórtan sok használható agyagedényt találtak. Börzsönyi, aki az ásatásokat vezette, hirtelen pusztulást lát ebben, amit Ottokár cseh király 1270-71.-évi támadásának tulajdonít.⁵⁴ A falu temetőjét is megtalálták, a falu helyével szemben a Budai-út másik oldalán. Ott egy 90 m. átmérőjű 6-7 m. magas domb volt az Árpád-kori temető, amely a dombtól gyengén délnyugati irányban haladva a város felé nyúlt, a mai Viztoronyig.⁵⁵ Itt IV. István, II. Béla, II. András, IV. Béla és IV. László pénzei mellett Nagy Lajostól Ulászlóig szintén vannak pénzek, ami azt mutatja, hogy a városi lakosság a veszély elmúltával újra kitelepedett az elpusztult falu romjaira.

⁵² Egyesek azt állítják, hogy a győri püspökség ősalapítású, azaz már a római Arrabonában megvolt (Egyetemes Magy. Encyklopädia IX. 90.), de ez nem bizonyítható és Ortvy szerint nem is valószínű (Ortvy Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIX. század első felében. Budapest 1891. 308. old.)

⁵³ Főimn. Ért. 1904. és Lovass E. kézirati munkája.

⁵⁴ u. o.

⁵⁵ Főimn. Ért. 1871.—95.

Ugyancsak állott már falu az Árpádok uralmának első részében Szabadhegyen is. A XII. században még mindig királyi vincellérek lakják, okleveleink *Zeuleusmeger*-nek nevezik, a mai Kismegyer pusztával együtt.⁵⁶ Később a Szölös névből Szentmihály, majd Szabadi lett. Mai neve a 17. század óta van meg.

Szintén az Árpádkor elején állott már a mai Kálvária környékén *Szent Adalbert földje*-falu is. 1271-ben a győri Káptalanba kebeleztetett a Szent Adalbert prépostság birtoka, tehát már ezelőtt jóval itt állhatott e telep.⁵⁷

E falutól északkeletre a Rába mellett, nem messze a mai Belvárostól volt *Kiráyfölde*. A XIV. században a király e falut felerészben a Héderváriaknak, felerészben a győri püspöknek adja. A Héderváriak része a XV. században már oppidum, vásáros falu, mezőváros.⁵⁸ Ennek hosszas fejlődés kellett előzményül, így biztosan állíthatjuk, hogy már az Árpádkorban fennállt.

Révfalet területén több község volt már az Árpádok alatt. Zámoly irányában *Malomsok* feküdt. Megfelel ez a falu a mai Pataházának.⁵⁹ Vele szomszédos a püspöki révről elnevezett *Szabadrév-falu*.⁶⁰

Sziget gyéren lakott hely még, földesúra a király. 1271-ben azonban V. István a győri hospeseknek adja.⁶¹ Igen jelentéktelen, kevés lakosú hely lehetett.

Újváros területén még semmi település nincs az Árpádkorban.

Az Árpádok alatti Győrben tehát csak a mai Káptalandomb és a Belváros területe volt az, amit *Jaur*-nak, *Geur*-nak, azaz *Győr*-nek nevezték. A többi község csak később, a török idők alatti elpusztulásuk, majd újjáéledésük után olvadt bele fokozatosan a városba. De azért, hogy rendesen a király vagy a püspök földesurasága alatt álltak, már ekkor annyira beletartoztak közjogilag a városba, hogy még a földrajzi egységtől eltekintve is, szervesen kiegészítették Győr fogalmát.

Az élet. A magyarok megtelepedésük első idejében még ugyanolyan pusztai nép voltak, mint az avarok. Ők is szívesebben laktak a városon

⁵⁶ Csánki D.: Magyarország tört. földr. a Hunyadiak korában. III. k. 552. old.

⁵⁷ Valló István szerkesztésében megjelent: „Győr ismertetése és tájékoztatója” c. műben Lovass E.: Győr története. 37. old.

⁵⁸ Csánki i.m. III. 540. old.

⁵⁹ Valló i.m. 34. old.

⁶⁰ U. o.

⁶¹ V. István szabadságlevele a győri polgárokhoz. (Fejér V. i. 147—149.)

kívül üttött sátraik alatt. A várostól keletre lévő, említett telephez hasonlóan a többi falu is vesszőfonatú, sárral tapasztott házakból állhatott.

Foglalkozási szempontból a főág az ősi vadászat-halászat és az állattenyésztés volt.

Tudomásunk van arról, hogy a folyókban nagy halászatot űztek az ősmagyarok. A Dunában sok vizát fogtak, amelynek halászata jelentős jövedelmet hozott. A nem szűkmarkú Szent István ugyanis e jövedelmek egyharmadát a pannonthalmi apátságnak adja. Hogy milyen jelentős anyagi hasznot jelentett ez, mutatja, hogy Kálmán és II. István visszaveszik az adományt, de II. Géza és II. András ismét az apátságnak adják.⁶²

A város felé délről a Rábáig tölgy, cser, gyertyán és nyírfaerdők nyúltak,⁶³ ezeknek kitermelése és a házépítésekhez való városba szállítása is sok embert foglalkoztatott. A nádasok és a vizenyős területek fűzesei között a rengeteg vízimadár is jelentős népességnek adott kenyeret.

A Névtelen-községtől keletre és délkeletre nagy rétségek voltak, ezek nagy marha- és lótenyésztést tettek lehetővé.

A földművelés még nem volt az Árpádok első idejében magyar foglalkozás, azt inkább hadifoglyokkal végeztették és az itt talált morva-szlávok üzték. De a fokozatosan megtelepedő magyarok is átvették később és az iparosodó és kereskedő városi lakosság szükségleteire gabonatermeléssel is foglalkoztak.

Az Árpákorban még egészen primitív, csak saját szükségleteket kielégítő ipar volt. Ezt is inkább a morva-szlávok üzték, a magyarság csak az Árpádok uralmának vége felé kezdett iparral foglalkozni, de e gazdasági ág még akkor is jelentéktelen.

Sokkal jelentősebb a *kereskedelem*. A Dunamenti régi római útvonalon a békés időkben most is zavartalanul folyik a kereskedőforgalom. A városban már Szent István óta volt vásár; a Királyföldfalunak külön vására volt. Káptalan-Győr⁶⁴ nyugati felétől a „Szombatpiac-utca” ment Királyföldre felé. Ez az utca volt hosszú, széles, görbe úttestével a „szombat piac” helye. V. István említett 1271. évi oklevele szerint a szombatpiac vámja a főispáné, ezért helyezzük a vá-

⁶² Villányi Sz.: Győr m. és v. anyagi műv. tört. 119. old.

⁶³ Ráth Károly: Török-magyar viszonyok. Magy. Akad. Ért. Phil. Törv. és Tört. oszt. III. II. 216. l.

⁶⁴ Így nevezzük a Káptalan-dombon és a mai Belváros területén fekvő tulajdonképpeni Árpád-kori várost,

sár helyét a tulajdonképpeni városon kívülre, mert ha benn a városban lett volna, akkor vámja a királyt vagy a püspököt illette volna. A tulajdonképpeni város piaca a mai Széchenyi-téren lehetett e korban is.

Győr szempontjából sokat jelentett a közvetítő kereskedelemre az árúmegállító jog. Ezt V. István adta a városnak.⁶⁵ Az árúmegállító jog az jelentette, hogy az Ausztriából Magyarországra jövő kereskedők, akik ezt a legforgalmasabb dunamenti utat használták, kénytelenek voltak árúikat a győrieknek felkínálni akik annyit vásároltak ebből meg, amennyit éppen akartak. Árúmegállító joga volt ebben a korban sok városnak. Bécsnek is adott ilyen jogot Szt. Lipót herceg 1198-ban, melynek értelmében a Németországból Ausztriába, vagy Magyarországra jövő kereskedők nem jöhettek el addig ide, míg árúikat a bécsi polgárok tovább nem engedték.⁶⁶ Mit jelentett ez? A Németországból jövő kereskedők keresett árút a bécsiek megvásárolták és tekintélyes haszon hozzászámításával hozták tovább. Nem jöhettek el azonban csak Győrig. Itt a győri kereskedők megint annyi árút vettek meg, amennyi piacuk ellátására szükséges volt. Élelmes kereskedők rengeteg árút vettek össze és szállították az ország belseje felé. Fáradozásaitak természetesen megfelelő haszon jutalmazta. E jog tehát nagy jelentőségű volt a város szempontjából. Meg kell azonban jegyezni, hogy általános szempontból bénítólag hatott a kereskedelemre. Az árak igen felemelkedtek addigra, míg az árúk a termelőtől a fogyasztóig jutottak. Helyi szempontból azonban óriási a jelentősége, Győr amolyan árszabályozó szerepet nyer és a római korból örökségként kapott kereskedő szellem a városban újra virágzásnak indul. Harmincad vámszedő hely is volt Győr, s a kereskedelem mérvét mi sem mutatja jobban, mint, hogy a királyi harmincad vám jövedelméből fizették IV. László kancellárjának évi 500 márka díjazását.

Ilyen körülmények mellett lehetséges, hogy intenzív állattenyésztés, kezdődő iparosodás és virágzó kereskedelem révén a város lakosainak számát a XIII. században 4—5000-re becsüljük.⁶⁷

Megkezdődik a polgárosodás is. Ennek alapjait az idegen vendégek alkotják. Ők a váron kívül a városban és a mai Nádorváros azon részein laktak, ahol római emléket találtak. Eleinte ők a fő és alispán alá tartoztak, de V. István már emlegetett oklevelében kiveszi őket

⁶⁵ Villányi Sz.: Győr vár és város helyrajza stb. 18.—24. old.

⁶⁶ u. o. 191. old.

⁶⁷ Villányi Sz.: Győr m. és v. any. műv. tört. 105. old.

a fő és alispán hatásköre alól. Szabad bíró választást enged nekik, akit hivatalában a király erősít meg. A magyar uralom idején ezzel kezdődik a városi élet kifejlődése, ez a városi autonomia alapja.

Városkép. Hogy milyen lehetett a városkép, erre nehéz válaszolni. A Káptalandombon már Szent István idejében megkezdik a püspöki palota építését, valószínűleg a mai helyén.⁶⁸ Vele szemben a mai Székesegyház helyén megépült a püspöki templom is. Ez azonban — valószínűleg Ottokár támadásakor — elpusztult. A 13. században Pok nem-beli Omodé püspök ujjaépíti, román stílusban. Amint a Székesegyház alapfalai mutatják, e román stílusú templom a mai mellékhajóig ért. A templom mellett délről temető volt, amelynek sírjaiból IV. István-kori pénzek és egyéb árpádkori emlékek kerültek elő.⁶⁹ Valószínűleg állott itt a templom mellett az akkori kor elhelyezkedésének megfelelően piactér is, amelyet a forgalom megnagyobbodásával helyeztek ki a tágasabb Széchenyi térre. Már első királyaink alatt megkezdődik a Káptalandomb megerősítése és 1271 utáni elpusztulása után újjá és erősebbé építik. Ekkor a domb lába alatt a mai Király-utca — Kovács Pál-utca — Jedlik Ányos-utca vonalán a Rábától árkot vezettek el a Dunáig, hogy a vár védelmét ezáltal is könnyebbé tegyék. E csatorna nyomai még 1782-ben is látszottak.⁷⁰ E vár az Árpádkorban végig a a király személyes birtoka — csak 1447-ben kapja meg a püspök, de kisebb terület már eddig is volt az ő birtokában.

A püspöki palota és templom körül benépesedik a várfalakon belüli domb, a legelőkelőbb, legnagyobbrészt kőből épült házak itt álltak. Árpádházi királyaink többször megfordultak itt birtokukon, valószínű tehát, hogy a püspöki palota mellett díszes királyi lak is állt a várban. A püspökvárnál feltárt árpádkori régiségek vörösmárvány, domborműves lemezei nagy művészi érzékkel elkészített palotáról beszélnek. A Héderváry-kápolna (a Székesegyház déli oldalán benyúló kápolna) mellett a földből nem nagy magasságra, pillérköteg áll ki. Valószínűleg Árpád-kori kapuzattal állunk szemben,⁷¹ Ennek díszes volta is azt mutatja, hogy ez a belső vármag az akkori fogalmak szerint szép épületekből állott.

⁶⁸ A püspöki palota Szent István kápolnájának restaurálásakor egy melléképületet találtak. Ebben vörösmárvány lemezekkel fedett csatorna volt. Az egykorúak a lemezek szép, domborműves diszei után régi, árpádkori épület maradványait vélték a leletben megtalálni. (Archeológiai Értesítő 1873. 160. l.)

⁶⁹ Főgimn. Ért. 1895.

⁷⁰ Janus Arrabonensis: Dissert de Jaur. Győri Közlöny 1863. 2. sz. Az egyik Király-utcai ház falán ma is emléktábla hirdeti, hogy itt folyt a Rába.

⁷¹ Lovass Elemér kézirati munkája.

Templom állott már az Árpádkorban a mai Belváros keleti részén, a Rákóczi Ferenc és Újkapu-utcák sarkán, a mai Stádel gépgyár udvarán. Ez a ferences rendé volt.⁷² Ugyancsak volt ekkor templom a Királyföld első részén, a Szent János lovagrendiek Ker. Szent János tiszteletére emelt temploma. E templomról, valamint a Héderváriak birtokolta Királyföldön álló domonkosok templomáról a XIII. századból vannak okleveles emlékeink,⁷³ tehát a Szent István utáni szellemi és anyagi felemelkedés teremtette meg őket.

Nem voltak még az Árpádkorban kövezett utak, de a Rábán és Rábcán már volt híd a forgalom lebonyolítására. Természetesen kezdetleges, fából készült hidak ezek.

A templomok körül a házak legtöbbször nádból, ritkábban fából és csak kivételesen kőből épültek — kivéve a várat, ahol a püspöki palota és a királyi lakóház, meg a többi épületek is kőből épülhettek. Mikor 1270—71-ben Ottokár támadása elpusztítja a várost, V. István cserjést és berkest ajándékoz a városnak, hogy házaik renoválására elég vesszejük és karójuk legyen.⁷⁴ Ez az adat mondja meg legjobban, hogy milyen lehetett az árpádkori Győr külső képe.

7. Vegyesházi királyaink és a Hunyadiak korabeli Győr, a török kor kezdete a XVI. század közepéig.

Az Árpádok alatti fejlődés tovább tartott Vegyesházi királyaink és a Hunyadiak alatt is. Megnagyobbodott a város környéke, új faluk keletkeznek körülötte az eddigiek mellé. A régiek tovább fejlődnek, megnagyobbodnak.

Szent Adalbert földjét már 1271-ben a győri káptalanba kebelezik be. 1518-ban 25 portája van, ugyanekker már külön bírójáról tudunk, ami nagy fejlődést mutat. Temploma is volt a Hunyadiak korában.⁷⁵

A Héderváriak birtokolta *Királyföldi* részben 1418-ban 15 porta van. 1465—66-ban már oppidum.⁷⁶ E község a már említett Szombatpiac-utcával összeért a várossal. Az Árpádkor óta áll domonkos temploma.

Királyföld másik része a püspök birtokában van ekkor is. 1518-ban 34 portája van, tehát jelentős nagyságú.⁷⁷

⁷² Csánki i. m. III. 54. old.

⁷³ U. o. 541. old.

⁷⁴ Villányi Sz: Győr m. és v. any. műv. tört. 194. old.

⁷⁵ Csánki i. m. III. 541. o.

⁷⁶ u. o. 541. o.

⁷⁷ Valló i. m.-ban: Lovass E. „Győr története” 36 37. o.

Révfa is tovább népesül a békés idők alatt, 1473-ban új községet említenek az oklevelek, Felsőfalut.⁷⁸ Ennek 1518-ban 20 portáját említi az adóösszeírás, lakóinak száma tehát 2—3000 lehetett.⁷⁹

Sziget e kor első idejében még lakatlan, de későbbi időkben lassan benépesül.

Új telepek is voltak. *Szt. Benedek falu* a mai belvárosi temető és Wennes Jenő-út között állt. Keletkezési ideje ismeretlen előttünk, de a XV. században már külön községi szervezete van. 1509 és 1518-ban 28 portája van, ugyanekkor temploma is áll. Ennek maradványaiból egy-két darabot megtaláltak.⁸⁰ A falu házai két utcát alkottak.⁸¹

Királyföldre és *Szt. Adalbert földje* között is új falu keletkezett: *Kertesszer*. 1494-ben önálló szervezete van.⁸² 1518-ban a püspök földesurasága alatt áll akkori 15 portája.⁸³

Újváros területe a korszak elején még lakatlan, első telepeseiről csak 1519-ben tudunk, de ekkor már a Szent Katalin templom és kórház is állt itt,⁸⁴ ami azt mutatja, hogy már előbb, valószínűleg Mátyás alatt telepedtek ki a lakosok.

Szabadhegy és *Megyer* e korban is lakott, az Árpádkorban üzött szőlőművelés tovább tart itt.⁸⁵

A Belvárosban feltűnő változás volt, hogy a mai Megyeház helyén új templom épül, ez volt akkoriban a plébánia templom.

Az élet. Az új falvak mutatják legjobban, hogy emelkedett a lakosság száma. Foglalkozási ágak közül első helyen áll az állattenyésztés, ezt követi sorban a földművelés, halászat. Bonfini leírásából tudjuk, hogy Győr tipikus földművelő és állattenyésztő város.⁸⁶ Ez az adat a külvárosokra, azaz az akkori falvakra vonatkozhat. A XIII. és XIV. század folyamán történt meg a magyarság bekapcsolódása a földművelésbe. De az első helyen még mindig az állattenyésztés áll. A magyar marhatenyésztés ekkor világhírű. A keresletnek megfelelően óriási csordákat legeltettek a Győr körüli legelőkön. Ez volt a külkereske-

⁷⁸ Csánki i. m. III. 540. o.

⁷⁹ Valló i. m. 34—35. old.

⁸⁰ Lovass E. kézirati munkája.

⁸¹ Csánki i. m. III. 540—541. old.

⁸² u. o. 550. old.

⁸³ Valló i. m. 37. old.

⁸⁴ Villányi Sz.: Győr helyrajza stb. 22—28. old.

⁸⁵ Csánki i. m. III. 551. old.

⁸⁶ Villányi idézete „Győr helyrajza” stb. c. művében. 17. old.

delem agrárcikke, a gabonából még csak annyit termeltek, amennyi a helyi szükséglet kielégítésére kellett.⁸⁷

A halászat jelentéktelenebb már, mint az előző korban, de mint foglalkozási ágat nem szabad lebecsülni, mert még máig is kereseti forrásul szolgál sokaknak e városban.

Tudjuk, hogy a Duna mentén hódok tanyáztak,⁸⁸ ezeknek elfogása is nyújtott kereseti lehetőséget. Szabadhegyen pedig tovább folyt a szőlőművelés.

A *kereskedelem* még nem az iparosodáson alapult, hanem az agrár terményeken. Legtöbb hasznót a marhakereskedelem hozott, ez volt a legkeresettebb cikk. 1591-ben Nicolini Martius 20.000 darab marhát vásárolt Győrben Velence számára.⁸⁹ Ez az adat a most tárgyalt kor végéről való, de élénk fényt vet a marhakereskedelem intenzitására.

A kereskedelem importáló részét, azt, amely a külföldi árucikkeknek a Magyarországra való szétosztását végezte, Róbert Károly újra árumegállító jog adományozásával adja meg Győrnek.⁹⁰ A kereskedelmet ekkor sem a magyarok irányítják még, hanem a vendégként ideszármazó külföldiek, németek, olaszok és örmények.

Fejlődik az *ipar* is. A kor vége felé már megalakulnak az első céhek, ami ugyanabban az iparágban több mester működését tételezi fel. 1513-ban tudunk a takács céhről, 1529-ben pedig a más városok ötvöseivel céhbe tömörülő ötvösökről. Az első céh, a takács céh mutatja, hogy az iparosok legnagyobb része a város szükségleteit kielégítő szövő-fonó ipart üzte. Hasonlóan helyi szükséglet kielégítésére dolgoznak az ötvösök is. A levágott marha bőrének kicserzése, az el-ejtett hódok prémjének kidolgozása, a katonák szükségleteit fedező fegyveripar (nyeregkészítés), a város házait építő kőműves ipar voltak még azok az iparágak, amelyek legtöbb embert foglalkoztattak. A gabona helyi feldolgozására szolgált a malomipar, rendszeren vízimalmokkal, amelyeknek duzzasztó gátjai okozzák a későbbi árvizeket.

A *városkép* nem sokat változott az előző korhoz képest. Most is csak a Káptalan-domb volt megerősítve. Bonfini egészen határozottan mondja, hogy a városnak semmiféle erődítménye nincs az ő korában. Ugyan ő mondja a várost földművelő jellegűnek. E jellegnek megfelelően a külvárosokban nagy majorszerű házak voltak, amelyeknek

⁸⁷ Kogutowicz K. i. m. I. 108. old.

⁸⁸ Méry Etel: A megye állatvilága. Fehér Ipoly i. munkájában 134. old.

⁸⁹ Wenzel G.: Magyarország mezőgazdaságának tört. 171—73. old.

⁹⁰ Kogutowicz K.: i. m. I. 108. old.

udvarán nagy gazdasági épületek álltak. A házak még most is jobbra vesszőfonásból készültek és sárral voltak tapasztva. Kisebb részük készült fából, még kevesebb kőből. Ezért gyakoriak a tűzvészek, amelyeknél nem egyszer földig ég egy-egy külváros. Mátyás király az 1848-i nagy tűzvész után 6-éves adómentességet ad a károsultaknak, ez mutatja, hogy milyen nagy lehetett a kár. A gyakori tüzesetek sem rendszerezítik a kőépítményeket. Voltak olyan házak, amelyeknek fele kőből, de másik fele még fából épült.⁹¹

A győri káptalan felvallási jegyzőkönyve szerint a legtöbb kőház a mai Megyeház helyén álló Szent István templom körül volt. Ez lehetett tehát a város legszebb része. A városias képet itt azonban a temető rontotta, amely a kor szokásai szerint a templom mellett terült el.⁹²

A Belváros többi részén a kőházak vegyesen álltak a fa- és vesszőfalú házakkal, igen szűk utcákat alkotva. A tűzvészek gyakorisága és az, hogy ilyenkor egész utcák égtek le, ezt bizonyítja. De nem másították meg a berendezkedést, amit a tűzvészek gyakorisága bizonyít. A külvárosokban — ellentétben a Belvárossal — széles, kanyargós utcák mentek, hogy a gazdasági élet, a marhafelhajtás stb. akadálytalanul bonyolódhassék le.

A Belváros három, a külvárosok öt temploma nagy város benyomását kelthette.

1552 után megkezdődik a városház építése is, legalább is ekkor kér engedélyt az építésre a polgárság I. Ferdinándtól.⁹³

Városias jelleget mutat az is, hogy 1505-ben van említésünk a káptalan fürdőházáról. Helyét nem tudjuk, de valahol a Belvárosban állhatott. Volt e korban már vendégfogadó is a városban, szintén a káptalan fenntartásában. Mikor Busbeque, I. Ferdinánd követe végigutazott az országban, leírja, hogy egyedül Győrben talált vendégfogadót, ezenkívül seholsem.⁹⁴

Lakosság. Az élet színvonalának emelkedésével nő a lakosság száma is. Villányi az 1518. évi adóösszeírás alapján 5-6000 főnyire becsüli a város lakosságát.⁹⁵

⁹¹ Villányi Sz.: Győr helyrajza stb. 17—18. old.

⁹² 1928-ban a mai Nefelejts-utcánál ráakadtak. (Lovass E. kézirati munkája.)

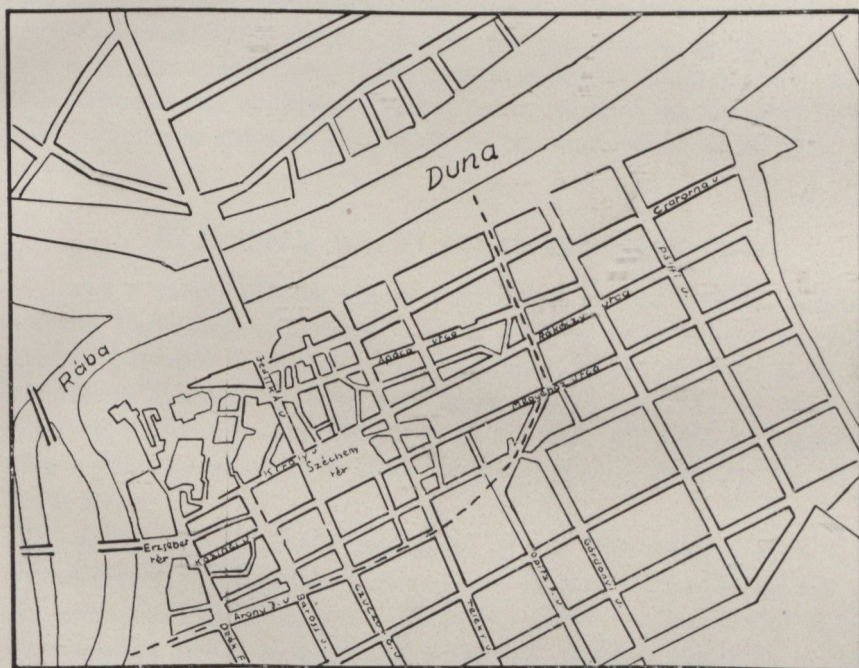
⁹³ Villányi Sz.: Győr helyrajza stb. 28. old.

⁹⁴ U. o. 29. oldalon Villányi hivatkozik Busbeque l. Elzevir féle kiadásának [1663] 27—29 lapjára.

⁹⁵ U. o. 40. old.

A belső-Belváros térképe.

Méret: 1:10.000.

A térképen szaggatott vonal mutatja a régi várfalak helyét. Ezen belül feltűnik az utcák zeg-zugos vonala, amely a régi kor utcavezetését mutatja mindmáig. A szaggatott vonalon kívüli részek egyenes utcái, szabályos háztömbjei éles ellentétet mutatnak a „rég Győr”-rel.

1567-ben az azévi telekkönyv szerint⁹⁶ 812 ház van Győrben. Ha Villányi lélekszám adatát összevetjük ez utóbbival, akkor kiderül, hogy egy házra alig jutott 1567-ben 7 lélek. Pedig itt a számítás alapját az 1518-évi, tehát még a mohácsi vész előtti lélekszám adja, ami bizonyára nagyobb, mint az 1567-évi, még ha a falvokról való bevándorlást hozzászámítjuk is. Az egy házban lakó lélekszámot mutató 7-es szám abban a korban igen kedvező lakásviszonyokról beszél.

Nemzetiségi szempontból már ekkor megkezdődik az idegeneknek az a beáramlása, amely a következő időkben elnémetesíti a várost. A bevándorlók zöme a német, de sok olasz, örmény és zsidó is jön be. Ez utóbbiaknak 1567-ben már külön utcájuk van. Gazdasági szempontból az idegen bevándorlás az ipar és kereskedelem továbbfejlődésére ösztönzőleg hatott — ha nemzeti szempontból káros is volt.

8. A török másfél évszázada alatti Győr.

Az a szép fejlődés, amelyet az előző korban láttunk, megtorpan a török betörésekor. Győrből végvár lesz és ez a jellege annyira rányomja bélyegét a városra, hogy nyomait nem törölheti el az utána következő évszázadok fejlődése, mert akkori területén az utcák alakjában, a házak összeszoritottságában előttünk áll máig és fog még sokáig a jövő korok előtt is állni az akkori kor átalakított, de el nem törölt képe.

A délről és keletről fenyegető török veszedelem ellen a bécsi udvar Győrt Bécs elővédjének tekinti és már korán megkezdí a város megerősítését. 1537-ben a Káptalan domb — az eddigi fellegrvár — erősebbé tételével kezdődik a munka. Majd a Belváros megerősítése következik. 1554-ben már kő- és téglafalak övezik a várost és meghúzzák a várarkot is, amely a mai Arany János- és Vilmos császár-út között vonult és a Pálffy- és Vas Gereben-utcák felé folyva ömlött a Dunába. E várakok várfelöli oldala ma is szépen követhető a város térképén: az Arany János-utca, az Újkapu-, Újvilág-utcák előbb gyengén, majd nagy ívben kanyarodó vonala pontosan követi az egykori várfalak vonalát. 1575-ben készültek el a megerősítő munkálatok, amelyek után Győr város egyszerre „Raab” várrá lett.

A várfalakon kívül megszűnik az életlehetőség. A várostól délre levő falvak, amelyek egy-egy külvárosnak látszottak eddig, most hir-

⁹⁶ Másolata a győri levéltárban.

telen eltűnnék. Szent Adalbert földjének temploma 1536-ban még áll,⁹⁷ de utána nincs többé a faluról említés. Királyföldre házainak egyrésze már a várfal és várárok építésénél áldozatul esik a háborús világnak, mert mint az előző fejezetekben láttuk, a falu összeért a Belvárossal. A várárok elvágta e részeket a falutól, azaz az építésekor lerombolták a falu e részét. A többi részét a török pusztította el, amikor több ízben megfordult Győr falai alatt. Szent Benedek falva is hasonló sorsra jutott, 1583-ban már temploma is romokban állt.⁹⁸ Velük együtt pusztult el Kertesszer is.

Ellenben a Rába és Duna mögött, a vár háttérében és tőle védve, új települések jelennek meg. A sokorói dombok vidékéről és más területekről a török zaklatások elől menekül a lakosság és itt telepszik meg. Újfalú — a későbbi Újváros alakul itt ki és 1566-ban már a nyugati oldalát falalánk védi. Délről a Rába, északról a Rábca, keletről Győr vár nyújtott védelmet, így aránylag biztonságos település volt ez.

Sziget is ekkor népesül be. A várfalak építéséhez szükséges téglanyagot készítő munkások, téglavetők települnek itt meg,⁹⁹ és 1592-ben már 78 családról tudunk, akik itt élnek.¹⁰⁰

Révfalú is védett helyen van, a település tehát nem szűnt meg a török alatt sem. 1566-ban Révfalu és Pataháza áll itt, az előző korokban említett Malomsok és Felsőfalú összeépültek velük. A váron kívül hajóhid vezetett Pataházára. Révfalúnak és Pataházának, mint a később említendő egykorú ábrákból látszik, egy-egy utcájuk volt, amelyek délről észak felé húzódtak.

Az élet. A lakosság rendelkezésére álló élettér a várfalakkal és délről fenyegető törökkel igen kis helyre korlátozódott. E térszűkét csak némileg enyhítette az észak és nyugat felé való terjeszkedés lehetősége.

A déli területek falvainak elpusztulásával, amelyek a város éléstárai voltak eddig, igen válságos helyzetbe jutott a mezőgazdaság és állattenyésztés. Az előző fejezetben említett 1591-beli nagy marha-export még ebben a korban van krónológiailag, de ez már nem folytatódott a kor második századában. A mai Nádorváros területén az előző kor olyan tökéletes mezőgazdasága megszűnt. E területet a „holtak városá”-nak nevezik — és méltán. A várba szorult lakosság a biztosabb időkben kimerészkedik ezekre a területekre, de mint többször olvassuk egykorú jelentésekből, a török portyázó csapatok

⁹⁷ Valló i. m. 37. old.

⁹⁸ U. o. 36. old.

⁹⁹ Borovszky: Megyei Monográfia 73. o.

¹⁰⁰ Valló i. m. 39. old.

elfogják a mezőn dolgozókat, a beérett gabonát és terményeket ők aratják le. A vár lakosságának és az idevezényelt nagyszámú katonaságnak gabonaszükségletét Újfalu és Révfalu agrár lakossága termeli meg, azonkívül a Szigetköz és Csallóköz terményei fedezik. Magában a várban semminemű agrár tevékenységre nem volt hely.

Az *ipar*, most még jobban mint az előző korban, a helyi lakosság és főként a katonaság szükségleteinek kielégítésére dolgozik. 1582-ben a német(!) vargák, 1602-ben pedig a pajzs-, nyereg-, szíjgyártók, fegyverkovácsok és lakatgyártók tömörülnek egy közös céhbe. A vártól délre eső vidék lakossága elpusztult e korban, elköltözött. Különben is körülményes volt a várbajutás, s így e területek fogyasztó közönsége elveszett a város iparosai számára. A fogyasztók számát növelte az idehozott nagyszámú katonaság és a várépítéskor iderendelt nagyszámú munkás. Ennek köszönhető, hogy az ipar a piacának megkisebbedésével sem hanyatlott, sőt emelkedett. Az ipar emelkedéséhez hozzájárul az is, hogy sok német jön a városba, akik nyugati izlést és technikát hozva, az ipar finomságát is emelik. 1600 táján a város 425 házbirtokosa közül 70 iparos háztulajdonos van, akik 39 iparágban dolgoznak. Az iparágak ugyanazok, mint az előző korban voltak.

* A *kereskedelemre* nagyobb csapást jelentett a török kor. A török és a bécsi udvar befolyása alatt álló területek határai váltakoztak az egész kor alatt. Bécstől Győrig még biztonságos volt az útvonal a kereskedők számára, de Győr után már haditerület jött, amelyen nem mehetett a kereskedő a kirablás veszélye nélkül. Egyedül a marhakereskedelem virágzik még a kor első felében, de a kor végén már ez is lehanyatlík, mert a Dunántúl elnéptelenedésével a marhatenyésztés is megszűnik és nincs kivinni való megfelelő állomány.¹⁰¹ Sajnos, a kor első felében még virágzó eme kereskedelem lebonyolítását nem magyarok irányították, hanem főként olasz családok. Ekkor kerültek Győrbe az Ogaka, Taxoni, Angreno stb. családok, akik a magyarság rovására roppant vagyont gyűjtenek össze.

Alaposan átalakult a *várospolitiká*. Az előző korok szétágazó, egy centrumhoz hozzáánövő külvárosait a várépítés egyszerre megszüntette. Igaz ugyan, hogy Újváros és Sziget benépesülése gyarapodást jelent, de ezek nem lehetnek a folyóntúli fekvésük miatt annyira szerves részei a városnak, mint a déli területek.

A tulajdonképpeni várban előbb még két részként különült el a Káptalan domb és a város. Még 1570-ben is — mint egy rajz mu-

¹⁰¹ Kogutowicz K.: i. m. I, 111. old.

tatja¹⁰² — a Káptalan dombot külön fal övezte. Egy későbbi — 1597-ből való ábrán azonban a fellegvár falai nem szerepelnek.¹⁰³ Az ábrán szépen látjuk a Széchenyi-tér helyén a vár főterét, amelytől keletre, már közel a várfalhoz, látjuk a Szent István plébánia templomot. Szigetben téglarakásokat, galambduchoz hasonló építményeket mutat¹⁰⁴ a metszet, ezek mutatják, hogy a várfalak építéséhez szükséges téglát itt készült.

Újváros területén a látkép szerint az előváros (borgs) terület, amelyet nyugatról palánk határol. Révfalu és Pataháza (Riwfalu és Potháza a kép szerint) egy-egy sor utcájú faluja körben palánkkal vannak kerítve. A falvak mögött északra művelt szántóföldeket enged sejteti a rajz.

A várból Újvárosba és a vár délnyugati sarkán kívül, a mai Hosszúhíd táján szintén Újvárosba cölöphíd vezet, ugyanilyen híd vezet a Rábcán is Szigetbe. Pataházára pedig a kép szerint hajóhid vezet a vár mellől, a várárkon kívülről.

Nádorváros területén semmiféle telepnyomokat nem tüntet fel egyik ábrázolás sem.¹⁰⁵

A városias jelleget kiemelő tényezők fejlődnek e korban. A püspökvár és a Székesegyház az 1579-i ostrom alatt leég, később ismét felépítik olasz renaissance stílusban (1539-1645). Áll a Szent István plébániatemplom is, de a Szent Erzsébet templom a mai Stádel-gyár helyén már romokban hever. A kor második felében megépül a jezsuiták kéttornyú, gyönyörű barokk stílusú temploma és mellette a rend székháza (ma mindkettő a bencéseké). Újvárosban 1638-ban katolikus templom épül, a mai zsinagóga helyén. Szigetben a XVII. században magyar és német kórház állott.¹⁰⁶

E korban alakulnak ki a Belváros várfalon belüli részének utcái a mai irányukban. 1556-ban nagy tűzvész pusztít, ez teszi lehetővé az utcák újrendezését és téglaházak építését. A mai Belváros és

¹⁰² Zenoni Domenichino velencei festő és rézmetsző rajza. Ismertetését lásd: Pfannl Jenő: Régi ábrák és képek Győr várról. Győri Szemle. I. évf. 222—23 old.

¹⁰³ Hufnágel György ábrája, u. o. 224—25. old.

¹⁰⁴ Téglaszárítókat.

¹⁰⁵ Pfannl Jenő egész sereg XVI. és XVII. századbéli ábrát említ és ismertet cikkében, ezek közül néhány legfontosabbat magam is láttam a győri városi levéltárban, a Szt. Benedekrendiek győri múzeumában és egyes magángyűjtőknél. Sajnos, azonban ezek inkább az akkori haditechnikáról adnak felvilágosítást, mint a város minket érdeklő képéről.

¹⁰⁶ Valló i. m. 39. old.

Káptalan domb igen sok háza ekkor épült (XVII. század második fele) és a város e része máig is megmaradt kedves, barokk képe e korból való. Mai szemmel nézve azonban még mindig sok hiánya van a városiasságnak. 1664-ben I. Lipót hadi mérnököt küld ki Győr megvizsgálására. Ennek jelentése elmondja, hogy Győr utcái annyira sárosak, hogy eső idején szinte lehetetlen rajtuk átjutni. Szükséges lenne szerinte az utcák kikövezése, de ez roppant költséget jelentene, ezért ő 4-6 láb vastag ledöngölt homoktakarót ajánl.¹⁰⁷

Bél Mátyás a XVII. század végén sokat járt Győrben, ő írja, hogy Győrben szokatlanul szép, szabályos utcák vannak. Azonban ő is megütközik az utcák sáros voltán. A házakat is alacsonynak mondja, de ennek stratégiai oka volt — nem volt szabad magasabb házakat építeni mint a várfal, nehogy a támadó ellenségnek célpontul szolgáljon. Egészségügyi szempontból is kedvezőtlenül nyilatkozik a városról, mert mély fekvésű, a házak összezsúfoltak, nem szellősek. Mindössze három jó ivóvízű kút van a városban. Az ivóvizet a Dunából veszik, előbb azonban különféle módon próbálják élvezhetővé tenni. Érdekes, amit Bél Mátyás a mai Nádorváros északi területeiről mond. Itt szerinte villák állnak, de ezek nem szórakozásra, hanem zöldség- és gyümölcstermelésre valók. Itt tartják a győriek háziállataikat, itt termesztik jó almáikat. Megjegyzi még, hogy ezek csak ideiglenes telepek, mert ha ellenség mutatkozik, mindent felégetnek, nehogy az ellenségnek búvóhelyet adjon. Itt van a vásártér és a temető is, amelyben vallás és nemzetiségi tekintet nélkül temetnek (a mai „Régi temető”).

Újvárosnak Bél leírása szerint négy hosszú utcája van, ezek külső végén, a karókerítésen túl van temetőjük (a mai Ótemető-tér). Ha ennek helyét ma megnézzük a térképen, elcsodálkozunk, hogy milyen hosszú, elnyúló telep volt már akkor Újváros, mert az Ótemető-tér a mai Rábahidtól vagy 1200-1300 méterre van és ekkor itt állt valahol a falu végét jelentő fapalánk. Újvárosnak ekkor még egyáltalán nincs városias képe, olyan, mint a déli területeken elpusztult falvak voltak pusztulásuk előtt. Bél Mátyás írja,¹⁰⁸ hogy csak hitvány, könnyen lerontható épületeket építettek itt, hogy támadás esetén ne adjon az ellenségnek helyet, ahol elrejtőzhetne.

¹⁰⁷ Villányi Sz.: Győr város helyrajza stb. c. munkája 55—56. old. idéz a jelentésből, amely a Magyar Tud. Akad. kéziratárának „Győr vár oklevéltára” csoportjában található.

¹⁰⁸ Bél Mátyás Győrre vonatkozó leírása az esztergomi érseki könyvtárban található. Idéz belőle Villányi Sz.: Győr város helyrajza stb. c. művében a 80. old.

Ilyen volt tehát Győr külső képe a XVI. és XVII. századokban. Az előző korokban alig létesült olyan dolog, ami a mai városképben fellelhető lenne, ezek mind elpusztultak és ma legfeljebb egy-egy darabot találhatunk belőlük. E két évszázad alkotásai azonban ott állnak mai napig a győri ember mellett. A Káptalan domb majdnem minden, a Belváros igen sok akkor épült háza áll ma is, természetesen sokszor igen átalakított formában. A Belváros belső részének zeg-zugos utca-vonalai e kor stratégiájának követelményei szerint épültek. A Bástya-, Apácza-, Apátúr- stb. utcáknak tenyérnyi telkein álló emeletes házai a várba vezényelt katonaságnak voltak elszállásolási helyei. Rengeteg e korból való jellege van ma is a város e részének, amelyekről bővebben „A mai Győr” című fejezet fog szólni.

A lakosság — Villányi szerint — a XVII. század végén újra eléri a mohácsi vész előtti állapotát. Az 1617. évi telekkönyv szerint¹⁰⁹ 592 ház volt a várban. Az 1567. évi 7-es átlag ebben a korban a sok katonával és faluról bemenekülő lakossággal jóval felemelkedett. Ha tehát 10-es átlagot veszünk, akkor magában a Belvárosban 6000 embert kell elképzelnünk. 1615-ben Újvárosban 92 ház volt.¹¹⁰ Ezt, továbbá a Szigetben, Révfaluban és Pataházán lakókat figyelembe véve, 1700-ban a mai Győr területén lakók számát körülbelül 10.000-re tehetjük.¹¹¹

Nemzetiségi szempontból igen megromlott a kép ebben a korban. A mohácsi vész idejekor Győr még színmagyar város, a bejövő idegen telepések mind megmagyarosodtak, amint az akkori okleveleinkben előforduló nevek bizonyítják. 1567-ben azonban már a 812 házbirtokos közül csak 375 tulajdonos magyar nyelvű,¹¹² tehát az összesnek csak 46%-a. Ez az arány megmaradt a későbbi korban is, mert 1598-ban, amikor a négyéves török megszállás után a várat visszafoglalták, 218 magyar és 207 német követeli vissza a házat.¹¹³

Ekkoriban jönnek Győrbe a rácok is, 1610-ben Újvárosban 54 házban laknak rácok.¹¹⁴ 1617-ben az egész Belvárosban 592 ház van. A két adatot egybevetve, a rácok száma a lakosság 9%-át teszi ki, ami a teljesen új bevándorló nép igen nagy térfoglalását mutatja.

¹⁰⁹ Győr város levéltára.

¹¹⁰ Városi levéltár IV. jegyzőkönyv 1615. évről és Szávay i. m. 106. old.

¹¹¹ Villányi is 9—10000-re becsüli 1700 tájára a lakosság számát. (Győr város helyrajza stb. 109. old.)

¹¹² U. o. 105. old.

¹¹³ U. o. 106. old.

¹¹⁴ U. o. 106. old.

Kulturális szempontból jelentős emelkedést mutat ez a korszak a város életében. 1627-ben megalakult a jezsuita gimnázium, amely 1802 óta a Szent Benedek-rendiek kezén van. 1688-ban a teológiai főiskola épült fel.¹¹⁵

Elemi oktatás már az előző korokban, az Árpádok óta van Győrben, amelyet az Egyház tart fenn.

Külföldi zsoldosokkal jön be a városba a protestantizmus. Előbb Pataházán építenek fel templomot (1613), de 1662-ben szétválak a két felekezet. A protestantizmus térhódítását jelzi, hogy 1627-ben a város lakosságának egyötödét teszik.¹¹⁶

E vallások elterjedése, a katolikus egyházzal való állandó feszült viszonyuk jótékonyan hatott a szellemi életre, mert azt feszültségben tartva nagyobb alkotások létrehozására bírta.

9. A XVIII. századbeli Győr, 1820-ig.

A XVI. és XVII. századok török veszedelme után nyugodt fejlődés lehetőségét adta meg a XVIII. század aránylag békés évszázada.

Az előző korban elpusztult déli területek újra betelepültek. Most azonban már nem falvak alakultak itt ki, hanem a régi falvak helyén házcsoportok, amelyek most már semmi önállóságra nem emelkednek, mert a városi közigazgatás e korbéli megszervezésével az újonnan települő részeket is a maga hatásköre alá vonja.

Most is földművelő és állattenyésztő lakosság települ ide ki, ennek képe meglátszik a telepeken is. Nagy udvarok, gazdasági épületek árulják el már kívülről, hogy mivel foglalkozik az itteni lakosság. Bél Mátyásnak az előző kor végéről való leírása e korra is vonatkozik, csak most a házak már maradandónak épülnek, nem ideiglenségek. Az újonnan benépesült terület ekkori neve is mutatja a terület jellegét: az egész koron át „Majorok”-nak nevezik.^{116a}

Szabadhegy is most népesül újjá. Állítólag a győriek nyaralótelepei szolgáltak az új telep alapjainul,¹¹⁷ de sokkal valószínűbb, hogy a régi szőlőgazdálkodás csábította ide a lakosságot. Óriási arányban nőtt Újváros. 1701-ben már 488 háza van,¹¹⁸ ami az 1615-évi 92 házszal szemben szinte érthetetlen növekedést jelent.

A Belváros növekedését a várfalak korlátozzák, ezért tudott a külső rész annyira benépesedni.

¹¹⁵ Borovszky : Megyei Monográfia 215. o.

¹¹⁶ Valló i. m. 47—48. old.

^{116a} A II. József császár kori katonai térképfelvétel is így nevezi. (Coll. VIII. Sect.

Az élet Új fejlődésnek indul a mezőgazdaság és állattenyésztés. Nádorváros területén rengeteg gabonát, kerti veteményt és gyümölcsöt termeltek. Szabadhegyen újra megindul a szőlőgazdálkodás, Újvárosban, Révfaluban és Pataházán pedig az előző kor mezőgazdálkodása folytatódik.

Ipar terén is tart a fejlődés. 1703-ban, az akkori telekkönyv tanúsága szerint, 125 iparos dolgozott Győrben 28 iparágban.¹¹⁹ Sok új céh alakul ebben az időben, amit mutat az, hogy feloszlásukkor a városban 40 céh volt. Néhány iparág már túlnő a helyi szükségletek kielégítésén, Felső-Dunántúlon híresek voltak a győri takácsok, a győri kályhások pedig Sopronba, de Egerbe is szállítottak kályhákat.

A győri kereskedelem nem érezte nagyon a bécsi udvar ez egész évszázad alatti politikáját, hogy elnyomja és megfojtsa a magyar kereskedelmet. Ausztriának az ekkor erőszakolt belső agrár termelése mellett is mindig volt szüksége bevitelre: gabonára, gyümölcsfélékre, marha- és sertésállományra. Mindezeket legközelebb Győrben találta meg és itt vásárolta meg. Ezt a várost Bécs nem is akarta az iparosodás és kereskedelem elől elzárni. Dunántúlnak ezt a felső, nyugati sarkát amolyan „kis Ausztriának” nézték. Győrben tehát az osztrák keresletre ekkor kezdődik meg az a gabonakereskedelem, amely a következő korban óriási arányokat ölt. Mária Terézia sürgette a magyar gabona nemesítését és nagy tervei voltak a magyar gabonának osztrák irányítással Trieszt felé való kivitelével.¹²⁰ Ezt a jöminőségű gabonát leginkább a Kisalföld jól megmunkált, trágyázott földjei termesztették meg, e terület déli részének pedig természetes gócpontja Győr volt mindenkor. Így lett e város hosszú időn át a gabonakereskedelmek központja. A császári megbízottak tehát idejöttek, hogy az udvar és a hadsereg szükségleteit fedező gabonamennyiséget megvásárolják. A kiskereskedelemnek óriási előnyt jelentett, hogy a Győrtől délre eső vidékek falvai újra benépesedtek. Ezek a növekvő igényeiket kielégítő ipari termékeket Győrben vásárolják meg, — ez az a kor, amelyben a mai győri kiskereskedelmi élet alapjait kell keresnünk.

Városkép. Az ideérkezőknek első benyomásra legjobban a templomok tűnnek fel. A változások az előző korhoz képest: 1763-ban

¹¹⁷ Borovszky : Megyei Monográfia. 70. old.

¹¹⁸ Győrmegyei lltár. 1701. febr. 11. tartott gyűlés jegyzőkönyve.

¹¹⁹ 1703-évi telekkönyv. Győr városi levéltár.

¹²⁰ Kogutowicz K. : i. m. I. 116. old.

földrengés ledobja a Püspökvár csúcsát és azóta csonkatornyú. A székesegyház az előző korban elkészült renaissance stílusával és 1631-ben elkészült barokktornyával áll tovább, megvan a Jezsuiták kéttornyú barokktemploma is. 1714-20. között megépül a Karmelita-rendház a Rába parton, 1720-25 között templomuk is. Ugyanekkor, 1726-ban az orsolya apácák a mai helyükön építenek zárdát és templomot. 1703-ban a német ispotály alakul a régi katonai kórházból, templommal. A régi Szent István templom — miután a ferencesek rendjét II. József eltörölte — a mai Megyeházzá épül át. Nádorvárosban a Karmillianus templom épül fel,¹²¹ Újvárosban pedig 1783-85-ben a mai templom. Ugyanitt már 1724-ben görögkeleti szerb templom, 1735-ben pedig az evangélikus templom is felépül.

Szigetben és Révfaluban is megépülnek e korban a katolikus templomok, úgy hogy a városba jövő idegen előtt méltán tűnik fel a templomok sokasága.

Városias jelleget mutat a házaknak a formája is, mert 1703-ban 532 földszintes ház mellett 144 egyemeletes és 5 kétemeletes ház van a városban az akkori telekkönyv szerint. A házakat most már kőből, téglából építik, mert egy 1718-ban kelt rendelet előírja ezt.¹²² Most végre megkezdik az utcák kikövezését is a Belvárosban és az Újvárosban is, mert most már nincs török veszély, amely esetleg a várbeliek ellen használhatná fel a kőanyagot.

A Belvárosban — a várban — a házak egész sora épül, amelyek barokk stílusukkal máig is bájos, érdekes hangulatot adnak a város e részének. Stukkó díszes, erkélyes, manzardtetős házak ezek, amelyek az akkori ízlést őrzik máig. Ebben az évszázadban állítják fel a Szentháromság és Frigyláda-szobrokat, a Kálváriát és a többi szokásos városkép rekvizitumokat is.

A kor végéről — 1789-ből van egy kézíratos térkép, amelyet ma a város levéltárában őriznek. E térkép birtokában pontos képet alkotunk magunknak a város akkori képéről. A vár még teljes épiségében áll. A Rábában a Sétatér (Radó-tér) helyén egy előrenyúló bástya van — ennek lebontása után maradt vissza a sziget. Délről a falak mellett szegényesen húzódik a mesterséges várárok. Ettől délre a mai Lóvonat-utca irányából kis tóból folyik egy patak a várárokba, egy másik kis ér is folyik a mai Back-malom irányába, mindkettő malomárok lehetett.

¹²¹ Amely ma a nádorvárosi plébániatemplom.

¹²² Szávay i. m. 106. old.

A várból Újváros felé a szigetnél két híd vezet a Rába két ágán, az előbb említett malomárkokon is híd vezet át.

A várt a várárok körül vizenyős rét övezi. A Rábca még a régi irányában folyik és elválasztja Szigetet Újvárostól.

A vidéki főutak a mai irányukban haladnak. Bécs felől a mai Kossuth Lajos-utcának megfelelő útvonalon jutunk a várba, azon végighaladva és a vár déli oldalán levő Fehérvári kapun kimenve, a várárkon kívül ível az út a mai Budai-út irányába és megy Buda felé.

A Veszprémben menő út is a mai irányában, a Wennesz Jenő-utcának megfelelő úton ment már akkor is — és a mai irányában ment a pápai és fehérvári országút is.

A Duna, Rába és Rábca mellékén mindenütt széles, mocsaras ártér vonul. Csak a Rábát és kisebb mértékben a Rábcat kísérik fűzések, majdnem a várfalakig. A Nádorváros területén végigfolyó Pándzsa eret és egy másik kisebb patakot, amely a mai Erzsébetligeten folyik át és nagy észak-, északkeleti kanyarulattal a Dunába tart — szintén mocsaras rét-sáv kíséri.

Település szempontjából a Belváros utcái ugyanolyan irányba mentek, mint ma. Újvárosban a hídakon átmenve a református, majd katolikus templomot tünteti fel a térkép. A Rába és az akkori Rábca között több háztömb elég nagy telepet mutat — a beépített terület nagysága vetekszik a várterület nagyságával. A házak után érdekes egyéni módon nagy sátrakat rajzol a térképet készítő, a sátor mellett pipázó cigányok, lakat, kulcs, fogó, gereblye látható a térképen. Ez az akkori „cigány lapos” pontosan a mai „cigány lapos” helyén van, a kovácmesterséget űző cigányok ebben a korban települhettek ide, mert előbb semmiféle említést nem találunk róluk.

Különben az egész Újváros területe a házak és a „cigány lapon” kívül mocsaras, nedves terület, csak távolabb, nyugatabbra van szántóföld. A bécsi utat messze kíséri ez a mocsaras terület. Éppen ezért — mint a II. József-császár-kori katonai felvétel Coll. VIII. Sect. 12. lapján látjuk, ez az útvonal a várostól jó hosszú darabon töltésen ment.

Nádorvárosban a mai Kálvária-út és Wennesz Jenő-utcának megfelelő utak a fő települési helyek, köztük szántóföld terült el egészen a legújabb időkig. Az utcák természetesen csak a városhoz közel vannak beépítve, de a Kálvária-út már ekkor a Kálvária dombig kiépült és megépült vele párhuzamosan a Zöldfa-utca is. A Pásztor és Lóvonat-utca környéke is beépült már ekkor.

Szabadhegyen a Veszprémi-út mellett 8, a mai Várospanező-sze-

ren a domb lábánál 17, az erre merőleges, domboldalon felfelé futó utcák közül a nyugatabbin 9, a másikon 7 ház volt. De a két utóbbi utcán a házak két-két sorban épültek, míg a Városranéző-szer és veszprémi országút mentén még csak egy-egy sorban épültek a házak.

Révfaluban, valamint Szigetben még csak a templomot tünteti fel a térkép, mert ezek még nem tartoznak közigazgatásilag Györhöz. Ezekre vonatkozólag a II. József-császár-kori katonai térkép VIII. 12. lapja ad értékes felvilágosítást. Szigetben az utcák már a mai irányukban haladtak, Révfaluban pedig még megkülönbözteti a térkép a tulajdonképeni Révfalut és Pataházát. Révfalu a mai Vásárhelyi Pál-utca vidékén, Pataháza pedig a mai Erzsébet királyné—Báthory stb. út táján állt.

E térkép tanúsága szerint a város körül a folyók és patakok mellett mocsaras ártér, esetleg füzesekkel — Újváros—Szigetben nagy vízenyős legelők, Nádorváros és Révfalu területén pedig nagy szántó-földek domináltak.

A lakosság számát a kor elején 1720-ban Acsádi Ignác 7290-nek mondja az akkori adóösszeírás alapján.¹²³ Ez az adat csak Belvárosra, Újvárosra és a „Majorok”-ra vonatkozik. De munkájában megtalálhatjuk Györsziget és Révfalu-Pataház adózó háztartásainak számát is. Ez 352 volt 1715-ben. E két adatot összevetve, 9402-re lehet becsülni a mai területen lakó összes lakosság számát, ha az Acsádi-féle 6-os háztartásonkénti átlagot megtartjuk. Kogutowicz Károly szerint azonban a 6-os átlagnál többet kell számolnunk.¹²⁴ Ha 8-as átlagot veszünk, ami egészen helyénvaló, az előző korok viszonyait is szem előtt tartva, 12.500 lelket kapunk, akik 1720 táján a mai Győr területén éltek. Ez a szám nem illuzórius, ha összevetjük azzal, hogy a század végén, 1787-ben, a II. József-féle népszámlálás¹²⁵ 1613 házban 12.822 lelket talál Sziget és Révfalu-Pataháza nélkül, a város régi területén. Érdekes és meglepő, hogy ennél a számításnál összevetve a házak számát a lakosság számával, pontosan 8-as házankénti átlagot találunk, ami egészen valószínűvé teszi az 1720. évnél általam számított 8-as átlagot.

Azt mondhatjuk tehát, hogy 1720-ban 12.500 ember élt a város mai értelemben vett területén, amely az 1787. évre 16-17.000-re emelkedett.

¹²³ Acsádi I.: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctió korában.

¹²⁴ „Magyarország földrajza” c. egyetemi előadása.

¹²⁵ Kéziratban a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában.

Nemzetiségi szempontból megjavul kissé a kép az előző korhoz képest, mert a vár török uralom alóli felszabadulása után többnyire a magyar lakosság vándorol be a még megszállás alatt levő dunántúli területekről. Villányi Szaniszló az 1713. évre már a lakosság három-negyed részét magyarnak mondja. Ilyen arányt mutat az 1720. évi Acsádi-féle számítás is, aki az adófizetők nevei alapján 67·5%-ot tart magyarnak, 27·3%-ot németnek és 5·6%-ot szerbnek. Ebből az időből következtetést vonhatunk le Révfalu és Sziget nemzetiségi viszonyaira is. Sziget 129 adófizető háza közül ugyanis 97 volt magyar (75·2%), Révfalunak pedig mind a 106 adózó háza magyar. Villányi szerint azonban a XVIII. század második felében újra túlsúlyba jutott a németiség. Hogy a német lakosság tényleg ilyen jelentős volt ebben a korban, azt mutatja az, hogy a magyaroknak és a németeknek külön templomuk és kórházuk volt és kulturális téren a német színműszer jóval előbb jelentkezett, mint a magyar.

Felekezeti szempontból a protestantizmus, ha gyengén is, de terjeszkedett még e korban is. 1627-ben a lakosság egyötöde protestáns, 1783-ban a két felekezet együttes száma 2931¹²⁶ (természetesen csak az akkori Győrre vonatkozik ez az adat, Sziget, Révfalu és Pataháza nélkül). Ez az összes lakossághoz viszonyítva 22·8%-ot tesz ki, ami igen jelentős arányszám. Az izraeliták száma ekkor még nem jelentős.

A *kulturális élet* igen magas fokon áll. 1717-ben megalakul az Akadémia — teológiai, jogi és bölcsészeti fakultással. II. József elveszi a jogi és bölcsészeti fakultást és ezeket Pécsre helyezi, de 1802-ben I. Ferenc visszahelyezi Győrbe ezeket is.

Működik a gimnázium is a jezsuiták vezetése mellett, a rend feloszlata után pedig vegyes papi és világi tanerővel. Az evangélikusoknak is volt Újvárosban gimnáziumok, amely azonban 1749-ben megszűnik — állítólag másfél százados működés után. 1777-ben megalapítja Révai a mai Reáliskola őst, az „alreáltanodá”-t, 1778-ban pedig a királyi katolikus tanítóképző intézet alakul meg.

Városias jellegű intézmény alapjait veti meg egy magánember,¹²⁷ aki anyagi tőkét ad a Közkórház létesítésére. Ez még ebben a korban meg is épül Újvárosban, a mai Kossuth Lajos-utcában.

Nagyjelentőségű az e korban történt közigazgatási változás. Mária Terézia 1743 márciusban kelt rendeletével Győrt szab. kir. várossá teszi. Ez nagyon sokat jelent a városnak, mert ügyeit a város polgár-

¹²⁶ Szávay i. m. 115. old.

¹²⁷ Mulartz Henrik és neje végrendelete a Közkórház építésére.

ság maga irányíthatja. Ez öntudatossá teszi a polgárságot és függetlenné. A morális jelentőségen kívül anyagi előnyöket is jelent: jogot kap a város a sörfőzésre, korcsmaengedély adására, gyógyszertárakra, vásárookra, révjogra és hajóvámszedésre. A közsadókön kívül minden szolgáltatás alól mentes a város — és a polgárság egyeteme nemesnek tekintetett. Követei megjelenhetnek az országgyűlésen — így a város polgársága közvetve az ország ügyeibe is beleszólást nyert. E rendelettel egyidőben kapja Győr város a mai címerét is.

B) A mai Győr.

Az előző kor által megvetett alapokon halad a fejlődés a XIX. század folyamán minden vonalon és így alakul ki a XX. század elejére Győr mai képe. A fejlődő élet számára elviselhetetlen korlátokat jelentettek a várfalak. A várba csak a kevésszámu kapukon lehetett bejutni, ami a forgalmat roppant nehézkesé tette. Egyébként is a várfalak és a várárok tetemes területet foglalt el, amelyekre a város növekedő lakosságának most szüksége lett. Megkezdődik a várfalak lebontása, a várárok betemetése. 1832-62 között bontják le a várfalakat, ami után az új utcák kiépülhetnek. Nem lehet lépésről-lépésre követni a fejlődést, mert az részletekbe vezetne és a városkialakulás egységes szempontja elveszne. A kialakult mai képet kell megismernünk — ezzel megismerjük a fejlődés menetét is, míg a részletezés szétesővé tenné a mai városképet.

1. A tér, ahol az élet folyik.

a) *Utcák-útvonalak.* 1818-ból van egy térkép,¹²⁸ melyen még a régi várfalak és bástyaerődítmények is megvannak, de a rajzoló mérnökük a tervbevett utcákat is rárajzolják már a bástyafalak fölé. Csodálatos, hogy a mai utcák egészen pontosan úgy mennek, ahogy e térkép feltünteti — úgy látszik ez volt a városrendezés elfogadott terve.

Alapul a meglévő utcákat vették és ezekhez kapcsolták az új útvonalakat. A mai Belvárosnak az Arany János-Újvilág- és Újkapu-utcákon belüli részén az útvonalak ma is ugyanúgy mennek, mint ahogy a XVI. és XVII. századok folyamán kiépültek. E meglévő utcahálózathoz kapcsolódtak be az új utcák.

Ma a város tengelye a Vilmos császár-út, amelyen a Budapest-Bécs közötti forgalmat vezetik át. Széles, igazi nagyvárosias utca. Rá merőlegesen fut a Belváros másik főtengelye, a Baross-út, amely üzleteivel a legforgalmasabb utcája a városnak. A Baross-úttól keletre a waggongyárig hét vele párhuzamos utca fut, nyugatra mindössze három a Rába partján haladó pályatestig. Ezekre az utcákra merőle-

¹²⁸ Győr városi levéltárában őrzik.

gesen, azaz a Vilmos császár-úttal párhuzamosan a Dunáig nyolc utca fut.

Az említett Arany János-Újvilág-Újkapu-utca ívéen kívül az utcák modern, szabályozott jellegűek, szélesek és egymást derékszögben metszik. Más a helyzet az említett íven belül. Itt az utcák zég-zugosan futnak, úgy, ahogy a régi telepviszonyok szerint kiépültek. Mai szemmel nézve néhol egészen lehetetlen utcákat találunk. Legjellemzőbb a Korona-köz könyökalakban meghajló íve, amely úgy keletkezett, hogy a mai Deák Ferenc-utcáról a Kisfeludy-utcának futó részét a XVII. század elején elépítették, később azután a mai Kazinczy-út felé kanyarították ki. E belső-belvárosi utcákban a házak is javarészből régiek. A Kazinczy-utca, Csatorna-köz, Bástyá- stb. utcák házai között egyre-másra látunk régi, szép barokk-házakat erkélyekkel, néhol befalazott, máshol még szabadon álló loggiás udvarokkal. Egyes helyeken (pl. a Korona-közben) a házak annyira össze vannak szorítva, hogy még bejáratuk sincs, hanem a szomszéd ház udvaráról vezet valami feljáróféle ezekbe az emeletes, kis területen álló házakba. Mindezek egy egészen más világot mutatnak, mint a külső Belváros modern háztömbjei.

A Vilmos császár-út déli oldalán a Bisinger-park, a Városháza, a Honvéd-liget, a Reáliskola, az Eötvös-park stb. széles és első pillanatra feltűnő sávot alkot. Csupa középület áll itt, a köztük levő területet parkok töltik ki. E terület nem vett részt a múlt század fejlődésében, itt akkor hosszan elnyúló vásártér volt. A vásártér kitelepítésével a terjeszkedő város középületeket helyezett ide, megmaradó helyeket parkokkal töltötte ki.

E sáv után a Belvárost délről egész hosszában lezárja a vasúti pályatest, a személypályaudvar, keletre pedig a teherpályaudvar.

A vasútvonalon túl terül el Nádorváros, a régi „Majorok” területe. A főútvonalak pontosan követik azt az irányt, amit a régebbi korok fejlődése megszabott. Régebbi a Kálvária-utca, újabb a Wencesz Jenő-utca. Az előbbi a pápai országút, az utóbbi a veszprémi országút városban futó szakaszát jelenti. A két főútvonal között elterülő rész szétfolyó, nem szabályos települési képet mutat, ahol csak a legújabb idők városrendezése próbálja eligazítani az utcák futási irányát. Újabban a Baross-híd közvetlen folytatását képező Vass József-, Külső Baross-út is kisebb tengelyt jelent, de ez az utca soha nem lehet Nádorváros főutcája, mert déli végét lezárja a mai Közletemető, így a vidék forgalma nem haladhat ezen az útvonalon. Ez azonban a Vass József-úti szakaszán fekvő kórház miatt egészségügyi

szempontból igen előnyös. Nádorvárost nyugatról a soproni vasút pályatesté, keletről a Gráb stb. gyártelepek zárják le. A terjeszkedés iránya délnyugat és délkelet felé nyitott, mert délről a temető zárja le széles sávban a terjeszkedés lehetőségét.

Újvárosban a főútvonal a Kossuth Lajos-utca, amely a bécsi országútnak is az útteste. Vele párhuzamosan Ék-DNy irányban a Rába-folyásirányát követve a Bálint Mihály-utca és a Rába partján a Rába-utca vonul, az utóbbi egysoros utca, a másik sorát a Rába töltése alkotja. Ugyanilyen egysoros utca van a Kossuth Lajos-uttól Sziget felé eső részen is, ez a Bercsényi-ligetre nyíló utcásor.

Ma Sziget és Újváros között a Bercsényi-liget hosszan elnyúló sávja, majd ennek nyugati folytatásában az a mély terület alkotja a határt, amelyen a GyAC-sporttelep és a Komló-kert áll. Ez a majdnem derékszögben meghajló ívű mély terület volt a Rábca régi ága, amelyet csak 1907-ben tömtek be. A mélyenfekvő, szárazzá vált folyómeder kiválóan alkalmas volt parkok létesítésére, amit az ügyes városrendezés ki is használt.

Ez a régi Rábca-ág és a Rába Újváros északkeleti felét igen összeszorította, ezért olyan hosszúak az utcái. A Rába-ág merőleges északnyugat felé való ívelésénél azonban kiszélesedik ez a terület, itt van Győrnek ma a legelmaradottabb része, ahol még javarészen földművelő lakosság és kovácmesterséget űző cigányok laknak.

A Bercsényi-ligeten túl Sziget területén járunk. Sziget csak 1905 január 1-én kapcsolódott Győrhöz, addig különálló községi szervezete volt. Ennek hatása látszik meg a városrészen még ma is. Központ a Simor-tér a templommal, iskolával stb., ide futnak össze az utcónalak legnagyobb részben. A városrész zeg-zugos utcái (Kigyó-utca még a nevében is mutatja) nem ívelnek tervszerűen a központot jelentő Belvárosba, hanem attól majdnem függetlenül alakultak ki. Igazi sziget ez, aminthogy sziget is volt a legújabb időkig (1907). Főútvonala, amely a Rábca híddal már 1907 előtt is bekapcsolódott a belvárosi utcákba a Hid-, Trefort-, Szarvas-utca nevekkkel jelölt, tulajdonképpen egy útvonal. A Hid-utcánál állt 1907-ig a Rábcan átmenő vashíd és az ezen átmenő forgalom tette ezt az utcát főútvonallá. Ma ennek a Rábcanál levő végén van az átszállított vashíd, amelyen a Rábcan-túli kis vidék (egyedül Pinnyéd) Győrhöz kapcsolódik és ennek forgalmát vezeti ez a három névvel bíró egy utca a Belvárosba.

Révfa lu ugyanakkor csatlakozott Győrhöz, amikor Sziget. Itt ma a főútőér az új vashíd folytatását képező Rónai Jácint-utca, de ez csak a legújabb években lett jelentős forgalmúvá. 1928 előtt csak egy

gyalogos fahíd volt a Dunán — a múlt században még csak ideiglenes jellegű hajóhíd. A Dunán túlra igyekvő forgalom a Szigetből Révfaluba menő fahídon bonyolódott le, amely már a múlt század óta áll a mai helyén. Ennek a hídnak folytatásában futott a két főútvonal, az egyik Bácsa felé (ma Tivadar püspök-u.), a másik Győr-Újfalú, Zámoly stb. felé (ma Viczay-Hédervári-u.) A Szigetköz forgalma ezeken az utakon jutott Révfaluig, onnan a Dunán levő fahídon, a Rábán levő vashídon és a Rábán levő két vashídon tudott csak bejutni a Belvárosba. Ma a vidéki út a Rónai Jácint-utcában fut össze, amely neki-visz az új vashídnak. Egyedüli hátránya csak az, hogy hirtelen emelkedik a Dunatöltés magasságáig, ami a vidékről jövő megterhelt kocsinak nehézséget jelent, de ezen segíteni lehetetlen. A révfalusi utak tehát jóval megokoltabbak, mint a szigetiek. A két említett főútvonal két külön falut jelentett a múltban, a Viczay-Héderváry-út Révfalut, a Tivadar püspök-út Pataházát. E két faluból való összeépültség ma is feltűnik a városrész szétfolyó településén.

Távolabbi része Győrnek Szabadhegy, amely már egészen valószínűtlen távolságban van. Főutcája a Városránéző-szer látszatra azt mutatja, hogy e városrész nem is törekedett a várossal kapcsolatba jutni. Ez az utca a Vilmos császár-úttal párhuzamosan fut, de igen nagy távolságra tőle. Viszont pompásan mutatja a földrajzi tényezők meghatározását a települések kialakulására. Végig kis magaslat lábánál fut el, pontosan követve annak irányát. És a látszat ellenére is ilyen irányban haladva tudott leghamarabb kapcsolatba jutni a várossal, mert így hamar elérte nyugati végén a veszprémi országútát, amely azután egyszerre bekapcsolta a város forgalmába. Újabban már maga is igyekszik önállóan kapcsolatba jutni a várossal. Részint az országút mentén épít házakat és ezek lassanként egészen elérik Nádorváros kifelé nyúló településeit, részint pedig a Városránéző szer középtáján is bocsát ki utcákat (Szt. János-u., Vitéz-u., Tüzér-u.) ezek azonban még messze vannak ahhoz, hogy elérjék Nádorvárost.

Egészen új település Győr legújabb kerülete — Gyárváros. A XX. század elején felépült gyártelepek szükségletei hozták létre ezt a városrészt. A Budai-út — budapesti országút — déli oldalán terül el ez a városrész. A Belváros és e telep között a Budai-út déli oldalán a hosszan elterjeszkedő állatvásártér, északi oldalán pedig a Waggon-, Gáz- és Szeszgyár tölti ki a teret.

Gyárváros utcái egészen mérnöki tervek szerint megvont utcák, amelyek közül a Külső Árpád-út a belvárosi Árpád-útnak fut majd,

ha az állatvásártér még kívülebb kerül a város belsejéből. Kis központot jelent Gyárvárosban a Mátyáskirály-tér az egészen új és modern templomával. Modernség és egyszerűség, de az ezzel együttjáró ridegség is jellemzi az egyforma házakat, amelyek a gyártelepek munkásainak adnak hajlékot.

Ezek azok a városrészek, amelyekből Győr város összetevődik. A város egész területe 54 578 km², azaz 9464 kat. hold. 1905 előtt, mikor még Sziget és Révfalu közzogilag nem tartozott Győrhöz, 44 989 km², az 7811 kat. hold volt területe.

Az egyes városrészek területei :

I. Belváros	262 hold,
II. Újváros	291 „
III. Nádorváros	435 „
IV. Szabadhegy	335 „
V/a. Sziget	180 „
V/b. Révfalu	322 „
VI. Gyárváros	855 „
<hr/>	
Belső terület	2680 kat. hold
Külső „	6784 „

Az utcák és terek területe 591 kat. holdat foglalnak el a város területéből,

b) A győri centralizáció.

Győrben minden idegennek feltűnik az a szinte elképzelhetetlenül szűk térre való centralizálása az életnek, amit a Belvárosban látunk. A Baross-út és a Széchenyi-tér környéke — érdekesen majdnem pontosan a „régí Győr" területe — sok üzletével a legforgalmasabb része a városnak. Az üzleti élet a „régí Győr" területéről a Baross-utca és a Deák Ferenc-, meg Czuczor Gergely-utcákon kinyúlik egészen a Vilmos császár-útig. Ez a két utca azonban kivétel, mert a többi, Baross-úttal párhuzamosan futó utcán nincs üzleti élet. Az az Arany János-utcától befelé kezdődik, ahol a Baross-útra merőleges utcák is üzletekkel megrakottak. A Széchenyi-tér és környéke egy másik üzleti gócpont, de itt csak a tér közvetlen környékére korlátozódik a forgalom. Messzebbre csak egyetlen útvonal mentén nyúlnak el az üzletek, a Jedlik Ányos-utcán.

A Káptalan-domb lábához simuló utcák: Király-utca, Kovács Pál-utca is üzletekkel tarka, ez a tipikus győri kiskereskedő világ.

A most elmondott terület az, amelyen az egész város üzleti

élete lebonyolódik — ez Győr szinte nagyvárosias hangulatú része.

Itt vannak ezen a szűk térségen összpontosítva a középületek is, amelyek a városba hozzák a vidék népét. A Vilmos császár-út déli oldalán van a Városháza, nyugatra tőle a kir. Itélőtábla, a Rábaszabályozó Társulat épülete, a Reáliskola, a Törvényszék, a Leánygimnázium, a Vilmos-császár-út északi oldalán a Kereskedelmi és Iparkamara. A Városházától keletre a Vilmos császár-úton, egy kicsit távolabb a gócponttól, a Pénzügyigazgatóság és kir. Adóhivatal palotája. Az összes pénzügyintézetek (Győri Első Takarékpénztár, Győri Általános Takarékpénztár, Magyar Általános Hitelbank győri fiókja) és biztosító-társaságok mind a Baross-úton vagy közvetlen mellette vannak. A Főposta palotája és a Magyar Nemzeti Bank győri fiókja az Andrássy-úton van, de csak pár lépésre a Baross-úttól. A rendőrség központja a Széchenyi-téren, a régi városház épületében székel, a Megyeháza pedig a Megyeház-utcában áll, néhány lépésre a Széchenyi-tértől. Ezek a középületek és mint az előbb láttuk, az üzleti élet mind a Baross-útnak a Káptalan-dombig terjedő, alig 500 m hosszú vonalán, a Széchenyi-tér 2000 km²-es terét körülvevő utcákon és a Vilmos-császár-út egy rövid szakaszán vannak összpontosítva.

Ennek a hihetetlen centralizációnak nem a földrajzi helyzet az oka. A Rába és Duna ugyan nyugat és észak felől korlátozza a fejlődést, keleten a Waggongyár, délen pedig a vasútvonal lezárja a Belvárost, de még így is roppant hely állna a Belvárosban az üzleti élet terjeszkedésének rendelkezésére. Az Andrássy-út, Árpád-út, Jókai-utca és Teleky-utca házsorai kevés kivétellel mind lakóházak, üzlethelyiség nélkül. Itt még nagy terjeszkedési lehetőség áll a fellendülő kereskedelmi élet számára.

Sokkal inkább oka a győri centralizációnak a régi berendezkedés és a hagyományokhoz való hűség. A „rég Győr” területén lévő üzletek jórészt a XVIII. sőt a XVII. századi üzletek helyén vannak. Itt rengeteg üzlethelyiség áll rendelkezésre a régi házakban, amelyeket annakidején óriási kapuzattal építettek, hogy szükség esetén szekérrel is bemehessenek a ház udvarára. Most a befalazott kapualjak pompás terréniumaivá váltak a kiskereskedelmi életnek. Meg nagyon él a győri emberben a Belvároshoz fűződő hagyományos hűség is. A győri ember sohasem fog tudni vásárolni sehol olyan jól, mint a Belvárosban.

S ha meggondoljuk, ennek a győri centralizációnak megvannak a racionális alapjai is. A város minden részéből egyforma könnyűséggel megközelíthető hely a Belváros. A külvárosok lakói itt adhatnak leg-

könnyebben találkozót egymásnak, itt érhetik el legkönnyebben a közintézményeket. Ezeknek valamelyik, városrészbe való kihelyezése — a mostani divatos decentralizáció jelszava alatt — csak a többi városrész rovására történhet. Az iparostanonc-iskola Újvárosba való kihelyezése pld. határozottan nehézséget jelent Gyárváros és Nádorváros külső részein levő iparos műhelyek számára.

Ugyanilyen szemmél kell nézni azt a másik problémát, amely a győriekeket sokat foglalkoztatja — a vasúti személypályaudvar és a várost átszelő pályatest kihelyezését. Ennek megoldása Nádorváros északi részét esetleg ugyanolyan üzleti városrésszé tehetné, mint amilyen most a Baross-út és környéke. Ezzel szemben áll azonban a többi városrészek szempontja, mert a vasúti állomás Szabadhegyre való kihelyezésével óriási távolságra kerülne a vasútvonaltól Újváros, Sziget és Révfalu. Egyedüli megnyugtató megoldás lenne a mai Régi-temető területére való kihelyezése — ha ugyan ez mérnökileg megoldható.

c) *Az épületek.* A „mai Győr” kialakulásának elején, 1825-ben Nagy Lajos szerint¹²⁹ 2340 ház van Győr város területén. 1880-ra ez a szám 2406-ra emelkedik, ami igen lassu emelkedés. Ugyancsak lassú az emelkedés 1900-ig, 1005-ben Sziget és Révfalu Győrhöz kapcsolása igen megnöveli a városi épületeknek számát. 1910—20-ig igen nagy az emelkedés. E tíz év szaporodása azonban a világháború előttre esik még, ami a szaporodás nagyságát még jobban kidomborítja. Egészen bámulatos és nem várt az a házszámnövekedés, amit 1920—30 között látunk. Ok a háború utáni gazdasági fellendülés és a biztosított nagy adókedvezmény. Így adódik az a furcsa eset, hogy a lakosságnövekedés stagnál, viszont az építkezés igen nagy arányú.

Házak száma, építési és tetőfedési anyagok szerinti megoszlása:

Év	Épületek száma	Építési anyagok szerinti megoszlás				Év	Tetőfedési anyagok szerint :		
		kő, tégl	kő-, téglalap- pon vályog	vályog	fa		cserép	fazsindely	nád, zsúpp
1900	2796	2267	193	286	50	1900	980	1415	401
1910	3287	2635	372	233	47	1910	1566	1355	366
1920	3617	3052	281	261	23	1920	2236	1084	297
1930	4469	3934	341	172	22	1930	4018	256	200

¹²⁹ Nagy Lajos : Notitiae etc. Hungariae.

A belső területek térképe (Szabadhegy nélkül).

Amint e táblázatból kitűnik, igen öröndetes jelenség, hogy a tetőfedések zsindelyanyaga a legutóbbi 10 év alatt javarészből cserépre cserélődött ki. 1934. dec. 31-én a városi adóhivatal közlése szerint a házak összes száma 4931. Az 1930-as év 4469 házához viszonyítva nagy szaporodást mutat ez a szám. Ebben az évben 4059 földszintes, 699 egy-, 154 kettő- és 19 háromemeletes ház volt a városban.

Érdekes képet mutat a házak száma építési és tetőfedési anyagok szerinti megoszlása kerületenként, 1930-ban :

Városrész	Összes házak száma	Építési anyagok szerinti megoszlás.				Tetőfedési any. szerinti		
		kő, tégl	kő-, téglala- pon vályog	vályog	fa	cserép	zsindely	nád, szalma
I. Belváros	840	837	—	1	2	810	30	—
II. Újváros	708	617	77	12	2	610	67	31
III. Nádorváros	1169	1060	76	27	6	1125	43	1
IV. Szabadhegy	488	277	114	96	1	372	9	107
Va. Sziget	434	417	12	5	—	378	46	10
Vb. Révfalu	449	391	46	12	—	368	39	42
VI. Gyárváros	238	217	—	15	6	232	6	—

Ha ezt a táblázatot a lakosság kerületenkénti megoszlásával vesszük össze (lásd a „Lakosság” c. fejezetnél), akkor látjuk, hogy egy házra legtöbb lakó jut Belvárosban (14'2). Utána Újváros és Sziget (egyformán 12'4-es átlaggal), majd Nádorváros 10'6-os átlaggal következik. Egészen különálló csoportot képez Gyárváros a maga 17'4-es átlagszámával, amely hűen mutatja a városrész egészen modern, javarészből emeletes házakból álló jellegét. Ugyancsak más csoportot alkot Révfalu a 8'6-es, de különösen Szabadhegy a maga 6'5-es átlagszámával, amely egészen falusias, javarészből földszintes épületekre vall. Ezek a számok a városias jelleget domborítják ki. A legnagyobb arányszámú városrészekben van a legtöbb emeletes ház (kivéve Szigetet, ahol a lakások tulzsúfoltsága adja a nagy arányszámot), ezek tehát ma a legvárosiasabb részei Győrnek.

Ugyancsak a városias jelleget mutatja a bérbeadott üzletek, lakások, lakrészek száma is. Szorosan véve nem ide tartozik, de a városias jelleget dokumentálja a fürdőszobák kerületenkénti száma is.^{130:}

	I. Belváros	II. Újváros	III. Nádorváros	IV. Szabad- hegy	V.a. Sziget	V.b. Révfalu	VI. Gyárváros	Össz.
Bérbeadott üzletek	1954	252	376	28	131	74	*)	2815
Bérbeadott lakások	3523	1644	2132	276	1015	665	*)	3255
Bérbeadott lakrészek	7230	2071	3641	334	1341	908	*)	15525
Fürdőszobák száma	1227	111	573	—	106	100	*)	2117

*) Gyárváros adatai a városi adóhivatal összeírása szerint Belvárossal együtt vannak megadva.

E táblázat pompásan mutatja, hogy legtöbb üzlet van Belvárosban bérbeadva. Ugyancsak itt van a legtöbb lakás és lakásrész is bérbeadva, itt van a legtöbb fürdőszoba is -- mindez a kerület legvárosiasabb jellegét domborítja ki. Messze utána következik Nádorváros mindhárom szempontból — a városias jelleg csökkenését mutatja a Belváros számaitól való nagy elmaradás. Ugyanilyen elmaradást mutat Újváros, majd Sziget. Egészen hátramaradtak városias jelleg szempontjából Révfalu, de ez már emelkedik az új építkezések révén és Szabadhegy, amely még egészen falusias jelleget mutat.

Ha a táblázat bérbeadott lakásainak számához hozzáadjuk a tulajdonos által használt 3751 lakást és a bérbeadott lakrészek számához a tulajdonos által használt lakrészek számát, akkor megállapíthatjuk, hogy Győrben összesen 12563 lakás van, 22608 lakrésszel. E két adatot összevetve a lakosság számával, adódik az az eredmény, hogy átlagosan a város egész területén egy lakásra 4 lélek jut, egy szobára (lakárszre) pedig 2'3. Mindkét szám aránylag egészséges lakásviszonyokat mutat. Kivételek vannak a város területén e megállapítás alól, de ennek nyilvántartása és megoldása a szociálpolitika feladata.

2. A lakosság.

a) Szám. 1825-ben Nagy Lajos¹³¹ azt mondja, hogy 20028 lakos él Győrben. Utána Fényes Elek becslése áll rendelkezésünkre, de az ő adatai nem látszanak egészen megbízhatónak. 1869-től a hivatalos

¹³¹ I. m.

népszámlálás adatai azonban pontos számokat adnak Győr lakosságáról.

1869 óta a lakosság száma tíz évenként:

Év	Az egész területen	Sziget, Révfalu nélkül
1869	26255	20035
1880	27574	21039
1890	30021	22795
1900	37543	27754
1910	44300	—
1920	50036	—
1930	50881	—

A növekedést vizsgálva látjuk, hogy 1720-tól e kor elejéig, 1825-ig 12500-ról csak 20028-ra emelkedett a lakosság száma, ami 100 évre igen kicsiny, mindössze 60%-os emelkedés. Száz év alatt, ebben az időszakban tehát tízévenként csak 6%-os növekedés mutatkozik. 1825—1880-ig az eltelt 55 év alatt a lakosság abszolút számában 7546-tal növekedett meg, az egész 55 év alatt 37·7%-os növekedést — tízévenként tehát kb. 7·5%-os növekedést mutatva. 1880—1890 között is halk mérvű még a fejlődés, tíz év alatt mindössze 8·1% növekedéssel. 1890-től hirtelen óriási arányú a növekedés a Győrben megtelepülő gyáripár lendületbe jutásának következtében. Ekkor 10 év alatt 25·1%-os növekedést látunk, ami roppant nagy arányszám. 1900—1910 között már lassúbb a fejlődés menete, ekkor 18%-os a növekedés. A következő évtizedben a világháború ellenére még mindig 12·9%-os emelkedést tapasztalunk, ennek javarésze azonban még a világháború előttre esik. 1920-tól 1930-ig azonban egészen megtorpan a fejlődés, mindössze 1·8%-os emelkedést mutat a növekedés, ami majdnem egyenlő a stagnálással. A gyártelepek leállítása, több gyárnak máshová való elhelyezése magyarázza meg ezt a szomorú képet.

Az 1880—1920 közötti óriási növekedés nem a természetes szaporodáson, hanem a bevándorláson alapult. A mellékelt táblázat mutatja a természetes és tényleges szaporodást az utolsó ötven évben:

	1880—1890*		1890—1900*		1900—1910		1910—1920		1920—1930	
	abszolút szám	%	abszolút szám	%	abszolút szám	%	abszolút szám	%	abszolút szám	%
Természetes szaporodás	110	0·5	1247	5·2	3255	8·7	1009	2·3	1916	3·8
Tényleges szaporodás	1814	8·7	5033	21·0	6757	18·0	5736	12·9	845	1·7
Bevándorlás + elvándorlás —	1924	9·2	3786	15·8	3502	9·3	4727	10·6	—1071	2·1

*) 1880—1890 és 1890—1900 közötti adatok még a régi Győr, Révfalu és Sziget nélküli területére vonatkoznak.

A táblázat tanúsága szerint a természetes népszaporodás 1880—1890 között még rossz volt, amit az akkori egészségügyi viszonyok elhanyagoltsága magyaráz. 1900—1910 között éri el a legkedvezőbb arányszámot, ekkor 10 év alatt 8·7%-os emelkedést eredményez a lakosság növekedésében. 1910—1920 között megint nagyon lecsökken a természetes szaporodás arányszáma (2·3%) és a legutóbbi 1920—1930 közötti évtizedben is alig emelkedett (3·8%). 1910—1920 között a különböző járványok és a világháború miatt a gyermekszületek igen kis száma magyarázza meg az esést, 1920—1930 között pedig a születési arány egész országban mutatkozó csökkenését látjuk Győrben is.

Ha a tényleges és természetes szaporodás közötti különbséget, a be- vagy elvándorlást nézzük, akkor látjuk, hogy Győr lakosságának számát az utolsó 50 év alatt nagymértékben növelte a vidékről való idevándorlás. A bevándorlás legnagyobb volt 1890—1900 között, amikor 15·8%-kal növelte a győri lakosság számát. E nagymértékű bevándorlás a kilencvenes évek nagy munkaalkalmának következménye. 1900—1910 között a gyáripar még mindig sok bevándorlót hoz Győrbe, ekkor a szaporodás 9·3%-t teszi a bevándorló népesség. 1910—1920 között a háborús anyagok gyártása (Ágyugyár) megint igen nagy vonzóerőt jelent a vidéki területek lakóira. Ekkor 10 év alatt 4727 lélekkel, azaz 10·6%-kal növekszik a város lakossága a bevándorlás által. Az utolsó évtized aztán alaposan megváltozott képet mutat ebből a szempontból. A természetes és tényleges szaporodás között 1071 léleknyi különbség van a tényleges szaporodás kárára. Amire tehát ötven év óta nem volt példa — most bekövetkezett, a városból a munkaalmat kereső lakosság kénytelen elvándorolni. Ennek az elvándorlásnak iránya részint Budapest, nagyobb részben a

vidéki falvak, Kovács Alajos szerint¹³² a legutóbbi években a szomszédos Bácsára kb. 400 győri lakos telepedett ki. De sok más közeli faluba — Csanakfalura, Kisbarátfalura stb. való kitelepedéséről is tudunk.

A Győrbe való vándorlás természetesen leginkább a Győr körüli falvakból és városokból történt. A mai 50881 lakósból mindössze 23882 lélek győri születésű. Ezenkívül lakik a városban még 7580 győrmegyei születésű. E két csoport együttevén a lakosság 61·8%-a. A többi 38·5% más vármegyéből került Győrbe. Legtöbb Sopron megyéből jött, ezek 5%-át adják a lakosságnak. A mai győri lakosság 4·3%-a Veszprém megyéből, 3·4%-a Komárom megyéből, 3%-a Vas megyéből, 2·6%-a pedig Moson megyéből jött. Budapest székesfővárosból való a lakosság 2·7%-a. A most fel nem sorolt 17·2%-nyi hátramadt népesség az ország különböző részeiből jött Győrbe. Zala és Fehér megyéből is jött pár száz ember, de nincs a régi Magyarországnak olyan megyéje, amelynek szülőiteiből ne találunk itt. Sőt, kb. a lakosság 2·0%-a külföldi születésű.

A bevándorlás — mint láttuk — legjelentősebb volt a szomszédos megyékből. Az a nagy munkáskereslet, ami a háború előtti utolsó évtizedben volt, e vidék munkakereső lakosságát Győrbe vonzotta. A háború után a megszállt területről menekülő köztisztviselők, akik a győri közhivatalokban kaptak elhelyezkedést, még jobban megtarkították a lakosság összetételét. Feltűnő, hogy Budapestről olyan nagy százalék költözött Győrbe. Ez nem a budapestiek Győrbe költözését jelenti, hanem azt, hogy a régebbi időkben Budapestre vándorolt győri családok költöztek a munkaalkalom növekedésével újra Győrbe és az ő Budapesten született gyermekeik adják ezt a jelentős számot.

Másik feltűnő körülmény az, hogy a Győr megyével szomszédos Pozsony megyéből alig találunk Győrbe származottakat. Oka ennek az a mereven elzáró határ, amelyet a győri Duna és Duna főága jelent s amiről már az első fejezetben beszéltünk.

b) *Nemzetiség.* Mint az előző korbán láttuk, a városban a XVIII.-XIX. századokban még jelentős volt németiség. A nemzetiségi viszonyokról 1880 óta vannak biztos adataink. Ebben az ötven évben csak a német a nemzetiség, egyéb nemzetiségek száma jelentéktelenül csekély.

A népesség százalékos megoszlása a magyar és német anyanyelvűek között az utolsó ötven évben :

¹³² Kovács A.: Győr város lakossága. Magy. Stat. Szemle XII. évf. 5. sz. 349 old.

	1880	1890	1900	1910	1920	1930
Magyar	92·3	92·5	94·9	94·9	96·1	97·9
Német	6·2	5·5	3·5	2·6	2·8	1·6
Össz.	98·5	98·0	98·4	97·5	98·9	99·5

Kitűnik ebből a táblázatból, hogy a németiség térvesztése egészen magyar várossá tette Győrt, mert ma már a lakosság 97·9%-a magyar. A németiség teljes eltűnését mutatja, hogy a tanköteles gyermekek között a német anyanyelvűek száma allandóan csökken. (1931-ben 9, 1932-ben 10, 1933-ban 9 és 1924-ben már csak 3 volt a Tanfelügyelőség adatai szerint.)

c) *Vallás.* A XIX. század elejéről Nagy Lajos munkája adja meg a felekezetek szerinti megoszlást. Ezután Fényes Elek csak becsléseket ad és így csak 1869 óta ismerjük a vallás szerinti pontos megoszlást.

A lakosság megoszlása vallások szerint szám és százalék szerint 1825 óta:

Év	Összes lakos	Róm. kath.		Református		Evang.		Izraelita	
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1825	20028	15675	78·3	3566		17·8 %		622	3·1
1869	26225	18613	71·0	1126	4·3	3409	13·0	3051	11·6
1880	27574	19166	69·5	1074	3·9	3530	12·8	3766	13·6
1890	30021	20886	69·5	1374	4·6	3652	12·2	4046	13·5
1900	37543	26501	70·6	2076	5·5	4105	10·9	4744	12·7
1910	44300	31744	71·7	2255	5·1	4546	10·3	5583	12·6
1920	50036	36287	72·5	2737	5·5	4901	9·8	5904	11·8
1930	50881	37607	73·9	2669	5·8	5014	9·9	5381	10·6

Kitűnik a táblázatból, hogy a város lakosságának majdnem 3/4 része katolikus ma és az is volt a legutóbbi időkben is. Legnagyobb az arányszáma 1825-ben, amikor a lakosság 78·3 %-a katolikus vallást követ. Az ág. evangélikusok arányszáma (13·0%) 1869-ben a legjobb. A zsidók arányszáma már ekkor is nagyobb, mint a reformátusoké (11·6%, illetőleg 4·3%). A zsidók 1850 és 1869 között igen nagy számban jöttek a fellendült gabona- stb. kereskedelem lebonyolítására Győrbe. Fényes szerint 1850-ben csak 988 zsidó van a városban. E számról 1860-ig 3051-re emelkedett számuk, tehát 19 év alatt meg-

háromszorozódott és így arányszámuk 11·6%-ra emelkedett. Térfoglalásuk a jobbára őslakos róm. kath. és ág. ev. lakosság rovására történt. A következő évtizedben (1869-1880) is növekedett még a zsidóság arányszáma, ekkor elérte a legmagasabb arányszámát (13·6%). Egy évtizednyi stagnálás után (1890-13·5%) fokozatosan csökken arányszámuk, de ez még ma is igen jelentős, mert a kath. vallásúak arányszáma után a második helyen áll. A zsidó vallás arányszámának csúcspontjakor érte el a kath. vallás a mélypontját. Ekkor 1880 és 1890-ben egyforma 69·5%-ot mutat. Innentől kezdve aztán lassú, de biztos emelkedést mutat és ma 73·9%-ával ismét majdnem háromnegyed részét jelenti Győr lakosságának. A reformátusok arányszáma 1900 óta állandóan 5·0—5·5% között jár a múlt század 4·0—4·5%-os arányszámaival szemben. Viszont az ág. evangélikusok arányszáma lassú, de állandó jellegű csökkenést mutat, ha abszolút számuk lassú emelkedést is tüntet fel.

A többi felekezetek közül a görögkeletiek 1861-ig majdnem teljesen eltűntek, újabban néhány bolgár kertész van Győrben, akik görögkeleti vallásúak. Szintén csak jelentéktelen hányadát (0·2 %) teszik a lakosságnak a görögkatholikusok is.

d) *A lakosság demografiája kerületenkint.* Az egyes városrészek fejlődési vonaláról érdekes képet kapunk, ha lakosságának legutóbbi 30 év alatti változását vizsgáljuk.

A lakosság számának kerületenkinti megoszlása az utolsó 30 évben:

Év	I. Belváros	II. Újváros	III. Nádorváros	IV. Szabadhegy	Va. Sziget	Vb. Révfalu	VI. Győrváros	Kül-terület	Összesen
1910	13283	10195	8397	2326	5943	4155	—	—	44300
1920	16813	9284	11054	3096	5819	3970	—	—	50036
1930	11963	8808	12454	3215	5424	3883	4139	995	50881

* Az utolsó 30 évben tehát a városrészek közül Nádorváros mutatja a legjelentősebb és legbiztosabb gyarapodást. Előző fejezetekben láttuk, hogy a városnak ez a része a fejlődésre legképesebb. Itt áll rendelkezésre a legnagyobb terület, természetes tehát, hogy a már szintén látott óriási építkezés itt talált legolcsóbb házhelyekre. Belváros a háború évtizedében még lakosságban gyarapszik, ebben az időben a lakásinség minden lakásnak felhasználását szükségessé tette, így érte el akkor Belváros legmagasabb népesség számát. A legutóbbi évtizedben aztán különösen Nádorváros felszívó hatására megcsökkent

Belváros népessége.¹³³ Lassúbb csökkenést mutat Újváros és Sziget is, míg Szabadhegy ennek megfordítottját — egyenletes, lassú emelkedést. Újváros és Sziget népességének csökkenése természetes folyamata e két terület rossz lakásviszonyainak, a régi összeszorított, alacsony fekvésű házakból (különösen Sziget!), aki csak teheti, igyekszik Nádorváros új házaiba átköltözni. A gyártelepek a város keleti részén vannak, nagy távolságra Újvárostól és Szigettől. E városrészek lakói így igyekeznek a távolságot kiküszöbölni, megrövidíteni. Ezért van az hogy e területek lakossága nem növekedést, hanem csökkenést mutat, az innen elvándorló lakosság is Nádorváros lakosságát szaporítja. Szabadhegy a mezőgazdasági alapokon fejlődő falu lassú ütemű gyarapodását mutatja. Hasonlót kellene Révfalunak is mutatni, különösen, hogy az új vashíd megépítése óta több modern bérház épül itt a hídfő közelében. 1930-ban még nem mutatkozott ennek hatása, ekkor inkább a Bácsára és szomszédos falvakra való kitelepülés fogyasztó hatása érvényült. De most az épített bérházak és családi házak ezt a csökkenő tendenciát megállítják. Az új vashíd megépülésével ugyanis ez a városrész szerves kapcsolatba jutva a várossal, annak Nádorváros mellett legfejlődékesebb része lett.

Érdekes képet mutat a vallások követőinek kerületenkénti megoszlása. A vallásfelekezetek megoszlása kerületenként 1930-ban :

	Összes lakosság	Róm. kath.		Református		Ág. evang.		Zsidó	
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
I. Belváros	11963	7779	65·0	537	4·5	843	7·1	2751	23·0
II. Újváros	8808	6331	71·9	434	4·9	1459	16·0	568	6·5
III. Nádorváros	12454	9818	78·9	677	5·4	1233	9·9	669	5·4
IV. Szabadhegy	3215	2363	73·5	422	13·1	416	13·0	7	0·2
Va. Sziget	5424	3849	70·9	168	3·1	293	5·4	1106	20·4
Vb. Révfalu	3883	3246	83·6	154	4·0	367	9·5	107	2·7
VI. Gyárváros	4139	3442	83·2	216	5·2	280	6·8	168	4·1
Külterület	995	779	78·3	61	6·1	123	12·4	5	0·5

A táblázatból kitűnik, hogy a róm. kath. arányszám legkisebb a Belvárosban, ahol 65·0%. Viszont a zsidók arányszáma itt igen ma-

¹³³ Belváros lakosságának 16813 főről 11963 főre való leesése 1200 30 között onnan van, hogy Gyárváros 1930-ban önálló városrész lett. De Gyárváros lakosainak hozzászámításával is csak 16102 lakost kapunk 1930-ra, tehát kevesebbet mint amennyi 1920-ban volt.

gas, 23%-ra szökik fel, ami az üzleti élet Belvárosba való koncentrálsának függvénye. Igen erős arányszámot mutat a zsidóság javára még Sziget is (20·4%), ezt a városrészt a győriek mint a zsidóság főfészkrét tekintik, pedig — mint látjuk — a Belvárosban még erősebb arányszámmal rendelkeznek. A zsidóság Szigetben való nagy száma maradványa a régi kor ghettojának, amely itt Szigetben állott. Mint üzletlehetőségeket nem nyújtó városrészben — feltűnő kevesen vannak a zsidók Szabadhegyen (0·2%) és a külterületen. Érdekes, hogy a katolikusok mégsem itt érik el arányszámuk maximumát, hanem Révfaluban (33·6%) és Gyárvárosban (83·2%). De a többi városrészekben is 70·0%-on felül van az arányszámuk, kivéve az említett Belvárost.

A protestánsok legnagyobb arányszámukat Szabadhegyen érik el, itt mindkét felekezetük eléri a 13%-os arányszámot. Az ág. evangélikusok Újvárosban a legerősebbek, itt 16·0% az arányszámuk. Újvárosban való elhelyezkedésük maradványa még a régi berendezkedésnek, amikor a vár területéről kitiltatván, előbb Pataházán, aztán Újváros területén telepednek meg és itt építik fel templomukat is.

Különös jelenség, hogy az állandó belső vándorlások alatt bár a lakosság cserélődik, a vallási jelleg mégis megmarad. A régi győriek mindig Szigetet tekintették és tekintik mint zsidó városrészt, Szabadhegyet mint protestáns kerületet, Újvárost meg mint evangélikus kerületet emlegetik.

e) *Népsűrűség.* Győr város 54 km² területén 50881 lakos él 1930-ban. A népsűrűség tehát km²-ként 934·3. Ha ezt a népsűrűséget összehasonlítjuk a 10 vidéki törvényhatósági városunkkal, akkor látjuk, hogy egyedül Miskolc múlja felül népsűrűség tekintetében városunkat (1152·2). Közvetlenül Győr után Pécs következik 892·6-os népsűrűséggel, többi városunk azonban jóval elmarad Győr népsűrűsége mögött. (Debrecen 122·6, Szeged 165·5 stb.) Ez a nagy népsűrűség főként ipar-kereskedelemből élő népességére mutat.

A kerületenkénti népsűrűség 1930-ban :

	I. Belváros	II. Újváros	III. Mádorváros	IV. Szabadhegy	Va. Sziget	Vb. Révfalu	VI. Gyárváros	Kül. ter.
Lakos	11963	8808	12454	3215	5424	3883	4139	995
Terület km ²	1·51	1·08	2·78	1·93	1·04	1·85	4·92	39·08
Népsűrűség	7222	5242	4479	1665	5216	2098	841	25

„Az épületek” című fejezetben láttuk az egy házra eső lakosság arányszámait. Ezek összehasonlítva a népsűrűséggel, teljesen egyező

képet mutatnak. Legsűrűbb a lakosság Belvárosban, itt van a legtöbb emeletes ház — ez a legvárosiasabb. Újváros és Sziget is kis területen zsúfol össze nagy lakosságot, itt azonban nem az emeletes házak, inkább az egészségtelen lakásviszonyok zsúfolják össze a lakosságot. Nádorváros igen egészséges népsűrűséget mutat. Révfalu és Sziget falusias jellegüknek megfelelően kis népsűrűséget jelentenek. Más csoportot alkot Gyárváros, ahol csak a terület nagysága csökkenti le a népsűrűséget valószínűtlen csekélyre. Az a 4639 lakós, aki itt él — egy egészen kis, kb. 1-km²-nyi területen van jobbára emeletes házakba összetömörülve.

3. Foglalkozás, gazdasági élet.

a) *Ipar.* A legfontosabb győri foglalkozás az ipar. Mai iparos jellegének, mint láttuk, már az előző korok megvetették alapjait. A „Nyugat” közelsége, a bevándorló német lakosság által hozott ipari kultúra voltak a mai iparnak elősegítő tényezői. Nem kis jelentőségű azonban az iparosodás elősegítésében az a körülmény, hogy Győr környékén a falvak igen közel vannak a városhoz. Az olcsó falusi munkaerőt nem szabad figyelmen kívül hagyni, mikor a győri iparosodás okait keressük. A földrajzi adottságok, az olcsó víziút, a nagy fogyasztópiac voltak még primér okai az ipari élet fellendülésének.

A mult század utolsó évtizedéig még csak kézműiparról beszélhetünk. A kilencvenes évektől kezdve alakulnak meg azok a gyárak, amelyek a XX. század első felében óriási arányban megnövekedve, a mai Győrnek gyárváros jelleget adnak. Előbb is voltak már gyárjellegű telepek (Stádel gépgyár 1845 óta, Kohn-féle Olajművek Rt. 1851 óta, Back hengermalom 1845 óta, Gyufagyár 1852 óta stb.), de ezek is csak az 1890-es években nagyobbodtak meg, mai szemmel nézve ekkor alakultak át igazi gyártelepekké.

Ma Győr Budapest után az ország második iparos városa. A tíz törvényhatósági jogú városunk közül Szeged után itt van a legtöbb ipartelep, számszerűen 69.¹³⁴ Legjelentősebb gyártelepe ma a városnak a Magyar Waggon- és Gépgyár óriási ipartelepe, amely 1899-ban alakult, 300.000 m²-nyi területen. A háború előtt a gyár egymaga 4-5000 munkást foglalkoztatott. Akkor állandóan nagytömegű waggon és vasúti személykocsikat szállított Egyiptomba, Argentínába, Fokföldre, Chilébe és különösen sokat a Balkán államokba. A világháború után

¹³⁴ Szegednek 75 gyári jellegű ipartelepe van, de az ezekben dolgozó munkások száma kerek számban 3500, míg a győriekben dolgozó munkások száma 5-6000.

megállt a fejlődés. Külföldi piacait elveszítve, átmenetileg majdnem teljesen leállt, de a legutóbbi években hazai megrendeléseket szállítva, újból többszáz munkást foglalkoztat. Az országban futó Rába-Krupp és Rába A. F. teherautók és autóbuszok mind itt készülnek.

A másik külföldön is ismert gyártelep a győri Szeszgyár, amelyet 1884-ben alapítottak. Több mint 1000 lóerős gépi berendezkedésével a háború előtt nagy kivitelre dolgozott, ma azonban termelési képességének csak egyharmadát fejtheti ki a piacok elvesztése miatt.

Ma a legtöbb gyártelep, számszerint 17, a textil, fonó- és szövőiparral foglalkozik. Legfontosabbak ezek közül a Győri Textilművek Rt., amely 1902-ben alakult, a Gráb-féle Textilipari Rt. (1923-ban alakult), a Magyar Textilipar Rt gyapotfonó gyára (1928 óta), a Linoleum-Tauszig lenfonó, szövő, festő és kikészítő gyár (1910-ben alakult). Idetartoznak még az állami selyemfonodák ipartelepe és az egyetlen magyar csipkefüggöny gyár. A textilipar örvendetes fellendülést mutat a legújabb időkben, aminek révén Győr textilipari központtá fejlődött.

Más gyárak, ellentétben a textiliparral, egészen elvesztették a piacukat és ma nehezen tartják fenn üzemüket, sőt több kénytelen azt egészen beszüntetni. A még nemrég is olyan híres Olajművek Rt., amely a Balkán államokba szállított sokat, kénytelen volt győri üzemét megszüntetni. A Koestlin-gyár és a Schmidl-féle keksz- és cukorkagyárak is főképpen Ausztriába exportáltak régebben sokat. Az osztrák piac elzárásával és a magyar piac vásárlóképességének megcsökkenésével e gyárak is haldokolnak, üzemük alig fejt ki termelőképességének kis hányadát.

Ugyanígy kénytelen termelését a legminimálisabbra csökkenteni a legnagyobb malom, a Back-malom is, míg a másik nagy győri malom — a Jankovics-féle — kénytelen volt üzemét egészen beszüntetni. A régi híres gyufagyárat a kartelba tömörülő érdekeltség szüntette meg.

Az említett 69 gyári jellegű ipartelep közül az említetteken kívül a többiek kisebb szabású ipartelepek, amelyek között az összes gyárfélék megtalálhatók.

A gyáriparon kívül a győri lakosság egy másik nagy hányada foglalkozik a kézműiparral. 1930-ban 1628 önálló kisiparost találunk Győrben. Ez az 1628 kisiparos összesen 1575 üzemet tartott fenn, összesen 2452 munkás, segéd és tanonccal. Az üzemek közül 846 foglalkoztatott munkásokat, azaz 53·7%. A másik 46·3%-ot kilevő része a kisiparosságnak maga dolgozott. Olyan kisipari műhelyt, amelyben 6-10 munkás dolgozott, összesen 65-öt sorol fel a statisztika, olyat

pedig, amelyben 11-20 munkás dolgozott, de mégsem gyáripari jellegű, 28-at. Az önálló iparosok közül 1457 férfi és csak 171 nő.

Az egyes iparágak közül legnagyobb számot a ruházati-ipar szabó, cipész) adja, amelynek 644 önálló, iparendéellyel bíró művelője van. Utána az élelmezési-ipar következik 206, majd az építőipar 180, a fa- és csontipar 127, a szállodások és vendéglősök 120, a vas- és gépipar egyenként 102-102 önálló iparossal. A textiliparnak 48, a sokszorosító- és műiparnak 36, a kő-, föld- és agyagiparnak 25, a bőriiparnak 23, a papirosiparnak 10, a vegyészetiiparnak 5 kisiparos önálló művelője van.

A város iparos jellege nemcsak a gyáripar, de a kézműves-ipar terén is kidomborodik a fentiek alapján. Hagyományos törekvés a győrieknél a kisipar művelése és ez a kisiparosság a város polgári elemének jelentős részét alkotja.

Az ipar harmadik ága, a háziipar, jelentéktelen Győrben. Háziipar művelőjének azokat lehet számítani, akik egyes kézimunkakereskedőknek bér munkában különféle kézimunkát készítenek.

Természetes, hogy ahol ennyi gyártelep és önálló iparos van, ott a lakosság nagy száma él közvetlenül, vagy közvetve az iparból.

Az iparból élők száma 1900—1930-ig:

1900-ban	10773,	a lakosság	37·2%-a
1910-ben	20726,	"	46·8 "
1920-ban	22208,	"	44·4 "
1930-ban	23309,	"	45·8 "

Az iparosodás tehát az évszázad első évtizedében emelkedett legnagyobb mértékben. Ezután 1920-ig kis visszaesés mutatkozik, de ma már megint majdnem elérte az 1910-es állapotot. Az ipar kereső munkásainak száma 1920-ban 7657 férfi és 2200 nő, azaz összesen 9857, 1930-ban 8531 férfi és 3028 nő, tehát összesen 11559. Az eltartottak száma tehát 1920-ban 12351, 1930-ban 11750. 1920-ban tehát még egy iparral foglalkozóra 1·2 eltartott jutott, 1930-ban azonban már éppen 1·0, ami azt mutatja, hogy a munka javadalmazása megcsökkent és az iparral foglalkozók családtagjai is kénytelenek voltak munkát vállalni. Így növekedett a keresők száma és fogyatkozott meg az eltartottak száma.

A különböző iparágak közül legtöbbet foglalkoztat a ruházatiipar (3133), az élelmezésiipar (1775), a gépgyártás (1602), a textilipar (1690) és az építőipar (1052). Ez azonban csak pillanatkép, amely folyamatosan változik. Egy-egy gyár nagyobb üzemmel való dolgozása egé-

szen fölboríthatja ezt a rangsort, mint ahogy most a Waggongyár nagy üzemmel való dolgozása mellett az ipari munkásság egy igen nagy hányadát ez a gyár alkalmazza.

Érdekes képet kapunk, ha az iparból élő lakosság városrészenkénti tagozódását nézzük:

Kerület	Összes lakosság	Iparból élők	
		száma	%-a
I. Belváros	11963	4120	34·4
II. Újváros	8808	4856	55·1
III. Nádorváros	12454	4628	37·2
IV. Szabadhegy	3215	1373	42·7
Va. Sziget	5424	3206	59·1
Vb. Révfalu	3883	2208	56·9
VI. Gyárváros	4139	2477	59·8
Külterület	995	441	44·3
Összesen	50881	23309	45·8

Az iparból élők arányszáma tehát legnagyobb Gyárvárosban (59·8), de igen magas az arányszám Szigetben. Sajátságos, hogy még Révfaluban is meghaladja az 50%-t az iparból élők arányszáma (56·9). Újváros is erősen iparos jellegű városrész még (55·1%). Minthogy a gyártelepek javarésze a város keleti oldalán van, a nyugati oldalon fekvő Újváros és Sziget munkásainak nagy utat kell megtenni, hogy munkahelyükre érjenek. A munkahelyhez vezető ut a Belvároson vezet keresztül, ezért olyan forgalmasak a Belváros utcái már a kora reggeli órákban.

Ma a győri ipar a gazdasági leromlás miatt igen nehéz viszonyok között van. Az az óriási lendület, ami a háború előtt mutatkozott, most egészen megtorpant. A háború előtti években olyan hirtelenséggel épült Gyárváros most nem fejlődik, sőt nem egy akkor épült gyártelep üresen áll. Pedig kitűnő terrénuma lenne ez a hely a gyarapodásnak. 1914—18-között e területet az iparcsatornával összekötötték a Dunával, így olcsó ipari vizet és utat adtak a fejlődő gyáriparnak. A mai gazdasági válság után következő fellendülésnél Győr ipari élete is okvetlen fellendülést fog mutatni, mert a városban minden tényező — olcsó mezőgazdasági cikkek, jó útvonalak, szakképzett munkásság stb. megvan, amely alapot adhat a további ipari fejlődésnek.

b) *Kereskedelem.* Másik jelentős gazdasági ág a városban a ke-

reskedelem. Miként az iparban, úgy itt is nagy- és kiskereskedelmet kell megkülönböztetni. A nagykereskedelem ma nem olyan jelentős, mint a múlt század végén és a XX. század elején volt. Akkor a gabonakereskedelem és sertéskereskedelem óriási arányokat öltött.

A gabonakereskedelem természetes következménye volt a város földrajzi helyzetének. A Kisalföld déli részének felesleges gabonái a folyóvölgyek megszabta útírányt követve, itt Győrben gyűltek össze. Már a XVIII. században kezd jelentőssé lenni a győri gabonakereskedelem. Jelentősége és nagysága folytonosan emelkedik az egész XIX. század folyamán. A század közepén már óriási gabonaszállítmányokról tudunk, amelyek Győrben cseréltek gazdát. A 60-as években már Győr játsza a vezető szerepet a magyar gabonakereskedelemben. 1869-ben pld. 4·5 millió q. gabona került exportálásra Győrből, Budapestről ugyanekkor 5·2 millió q., tehát alig több, mint Győrből. Az el nem szállított gabona óriási raktárhelyiségekben volt felhalmozva, amelyek a mai Árpád-Andrássy-út mentén, a Rábaparton és a Dunaparton álltak. 1874-ben még 147 különálló magtár épület van a városban, a padlásokat — amelyeket szintén felhasználtak raktározási célokra — nem számítva. A város utcáin gyakran nagy rakásokban állt a zsákban levő gabona az aratás utáni időkben. Az akkoriban alakult győri Lloydnak árszabályozó szerepe volt — amolyan kis tőzsde. A gabonakereskedelem szükségletei állították a Dunaparton ma is meglévő nagy raktárépületet, a mellette futó vasutvonalat, hogy a gabona könnyen átrakható legyen.

A gabonakereskedelem a század végén, az utolsó évtizedben már hanyatlást mutat. Budapest veszi át az irányító kereskedelem szerepét. Innentől kezdve folytonosan lehanyatlík a győri gabonakereskedelem. Ma már mindössze 200—250000 q. lehet az a gabonamennyiség, amely hajókon Győrbe érkezik s innen továbbítást nyer.¹²⁵ A még meglévő győri gabonakereskedő cégek évente kb. 1—1·2 millió q gabonaforgalmat bonyolítanak le,¹³⁶ de ennek legnagyobb része nem is érinti Győrt, hanem a termelőtől közvetlen megy a fogyasztó piacra, csak az irányítást intézik a győri cégek.

Ugyancsak fontos kereskedelmi ág volt a sertéskedelem is. A múlt század elején kezdődött ennek a kereskedelmi ágnak a fellendülése. Távoli vidékekről részint rekeszes hajókban hozták és szállították to-

¹³⁵ Winkler A. : A győri gabonakereskedelem a múltban és ma. Győri Szemle V. évf. 262. old.

¹³⁶ U. o.

vább a sertésállományt, régebben pedig lábon hajtották. A vasútvonalak megépítése előtt a továbbszállítás is így történt. Elgondolhatjuk, hogy milyen volt ennek az exportnak az anyaga, mire a fogyasztóhoz jutott. De mivel Győr volt Ausztriához a legközelebb, mégis innen kaphatta Bécs a legjobb sertésanyagot. Megváltozott a helyzet a Bécs-Budapest főútvonal megépítésével. Az osztrák piac igénye emelkedett. Mivel a déli vidékkel még nem volt kiépítve a vasúti összeköttetés, a győri sertéskereskedő cégek óriási szállásokban maguk hízlalják a vidékről hozott silány anyagot az eladásra. Az osztrák kereslet állandóan fokozódott és 1913—14-ben a szállások állománya 60—70000 darab sertés volt.¹³⁷ A háborús évek alatt, valamint azok után is nagy exportálások voltak még, de azután megkezdődött a gyors hanyatlás. A külföldi piacok az önellátás elvének alapján fokozatosan elzárkóznak és 1934-ben pld. már csak 8000 sertés hízott a győri szállásokon. Ha összevetjük ezt a számot az 1933-ban a győri vágóhídon leölt 10325 darab sertés számával, akkor látjuk, hogy ma a győri sertéske- reskedelem csak a helyi szükséglet kielégítésére irányul — exportáló tevékenységük csekély, de újabban szerencsére emelkedik. Csak a leg- jobb minőség tud osztrák, cseh és olasz piacokra kijutni. A külföldi piacok teljes megnyitásával nagy lendületet venne megint a győri ser- téske- reskedelem, addig az államnak kellene kedvezmények nyújtásával lehetővé tenni azt, hogy a győri szállások állománya a külföldi piaco- kon olcsóságával újra tért hódítson.

Győrről beszélve, ma sokkal nagyobb jelentőséggel kell megem- lékezni a kiskereskedelemről. Ennek Győrben történelmi multja van, az előző korok alapjain épült ki a mai kereskedelem. Minden adott- ság megvan, amely e foglalkozási ágat felvirágoztatta és virágzásban tartja ma is. A „földrajzi fekvés” című fejezetben körülhatárolt terület tartozik a győri kereskedelem érdekeltségi körébe (Komáromtól Pá- páig a Bakony pereme, Pápától a Pozsonyig húzódó, enyhén nyugat felé domborodó ív, északról pedig a Duna főága határolja e területet).

E vidéknek kiskereskedői Győrben vásárolják meg szükségletük legnagyobb részét, ezért van Győrben annyi fűszer, textilárú stb. „nagy- kereskedő”. A közelebbi falvak lakói közvetlen Győrben vásárolják meg ilyen irányú szükségleteiket, rendszeren a szerdai és szombati heti- vásárok alkalmával, amikor a falvak lakossága Győrbe jön terményeit értékesíteni és szükségleteit beszerezni. Ilyenkor roppant nagy a for-

¹³⁷ Glaser Gyula : Győr város mint sertéshizlaló és sertésexport központ. Győri Szemle V. évf. 235. old.

galom a Belváros utcáin és a kereskedők üzlethelyiségei zsúfoltak. Még a mai rossz gazdasági helyzet idején is, amikor pedig a falu vásárlóképesége alaposan megcsökkent.

De az említett érdekeltségi körön túl is vannak falvak, amelyek a finomabb iparcikkeket Győrben szerzik be. Kisbétről, Zircről, Kapuvárról látni gyakran Győrbe jött kocsikat, amelyek bútort, vasárúkat stb. szállítanak haza. A környező vidékről vonattal utazva Győrbe, a vonaton állandóan győri ügynököket lát az ember, akik a vidék kiskereskedőinek rendelését viszik a győri viszonteladó cégekhez.

Az u. n. országos vásárok is igen nagy terület vásárlóközönségét hozzák a városba. Évenként hét (7) országos vásárt tartanak Győrben, amelyeknek jelentősége a Dunántúlon már megcsökkent, mert a mai technikai viszonyok mellett most a termelő és vásárló állandó kontaktusban lehet egymással. Hogy az ilyen időszakos vásárok ma már elavultak, mi sem mutatja jobban, mint hogy a felhajtott, eladásra szánt állatoknak átlag csak felét vásárolják meg. De a kiskereskedő világ mégis megérzi ezt a napot, ilyenkor fokozódik a forgalom.

A vidék lakosságán kívül jelentős fogyasztópiac maga a város 50881 lakója is. A győri ember szükségleteinek minden elképzelhető tárgyát megtalálja a város kereskedőinél. A háború előtt az előkelőbb osztály szívesen ment vásárolni Bécsbe, mert könnyű volt az odajutás és ez akkor nagy veszteséget jelentett a győri kereskedő életnek. Ma már az egész győri lakosság Győrben szerzi be szükségleteit. A most Bécsből elhódított vagyonos osztály Győrben való vásárlása enyhíti azt a veszteséget, amelyet a gazdasági élet stagnálása okozott a győri kereskedelmi életnek.

A kereskedelem és ipar támogatására szolgál és a kereskedelem egy más ágának kell tekinteni a hitelügyet. Győrben már 1844-ben megalakul a Győri Első Takarékpénztár. Ezt követi a Győri Általános Takarékpénztár. A Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak és a Magyar Általános Hitelbanknak, valamint a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Banknak vannak a városban fiókjai. Az említetteken kívül van még négy kisebb pénzügyintézet is a városban, ezekkel együtt kilenc pénzügyintézet működik, ami magában is mutatja a város iparos és kereskedő jellegét. E pénzügyintézetek tőkét nyújtottak az iparnak nagy munkavállalatok lebonyolításához és a kereskedelemnek nagy raktárak beszerzéséhez. Részben ennek is köszönhető, hogy a legutóbbi 30 évben a kereskedelem és hitelügy lebonyolításából élők abszolút és arányszáma is emelkedést mutat:

Év	Összes lakos	Ebből kereskedelemből és hitelügyből élők	
		száma	%-a
1900	28989	2824	9·7
1910	44300	4436	10·0
1920	50036	4889	9·7
1930	50881	5680	11·2

A kereskedelem és hitelügylettel foglalkozó eltartók száma 1930-ban 1141 férfi és 359 nő, azaz 1500 volt. 1930-ra az eltartók száma 2151-re emelkedett (1637 férfi és 514 nő). 1920-ban egy kereskedelem-hitelügylettel foglalkozó keresőre 2·2 eltartott jutott, 1930-ban már csak 1·5. Bár az arányszámok jobbak, mint az, amit az iparnál láttunk, de a csökkenés és a viszonyok romlása itt is mutatkozik. Igaz viszont, hogy a kereskedelemben az újabban alkalmazott igen fiatal munkaerők is hozzájárulnak az arányszám lecsökkenéséhez.

A kereskedelem és hitelügyből élők városrészenkénti megoszlása 1930-ban :

Kerület	Összes lakosság	Kereskedelem, hitelügyből élők	
		száma	%-a
I. Belváros	11963	2116	17·7
II. Újváros	8808	876	9·9
III. Nádorváros	12454	1130	9·1
IV. Szabadhegy	3215	93	2·9
V/a. Sziget	5424	808	14·9
V/b. Révfalu	3883	308	7·9
VI. Gyárváros	4139	278	6·7
Külterület	995	71	7·1
Összesen	50881	5680	11·2

Mint látjuk, a kereskedelemből és hitelből élők ott mutatnak legnagyobb arányszámot, ahol a zsidók arányszáma is a legnagyobb, Belvárosban és Szigetben (17·7, ill. 14·9%), míg Szabadhegyen, ahol a zsidók arányszáma is a legkisebb, kereskedelem-hitelügyből élők száma is a legkisebb 2·9%-os arányszámot mutatja.

A városrészekben mutatkozó kereskedelem-hitelügyből élő lakosság arányszámai nem azt jelentik, hogy ezek eltartóinak teljes száma az illető kerületben lévő kereskedésekben van foglalkoztatva. A ke-

reszkedések nagy százaléka a Belvárosban van, a többi városrészek kereskedelemmel foglalkozóinak is nagy hányada ott van alkalmazva, vagy ott bérel üzlethelyiséget. A kerületekben csak a közvetlen környék mindennapi szükségleteit kielégítő üzletek vannak.

c) *Mezőgazdaság és állattenyésztés.* Olyan iparos és kereskedő jellegű városban, mint amilyen Győr, a mezőgazdaságnak és állattenyésztésnek természetszerűleg kisebb jelentősége van.

A város egész területe 9464 hold, Ennek megoszlása művelési ágak szerint 1930-ban :

	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső terület
Kat. hold abszolút szám	4069	481	1200	9	1242	293	141	2029
%	43·0	5·1	12·6	0·1	13·2	3·1	1·5	21·4
Országos arányszám	60·1	1·2	7·2	2·3	10·7	11·8	0·3	6·4

Nagy eltérést mutat Győrben az országos arányszámtól a földadó alá nem eső terület, ez az utcák és udvarok területéből adódik. A nádasok arányszáma is jóval nagyobb az országos átlagnál, ez a folyókmenti nagyobb mocsaras, nádas területek következménye. A kertek arányszáma a városrészekben divatos veteményes kerteknek köszönheti magas voltát.

A bevetett területek megoszlása a főtermények között a következő képet mutatja (kat. holdakban) :

Év	Búzával	Rozzsal	Árpával	Zabbal	Tengerivel	Burgonyával
1931	704	373	443	60	401	124
1932	705	437	415	49	416	127
1933	762	504	458	50	403	153

A főtermények termelése tehát nagyjában ugyanakkora területen, folyt a legutóbbi három évben. Régebbi évek adataival összehasonlítva sem mutatkozik nagy eltolódás.

Ezek az aránylag kis bevetett területeken nagy mennyiségű termelést mutattak fel a győri gazdák. Termésátlagaik összehasonlítva az országos átlaggal :

Év	Búza átlag		Rozs átlag		Árpa átlag		Zab átlag		Tengeri átlag	
	győri	orsz.	győri	orsz.	győri	orsz.	győri	orsz.	győri	orsz.
1929	9.2	7.8	8.5	7.0	8.2	8.2	9.3	7.8	10.4	9.2
1930	7.9	7.8	7.4	6.4	8.0	7.6	7.8	6.1	9.8	7.7
1931	4.1	7.0	4.4	5.3	4.3	5.8	4.2	4.6	10.3	7.9
1932	9.3	6.6	9.4	7.0	9.5	8.8	9.6	7.8	10.1	11.9
1933	12.1	9.5	11.8	8.1	12.0	10.0	10.8	8.9	9.0	9.1

A magas mezőgazdasági kultúrát mutatja az, — hogy amint e táblázatból is látszik, — a győri termésátlagok rendszerint magasabbak az országos átlagnál. Kivétel az 1931.-évi rendkívül száraz év, ami Győrben igen erősen éreztette hatását. Visszamenőleg hosszú időre átnézve a győri búzatermési és az országos búzatermelési átlagot, alig található egy-két év, amikor nem emelkedett a győri átlag az országos fölé.

A birtokviszony 1930-ban :

Birtokok holdanként	Birtokosok		Területük összesen	
	száma	%-a	kat. hold	%
1 kat. hold.	130	30.6	54	0.9
1-2 „	40	9.4	59	1.0
2-3 „	25	5.9	66	1.1
3-5 „	41	9.6	160	2.6
5-10 „	66	15.5	476	7.8
10-20 „	61	14.3	862	14.2
20-50 „	6	10.8	1451	25.8
50-100 „	10	2.3	679	11.1
100-200 „	4	0.9	470	7.7
200-500 „	2	0.5	709	11.6
500-1000 „	—	—	—	—
1000 felüli	1	0.2	1108	18.2

Az összes birtokosok száma tehát 426, amelynek 30.6%-át olyanok alkotják, akiknek birtoka nem haladja meg az egy holdat. 50 holdon aluli birtokos 409 van, 50 holdon felüli mindössze 17, ezer holdon felül pedig csak a város birtokol földet. Az egészen kicsiny, egy-két holdas törpebirtokosok csak igen intenzív megmunkálással tudják életszükségeiket megszerezni. Nincsenek pontos adataink erre

vonatkozólag, de valószínű, hogy ezeknek az 1—2 holdas törpebirtokoknak jó része más foglalkozást (fuvarozás, gyári napszámos munka stb.) is űz. A törpe birtokok a jól jövedelmező kerti veteményekkel, gyümölcs, virág stb. termeléssel teszik jövedelmezőbbé földjeiket. Így érthető, hogy Győrben ma összesen 31.250 gyümölcsfa van. A terület agyagos voltának megfelelően a kajszinbarackfából van legtöbb, 12790 — és ennek a további szaporodása várható, mert rendkívül jövedelmező. Nádorváros homokos, agyagos talajú kertjeiben mindennél igen nagy számban vannak e fák. A kajszinbarackfák után a körtefák (5680 drb.), szilvafák (4470), almafák (3790), cseresznyefák (1270) vannak még jelentős számmal képviselve, a többi gyümölcsfélék kisebb számban vannak. E sok gyümölcsfa sem elég azonban a város szükségleteinek kielégítésére, mert ezek közül igen nagy százalék még új ültetés, termést nem hozó. Így jelentékeny az a gyümölcsmennyiség, amely a környező falvakból kerül a város piacára. Viszont a Győrben termelt nemes kajszinbarack a bécsi piac kereslete idején nem Győrben, hanem Bécsben kerül a piacra.

Nagyon kiterjedt Győrben a zöldségtermelés is, amely részint szintén termel kivitelre is. Győrben nagyon sok a bolgár kertész, akik ügyes gazdálkodással, öntözéssel, kis területen, az idénycikkekkel lehetőleg korán előállítva, nagy jövedelmet tudnak elérni. Ujabban a magyar kertészek is átvették ezt a termelési módot és kertgazdálkodásukat előbbre lendítették.

Az állattenyésztés a nagyobb birtokokon lehetséges csak. A város szarvasmarha állománya az utóbbi években állandóan ezer körül ingadozik, loállománya fokozatosan csökken, ma 8—9000 körül jár. Sertésállománya ingadozó, a külföldi kereslet idején a szállások nagy tömeget állítanak be hizlálásra, mint azt a kereskedelemnél láttuk. Egyéb állatállománya jelentéktelen a városnak,

A baromfiállomány közül legjelentősebb a tyúkféléké, kb. 10000 darab. A kacs- és lúdállomány jelentéktelen csak 600—1000 darab.

A város területén tenyésztett állatok korántsem biztosítják a lakosság hússzükségletét. Vágómarhával, sertéssel, baromfival a környék falvai látják el bőségesen a várost. Minthogy e falvak egyedüli piaca Győr, a nagy kínálat következtében rendszerint az állatarak nagyobb ingadozást nem mutatnak.

Sokkal fontosabb Győr szempontjából a vidék agrárterményeinek ipari feldolgozása és ilyen formában való külföldi értékesítése. A vidék megszervezése és egységes irányítása volna szükséges, hogy a termelő mindig olyat termeljen, aminek piaca van. Győrben konzerv-

gyárat, hűtőházat, húsfeldolgozó gyárat, a Szeszgyár mellé cukorgyárat és olajgyárat kellene felállítani, hogy ezekkel az agrártermelés produktumait feldolgozni, elraktározni és a kereslet idején egyszerre piacra dobni lehessen. Ez már iparosodást jelentene, de ha megvalósul, akkor a város és a környező nagy terület agrártermelése is fellendül. Így kellene a város meglévő ipari kultúráját összekapcsolni a város és a nagy környék mezőgazdasági adottságával, hogy mindkettőnek haszna váljék belőle.

A város őstermelésből élő lakossága sem abszolút, sem arányszámban nem nagy :

Év	Összes lakos	Őstermelésből élők	
		száma	%-a
1900	28989	1480	6'3
1910	44300	2094	4'7
1920	50036	2116	4'2
1930	50881	1806	3'5

Az őstermelésből élők eltartóinak száma 1920-ban 1030 (759 férfi és 271 nő), 1930-ban 853 (695 férfi és 158 nő) volt. A csökkenést az okozza, hogy a mezőgazdasági munkásság más foglalkozási ágakban jobb kereseti lehetőségeket talált. Viszont az a tény, hogy 1920-ban egy keresőre csak 1'0 eltartott jutott, 1930-ban pedig 1'2, azt mutatja, hogy az őstermelésnek eltartó képessége, ha csak keveset is, de emelkedett, míg az iparé és kereskedelemé — mint láttuk — csökkent. Meg kell még jegyezni, hogy az itt feltüntetett őstermelő keresők száma nem jelenti az összes Győrben dolgozó őstermelők számát. A győri gazdaságokban ugyanis nagyon sok vidéki, környező falukbeli munkásság dolgozik, akik sokkal jobban felhasználhatók a mezőgazdasági munkánál, mint a győri inkább ipari kultúrájú, tehát igényesebb munkásság.

Kerületenként az őstermelésből élők száma a következő képet mutatja 1930-ban :

Kerület	Összes lakos	Östermelésből élők	
		száma	o/o-a
I. Belváros	11963	129	1·1
II. Újváros	8803	320	3·6
III. Nádorváros	11245	301	2·4
IV. Szabadhegy	3215	576	17·9
Va. Sziget	5224	78	1·4
Vb Révfalu	3883	151	3·9
VI. Gyárváros	4139	48.	1·2
Külterület	995	203	20·4
Összesen	50881	1806	3·5

Világosan látszik, hogy Szabadhegy a leginkább östermelő része a városnak, amelynek 17·9%-a él még a földművelésből. Szabadhegyet követi, de meglepően kicsiny a földműveléssel foglalkozók száma Révfaluban, amely városrésznek pedig még egészen falusias jellege van, amint a Rónay Jácint-utcat elhagyjuk. Belváros, Sziget és Gyárváros földműveléssel foglalkozóinak száma pedig már egészen elenyésző.

d) *Egyéb foglalkozások.* Részben az ipar és kereskedelem szükségleteit bonyolítják le a közlekedéssel foglalkozók. Ezeknek száma (Győr vasuti gócpont) jelentős a városban: 1900-ban 2582 (8·9%), 1910-ben 3537 (8·0%), 1920-ban 4889 (8·2%), 1930-ban 3319 (6·5%) volt. Városrészek szerinti megoszlásuk a következő:

Belvárosban 3·2%; Újvárosban 4·6%; Nádorvárosban 11·0%; Szabadhegyen 10·4%; Szigetben 3·7%; Révfaluban 3·8‰; Gyárvárosban 8·2%; Külterületen 14·7%.

A közlekedésből élők Nádorváros, Szabadhegy, Gyárváros és külterületen mutatkozó magas arányszámát részint a vasúti pályatest közelsége magyarázza. Sokkal fontosabb ok azonban az, hogy a takarékos vasutas lakosság ezeken a területeken olcsó háztelkeket tudott vásárolni, amelyen családi házat felépítette. Így vannak pld. Nádorvárosban és Szabadhegyen egész utcarészletek, ahol minden házban vasutas család lakik.

A közlekedésből élők eltartóinak száma 1920-ban 1273 (1151 férfi és 112 nő), 1930-ban pedig csak 1115 (1029 férfi és 86 nő) volt. Az egy keresőre eső eltartottak száma 1920-ban 2·2, 1930-ban 2·8 volt, ami a fixfizetésű, biztos megélhetési alapot nyújtó vasutas lakoságnál érthetően szép arányszám.

A lakosság produktív részéhez tartoznak még a napszámosok és házicselédek.

Számuk és számarányuk 1900 óta:

Év	Napszámosok		Házicselédek	
	száma	%-a	száma	%-a
1900	2161	7·5	2143	7·4
1910	1428	3·2	2605	5·9
1920	942	1·9	2082	4·2
1930	1211	2·4	2325	4·6

A kereső napszámosok száma 1920-ban 456 (332 férfi és 124 nő), 1930-ban 584 (473 férfi és 111 nő). Az általuk eltartottak száma tehát mindkét alkalommal az 1·0 arányszámot mutatja. A kereső házicselédek száma 1920-ban 1989 (49 férfi és 1940 nő), 1930-ban 2261 (40 férfi és 2221 nő). Az általuk eltartottak száma nem jöhet számításba, a keresők javarésze egyedülálló nő, akik közül csak egy-kettő tartja el valamelyik hozzátartozóját.

Városrészenkénti megoszlása ennek a két foglalkozási ágból élőknek a következő 1930-ban:

Kerület	Összes lakos	Napszámos munkából élők		Házicseléd munkából élők	
		száma	%-a	száma	%-a
I. Belváros	11963	83	0·7	1252	10·5
II. Újváros	8808	582	6·6	195	2·2
III. Nádorváros	12454	166	1·3	519	4·4
IV. Szabadhegy	3215	80	2·5	31	1·0
Va. Sziget	5424	91	1·7	163	3·0
Vb. Révfa	3883	79	2·0	100	2·5
VI. Gyárváros	4139	101	2·4	55	1·3
Külterület	995	29	2·9	10	1·0
Összesen	50881	1211	2·4	2325	4·6

A napszámosok — alkalmi munkából élők — tehát Újvárosban vannak legnagyobb számmal. A többi városrészben számuk elenyésző. A házicselédek pedig a leggazdagabb Belvárosban és a sok tisztviselő által lakott Nádorvárosban érik el arányszámuk legmagasabb számaikat, míg a többi szegényebb városrészben alig alkalmaznak házicselédeket.

Az eddig említett foglalkozási ágak fölött külön réteget alkotnak

a közszolgálatl foglalkozók, szabadfoglalkozásuak, a véderő tagjai és a nyugdíjasok. Ezeknek száma 1900 óta :

Év	Összes lakos	Közszolgálat, szabad foglalkozásból élők		Nyugdíjból élők		Véderő tagjai	
		száma	o/o-a	száma	o/o-a	száma	o/o-a
1900	29989	2525	8'7	2791*	9'6	1439	4'7
1910	44300	3780	8'5	3788*	8'6	1900	4'3
1920	50036	5027	10'0	4730*	9'5	3953	7'9
1930	50831	5524	10'9	4218	8'3	1703	3'3

* Itt az „egyéb” foglalkozásokat is a nyugdíjasok közé számítottam.

A közszolgálat és szabadfoglalkozásuak keresőinek száma 1930-ban 2398 volt. Egy keresőre tehát 1'2 eltartott esik, nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a róm. kath. papok is idetartoznak, az arányszám kicsiny voltát ez is befolyásolja. A nyugdíjas keresők száma 1963 volt 1930-ban (1063 férfi és 900 nő), az eltartottak arányszáma nálunk 1'1, ami ha figyelembe vesszük az eltartóként szerepelt 900 nőt, igen jelentős arányszám.

Az értelmiség területenkénti megoszlása 1930-ban :

Kerület	Összes lakos	Közszolgálat és szabadfogl.-ból élők		Nyugdíjból élők	
		száma	%-a	száma	%-a
I. Belváros	11963	1865	15'6	1100	9'2
II. Újváros	8808	593	6'8	443	5'1
III. Nádorváros	12454	1666	13'4	1448	11'6
IV. Szabadhegy	3215	182	5'6	201	6'2
Va. Sziget	5424	403	7'4	344	6'3
Vb. Révfalu	3883	403	10'4	330	8'5
VI. Gyárváros	4139	377	9'1	310	7'6
Külterület	995	35	3'6	38	3'8
Összesen	50881	5524	10'9	4218	8'3

Mint látjuk, az értelmiségi osztály legmagasabb arányszáma a Belvárosban és Nádorvárosban van, de feltűnik Révfalu magas arányszáma is. Egyáltalán az értelmiségi osztály magas arányszáma feltűnik a városban. Oka ennek az, hogy a városban sok az állami, megyei és városi közhivatal.

Főképen Nádorváros, kisebb mértékben Révfalu egészséges lakásviszonyai, a város zajától mentes utcái, részben kertes családi házai, ilyenek építésére alkalmas telkei vonzák magukhoz a nyugdíjasokat. Ezeknek száma legnagyobb Nádorvárosban és nagy az arányszámuk Révfaluban is, amely harmadik helyen áll e téren. Révfalut megelőzi, de Nádorváros után következik ebben a tekintetben Belváros. Ez a körülmény abban leli magyarázatát, hogy a nyugdíjasok jelentékeny része régi lakóhelyén maradt.

A védőerő tagjai legnagyobbbrészt Nádorváros és Szabadhegy lakanyáiban laknak.

1930-ban a lakosságból 1778 ember különféle egyéb és ismeretlen foglalkozásból él, ezeknek arányszáma akkor az összes lakossághoz viszonyítva 3·5%-volt. Legtöbbsen Belvárosban és Újvárosban éltek, de elszórtan laktak a város többi részében is.

4. Közlekedés, forgalom ; városias élet.

a) *Összeköttetés a városrészek, a város és a vidék között, forgalom.* A város folyói: a Győri- Duna, Rába és Rábca, sőt néhol még a vasuti pályatest, meg a hozzátartozó berendezések ma is elkülönítik az egyes városrészeket. Régebben — amint láttuk — Győrrévfalu különálló helység volt; hiszen az itteni legnagyobb folyóvíz, a Duna választja el a mai Belvárostól. Újváros és Sziget esetében a Rába, (— sőt Győrszigetnél régebben még a Rábca is —) a választó vonal. Ezeket a részeket, a hajdan többé-kevésbbé külön étellel jelentkező telepeket hidak révén kapcsolták a mai Belvároshoz és a kifejlődő sűrűbb forgalom révén az elkülönültség ma már kevésbbé erős. A vasúti pályatest fölé is hidakat ível az ember — vagy kevésbbé forgalmas helyen a pályatest síkjában vezet át átjárót. A távolabb eső városrészeket autobusz forgalommal hozza közelebb egymáshoz, telefonnal kapcsolja össze. Ezek révén lesz a város egy szerves egésze, amelynek minden lüktetése végig hullámszik városrészeink mindegyikén.

A folyókon, mint az egyes korok Győjréről szóló fejezetekben láttuk, már régen voltak átkelő eszközök, fahidak, hajóhidak, mert a városnak mindig meg volt az a törekvése, hogy ezeket a területeket lehetőleg magához kapcsolja. A messzebbmenő cél pedig az volt, hogy a folyókon túli távolabbi vidékekhez vezető útvonalaknak legyen átkelő helye. Így lett a „folyók városa” a „hidak városá”-vá is.

A Győri Dunán ma két híd vezet át. Régebbi a Szigetből Révfaluba vezető fahíd, amelyen kocsik is közlekedhetnek. Régebben egé-

szen 1928-ig ez volt az összekötő kapocs Szigetköz és Győr között. Ekkor épült meg az új modern vashíd egymillió pengő költséggel, amely korszerű összeköttetést létesített egyrészt a Belváros és Révfalu, másrészt a Duna jobb parti és szigetközi területekkel.¹³⁸ Hogy azonban a ma is fennálló régi fahíd mennyire jelentős volt a Szigetköz lakói számára, mutatja az a megfigyelt tény, hogy a vidékről jövő kocsik nagy része még mindig ezt a hidat használja és nagy kerülővel jut a városba.

A Rábán ma két helyen vezet át híd Újváros területére. Az Erzsébet-térről a Rába alkotta kis szigetnél van az egyik átkelő hely, a másik pedig a Munkácsy-út folytatásában az újvárosi Petőfi-térre vezet. A sétatéri kis szigetnél a Rába két ága fölött vezet át két híd, mindkettő 1894-ben épült. A Munkácsy-úti vashíd helyén régebben is vashíd állt, de keskenysége és csak egyoldalas gyalogjárója a mai kor igényeinek nem felelt meg. Ezért építették helyébe 1934-ben a mai egészen modern hidat, amelynek különös nevezetességet ad, hogy az egész szerkezete hegesztéssel van összeállítva — jelenleg Európa leghosszabb hegesztett hidja ez. Ezen a hidon vezetik át a Bécs—Budapest közötti forgalmat — ezáltal egyrészt tehermentesítik a sétatéri kis hidat, másrészt az átfutó forgalmat kikapcsolják az amugy is igen forgalmas és zsúfolt Belvárosból és a Vilmos császár-út nyílegyenes útjára irányítják.

A beépített területtől távolabb vezet a Rábán át a vasúti híd, amelyen a Bécs és Sopron felé futó vonatok átjutnak a Rábán túli területre.

A Rábcán — míg az a mai Bercsényi-liget helyén folyt (1907-ig) — a mai Hid-utcánál állt egy vashíd. A Rábca-ág elvezetése után ezt a hidat egészben szállították át a Rábca új medre fölé és ma a győrszigeti Szarvas-utca folytatásaként viszi át az utat a Rábcán túlra és összekapcsolja e területet Győrrel.

Éppen ilyen elválasztó vonal a városrészek között a vasúti pályatest, ahol a vágányok nagy száma fut egymás mellett és a vasúti raktárépületek, állomásépület nagy területet foglalnak el. Ezen az elválasztó sávon a Baross Gábor nevéről (az ő idejében épült) elnevezett vashíd ível át. Ezen bonyolódik le a Veszprém felé menő forgalom egészben és a Pápa felé vezető út forgalmának egy része. A híd

¹³⁸ E vashíd helyén 1904 óta gyalogjáróknak fahíd állt. 1904 előtt pedig ideiglenes jellegű hajóhid vezetett át Révfaluba, amely hajóhidat Révfalu község tartotta fenn; téli időben szétszedték. Ilyenkor a Duna jegén, vagy csónakon keltek át a Dunán.

közvetlen a Baross-út folytatásában köti össze Belvárossal Nádorvárost. A pápai országút forgalmának másik része az Újlak-utca folytatásában a pályatest síkjában lévő vasúti átjárón megy a Belvárosból a Nádorvárosba, ahol a Pásztor-utca vezeti a forgalmat a pápai országút vonalába. A Nádorvárosba menő személyforgalmat az említett híd és vasúti átjárón kívül még két személy „felüljáró”, vagy ahogy itt nevezik „repülő híd” viszi át a pályatest fölé. Az egyik a Jókai-úttól kissé nyugatra a Kálvária-útra, a másik a Gárdonyi-út folytatásában a Régi-posta-útra ível át, azaz a Baross-hidtól körülbelül egyforma távolságban keletre és nyugatra köti össze Nádorváros keleti és nyugati részének személyforgalmát a Belvárossal.

Távolabb a beépített területektől, a gyártelepek területén ível át a vasúti pályatest fölé a Székesfehérvárra menő országutat átvezető vashíd.

Az említett kilenc nagy vashíd (amelyeken kocsí- és személyforgalom bonyolódik le) és a két kis személyhid méltán teszi Győrt a hidak városává. És mégis állandóan lehet panaszló hangokat hallani a városban, amelyek kevesellik a meglévő hidakat. Híd kellene a Dunán a Vas Gereben-utca folytatásában, hogy a Belváros és Révfalu keleti részei könnyebben érintkezhessenek egymással. De ennél sokkal fontosabb lenne a pápai országút számára a vasúti pályatest fölé, a mostani átjárónál átvezetni egy vashidat, hogy a vasúti forgalom ne zavarja az országút forgalmát. E híd másik elhelyezése a Jókai-út folytatásában is elképzelhető, olyanformán, hogy a hídon átment forgalom a Soproni-utcán át a Zöldfa-utcába folytatódjék és ezzel kapcsolódjék be a Pápai-utba.

Az egyes távoleső városrészek összekötésére szolgál az autbusz-forgalom is. A városban villamosvasút nincs, ezt helyettesíti igen praktikus módon az autbuszforgalom. Nyolc útirányban futnak szét az autbuszok a város területén, központ a Városház előtti Vilmos császár-útrészen van. Innen indulnak és ide futnak össze a város autbusz-vonalai, amelyek igen nagy arányú személyforgalmat bonyolítanak le a széteső városrészek között. Az autbuszútvonalak a következők: 1. Győrszabadhegyi templom—Hajóállomás. 2. Bécsi vám—Gyárvárosi templom. 3. Győrszigeti zsidó temető—Fehérvári vám. 4. Révfalusi bácsai vám—Nádorvárosi soproni vasút átjáró.

A város és a vidék összekötésére szolgálnak az országutak, a vasútvonalak, hajójáratok, autbuszvonalak és részben erre szolgálnak a Győrben levő személy- és teherautók is.

A város területén belül az országutak mindenütt jók. Első helyen

áll a Bécs—Budapest közötti elsőrendű műút. Az országos átlaghoz viszonyítva azonban jók a Székesfehérvárra, Veszprémbe és Pápára menő országutak is, valamint a Szigetköz falvaiba menő utak is megfelelőek. Ezeken az útvonalakon roppant sok autó, kocsik stb. jármű jön a város területére.

A vámokon bejött járművek száma az utóbbi 4 évben :

Jármű	1931	1932	1933	1934
Személyautó	53562	25026	24654	27887
Teherautó	12514	7676	3723	4829
Motorkerékpár	4810	5054	5466	4999
Kocsik	108641	123870	130046	121107

A személyautók és motorkerékpárok csak átfutó forgalmat jelentenek, de nagy számuk mutatja, hogy milyen élénk ennek a városnak forgalma. A személyautók és motorkerékpárok nagy száma az Ausztria—Budapest közötti idegenforgalomból adódik. Viszont a teherautók legnagyobb része, a lovaskocsiknak pedig egész száma a Győrbe jövő forgalom mérvét mutatja.

Rendkívül nagyarányú Győrben a vasúti forgalom is. Az első vasútvonal, amely megépült és amely ma is a legjelentősebb, a Bécs—Budapest közötti, amelynek éppen a feleútján van Győr. 1885 decemberében nyílt meg e vonal Bruck—Győr közötti szakasza, a következő évben a Győr—Újszönyi szakasza és csak később az Újszöny—Budapest közötti szakasza.

Másik fővonal a Győr—Szombathely közötti, amely 1871-ben nyílt meg. 1876 januárban pedig megnyílt a Győr—Sopron—Ébenfurti vonal is. A Veszprém felé vívő vasútvonal csak 1896-ban épült ki.

E vasútvonalaknak középpontjában van Győr, ezért roppant nagy a pályaudvarának az átfutó forgalma. 1934-ben 539803 utas szállt fel különböző vonatokra, a sopron-ébenfurti vonalat nem számítva. Ez a szám azonban nem a maximális szám, mert 1932-ben 634351, 1931-ben 744218, 1930-ban pedig 651121 Győrben felszállóról tudunk. Az utasok számának megcsökkenése a gazdasági helyzet leromlásával magyarázható. Győrből a sopron-ébenfurti vasút egyetlen vonalán utazók száma 1934-ben 59361, 1933-ban 56353, 1932-ben 52629, 1931-ben 63128 volt. E számok azonban illuzoriussá válnak, ha nem számítjuk le belőlük a nagyszámú átutazók számát, akik valamelyik vonalon jöve Győrbe, rögtön másik vonatra szálltak át. Ezek számát sajnos nem lehet megállapítani, de a számok mégis fogalmat adnak arról,

hogy mennyi ember utazik Győrbe vásárolni és hivatalos dolgait eszközölni és mennyi győri utazik kereskedelmi ügyletei elintézésére vidékre — azaz milyen intenzív Győr és a környező vidék kapcsolata.

Roppant nagy a teheráruforgalom is, amely szintén a város és vidék intenzív kapcsolatát mutatja. Az utóbbi négy év teheráru forgalma a Máv vonalain :

	1931		1932		1933		1934	
	érkezett	feladott	érkezett	feladott	érkezett	feladott	érkezett	feladott
Gyorsáru q :	20801	23279	8910	7317	7556	6500	8105	6568
Teheráru q :	2110434	689528	1511378	470514	1801806	504931	1563757	494052

E számoknak a kisebbedése világosan mutatja a gazdasági leomlást, a gyártelepek megrendelés hiányában nem hoznak annyi feldolgozandó nyersanyagot, mint a korábbi években. Az érkezett és elszállított teheráruk súlya közötti különbözetet egyrészt a helyi fogyasztás, másrészt az ipari feldolgozás általi súlyvesztés magyarázza. Harmadik okként hozzájárul még az a tény is, hogy Győrben a falusiak által megvásárolt kereskedelmi cikkek legnagyobb hányadát nem vasuton, hanem kocsikon szállítják haza.

A sopron-ebenfurti vonalon Győrbe érkezett és Győrből elszállított teheráruk mennyisége együtt 1931-ben 442770, 1932-ben 358860, 1933-ban 220880, 1934-ben 255660 q volt. A számok kisebbedése itt is a gazdasági helyzet átmeneti romlásának tudható be.

Régebben igen jelentős volt a hajóforgalom is, ma a gabonakereskedelem szüneteltével a hajóforgalom jelentősége is csökkent. A Dunán csak Győrtől lefelé megy most rendszeres hajójárat.

A vidék és Győr kapcsolatát szolgálják az autobusz útvonalak is. Átfutó autobusz vonal a Bécs-Budapest közötti, mely naponta háromszor közlekedik mindkét viszonylatban. A Vilmos császár-úton a Fehér Hajó-szálló előtt van megállóhelyük, ahol 15 percnyi szünet után folytatják utvonalaikat. Ez a 15 perces Győrben való várakozás jelentős anyagi előnyöket nyújt a megálló körüli üzleteknek, elsősorban a Fehér Hajó szállónak. Ez átfutó vonalon kívül autobuszjárat közlekedik Győr—Nagybarátfalu, Győr—Tápszentmiklós, Győr—Hérvár, Győr—Nagyigmánd és Győr—Kisbér között, minden vonalon naponként két járat mindkét viszonylatban. E vonalakon évente átlá-

gosan 550—650000 utas utazik. (1931 : 703019, 1932 : 534470, 1933 : 540800, 1934 : 617463.)

Részen a helyi, részben a vidéki összeköttetést szolgálják a városban levő autótaxik, továbbá a többi személy- és teherautók. 1934-ben 145 személy- és 15 teherautó volt a városban. Az előző években mindkét szám nagyobb volt, (1933-ban 156, ill. 23, 1932-ben 208 ill. 29, 1931-ben 174 ill. 34) csökkenésük a gazdasági élet lanygulásával van kapcsolatban, amely miatt sok tulajdonos kénytelen volt autóját leállítani.

A város különálló részei egymásközötti, valamint a város és vidék kapcsolatát szolgálja a postaforgalom is. Leggyorsabb összekötő kapocs a telefon. A városban 1934-ben 990 távbeszélő előfizető volt 1931-ben 1120 volt a számuk, a csökkenés a telefondíj felemeléséve és a gazdasági élet lanygulásával magyarázható. A helyi kapcsolások száma 1934-ben 838000 volt, körülbelül ugyanannyi az előző éveké is. E szám meglehetősen magas az ipari és kereskedelmi élet következtében. A vidékkel való kapcsolások száma Győrből vidékre évente átlagosan 65—75000, vidékről Győrbe évente 55—75000, ami szintén a kereskedelemi élet még most is élénk voltára mutat.

Sajnos nem lehet megállapítani, hogy a Győrbe évente érkező 3·5—3·6 millió levél közül, valamint a Győrben feladott 3·7—4·3 millió levél közül mennyi az, amennyi a kereskedelmi és ipari élet szolgálatában áll, de valószínű, hogy ennek nagy hányada kereskedelmi levél. Azt viszont határozottan lehet állítani, hogy az évente Győrben feladott 1·2—1·3 millió csomag a város közvetítő kereskedelmének mutatója. Az évente Győrbe érkező és Győrből feladott pénz be- és kifizetés állandó ingadozást mutat, 1933—34-ben 10, illetőleg 7 millió pengő értékkel több kifizetés történt a győriek javára, míg 1932 és 1933-ban 5, illetőleg 6 millió pengővel több befizetés történt, mint amennyi érkezett. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni ennek elbírálásánál azt aényt, hogy a kocsikon Győrből elszállított áruk rögtöni készpénzfizetéssel történnek és így adódhat az a helyzet, hogy a városba látszólag kevesebb pénz érkezik, mint amennyit a városiak vidékre kifizetnek.

A vidék és város kapcsolatát, azaz Győr érdekelttségi vonzó köre mutatja, hogy nagyon sok idegen jön a városba. Évente átlagosan 26—28000 belföldi bejelentés történik a Bejelentő-hivatalnál és valamivel kevesebb kijelentés. E be- és kijelentések legtöbbször egy-két napra Győrbe jövő, ügyeiket intéző kereskedőkről, iparosokról szólnak — ami világosan mutatja, hogy a város ipari és kereskedelmi vonzása

szélesebb körre terjed. Ugyancsak ezt mutatja az évente átlagos 4—6000 külföldi be- és kijelentés is. A vidékről Győrbe érkezők elszállásolása a városban levő két modern — minden igényt kielégítő (Royal és Fehér Hajó) és egy egyszerűbb szállodában történik.

b) Közművek. A városias élet elsődleges kifejezői az ipar, kereskedelem mérve és az utcák külső képe, valamint a forgalom mellett a közművek kiépítettsége is. Győr ebből a szempontból is igen kedvező képet mutat. Budapest után az első vidéki város, amely megépíti vízvezetékhalózatát. 1883—84-ben épülnek meg az első vízvezetékvezetők a Belváros utcáiban. Ekkor a vízmű még nem a város, hanem egy részvénytársaság kezében van, de öt év múlva, 1889 január 1. óta, a város kezelésébe kerül, annak tulajdona. Az első időkben a kiskúti 177 m. mély, majd az ugyanott fúrt 126 m-es artézikut szolgáltatta a vízellátást. Ez a telep ugyan még ma is szolgáltat vizet, de a fővizszolgáltatás ma a révfalusi telepről történik, ahol 1903-ban rendezkedtek be. Ma a szükséglet 75%-át már ez a telep fedezi. A termelt vizet két víztornyban raktározzák el, az egyik a Budai- és Fehérvári-út sarkán, a másik Révfaluban áll. Befogadóképességük azonban a megnövekedett vízszükséglethez csekély — nyáron csak 1 órányi vízszükségletet tudnak biztosítani. A hálózatba ilyenkor gépi hajtóerővel kell a vizet szolgáltatni, ami igen sok energia pazarlást jelent.

A hálózat a város majdnem minden utcájára kiterjeszkedik már. A város területén a csőhálózat hossza 72283 m. Az utcákban megfelelő eloszlással 462 tűzcsap van. A külső részeken, ahol a házi csatlakozások száma kevés — közkutak vannak, a város területén összesen 99. A vízvezetékhalózatból 2839 házi összeköttetés adja a lakosoknak a vizet. Ha ezt összevetjük Győr házainak számával (4469), akkor látjuk, hogy a házak 63'5%-a már vízvezetékkel van ellátva. 1934-ben a város vízfogyasztása 2189294 m³ volt, azaz egy lélekszámmra 1934-ben 133, 1933-ban 157 liter napenkénti vízfogyasztás esett. A legnagyobb napi vízfogyasztás 81 62m³ volt — egy lélekre 180 liter, a legkisebb 4640 m³ egy lélekszámmra 103 liter.¹³⁹

Teljesen függetlenül az ivóvízvezetéktől, van a városban egy külön öntöző vízmű, mely a parkok, utcák öntözését, — továbbá néhány gyár ipari vízszükségletét szállítja. Ennek csőhálózata 11626 m hosszú.

A csatornahálózat rövidebb, mint a vízvezetékhalózat, 54830 m. Ez vezeti le a folyókba a szennyvizet és a csatornával ellátott utcákra leeső csapadékmennyiség jórészét. Éppen ezért méretezésénél figye-

¹³⁹ Győr szab. kir. város zárószámadata 1934. évről. 176—78 o.

lembe kellett venni a csapadékmennyiségnek nemcsak évi és havi átlagát, hanem különösen a rövid idő alatt lehulló csapadékmennyiséget is. Volt olyan nap, amikor 25·5 mm. csapadék esett le 60 perc alatt. A csatornák méretei ennek megfelelők, a víz lefolyásában torlódás nem történik. A szükségletnek megfelelően a közcsatorna legnagyobb mérete 1·20 m sugarú, legkisebb mérete pedig 0·30 m sugarú körszelvény. A hálózathálóból a szennyvíz átemelése a folyókba erőművel történik. Egy-egy az átlagnál is csapadékosabb esztendő annyira megnövelheti az elektromos erőmű energiafogyasztását, hogy ilyenkor a csatornamű költségvetésében nagy hiányok mutatkoznak, míg egy száraz esztendő — mint az 1934. év — nagyértékű villamos energia megtakarítást jelent a város számára. A lehulló csapadékmennyiség 1191 darab víznyelő aknán jut a csatornahálózathoz.

A csatornahálózathoz kapcsolt házak száma nagyobb valamivel, mint a vízhálózathoz kapcsoltaké. E különbség onnan adódik, hogy vannak a városnak olyan utcácskéi, ahol a csatorna már kiépült, de a vízhálózat még nem. A város dicséretes erőfeszítéssel dolgozik azonban azon, hogy lehetőleg a város összes lakosának alkalmat adjon arra, hogy bekapcsolódhassék a higiénia e két elsőrendű tényezőjébe. Természetesen távoli utcákban épült elszórt házak érdekében nem hozhat a város olyan nagy anyagi áldozatokat, amit a csatorna- és vízhálózat építése jelent. De más városokhoz viszonyítva, már most is igen kedvező helyzetben van a város. Nagy szerencse a város lakosságának az is, hogy a város külső területein, ahol még nincs vízvezeték-hálózat, nem mélyen a felszín alatt, igen jó ivóvizet találhatnak. A kutakat nem kell mélyre ásni, átlagosan 1—5 m-re vannak a kutak víztükrei a felszíntől számítva.

Igen jól kiépült a városnak a villanyhálózata is. 1904-ben kezdtek a vonalakat kiépíteni, ekkor egy 250 lóerős gőzgép termelte az áramot. 1909 óta a város 1000 lóerős sajátkezelésű telepről szolgáltatja az áramot, 1927-ben azonban leállította áramfejlesztő telepét, azóta a Győri Ipartelepek Rt-től veszi át az áramot és adja tovább a fogyasztóknak. Az összes hálózat hossza 136321 m. volt 1934-ben.¹⁴⁰ Ebből a város területén 10893 fogyasztó veszi át az áramot világítás és erőművek számára. A város azonban a közeli községekbe is szállít áramot, ezekben összesen 1265 fogyasztója van a városnak, ami fi-

¹⁴⁰ Primer kábelhálózat hossza 20378 m, szekunder kábelhálózat hossza 17767 m. összesen 38145 m. Primer légvezeték hossza 27626 m, szekunder légvezeték hossza 70550 m, összesen 98176 m.

gyelembe véve azt, hogy e községek csak 1929 óta vannak bekapcsolva a hálózatba, igen szép szám. A városban a gyártelepek erőátvitelre igen sok áramot használnak, jóval többet, mint a világítási fogyasztók. 1934-ben a világítási áramfogyasztás 1,248,756 kwó, az erőátviteli fogyasztás a magánvállalatoknál 2,178,924 kwó, a város üzeméinél pedig 1,127,346 kwó. volt.¹⁴¹

Legrégibb közüzeme a városnak a gázmű. 1868-ban részvénytársaság kezdi meg a város lakóinak gázzal való ellátását és csak 1911-ben veszi át a város a saját kezelésébe. A csőhálózat hosszú, 64036 m, amelybe 2979 fogyasztó van bekapcsolva. A bekapcsolt fogyasztási készülékek száma (lűzhely, sütő stb.) 5223 volt, ami mutatja, hogy a városban milyen általános a tehetősebb családoknál a gázhasználat (1934-ben).

A város közvilágítását a gáz és kisebb mértékben a villany látja el. 1934-ben 1640 közvilágítási lámpa volt a városban, amely közül 1208 gázlámpa és 432 villanylámpa. A város útain járva, megállapíthatja az ember, hogy ez a város elsőrendű feladatának tekinti a városias jelleget minden téren emelni, utcáinak minden szükséges helyén lámpa van. A lámpák meggyújtása a villanylámpáknál központi kapcsolóval történik, a gázlámpáknál pedig időnkint felhúzzható óraművel. Így a város sok áramot takaríthat meg, mindenkor a szükségletnek megfelelően állítja be az óraműveket. Így aztán egészen modern nagyvárosias jelleget adnak a városnak az ugyanabban az időpontban egyszerre kigyulladó lámpák — nem úgy, mint több más városban, ahol a lámpákat sorra gyújtva járnak végig a városon a munkások.

A városias jelleget domborítja ki az a nagy áldozatkészség is, amellyel a város a lehető legmodernebb tűzoltóságot tartja fenn. Az 51,000 lakosú Győr tűzoltóságának fenntartására 1930-ban 154,932 P-t áldozott, ugyanakkor, amikor Miskolc 75,476 P-t, Pécs 94,123, Szeged 189,153, Debrecen pedig 181,462 P-t fordított erre. Viszont e városban nagyon fontos a modern és nagy tűzoltóság fenntartása, mert a sok gyártelepen rengeteg gyúlékony és értékes anyag van felhalmozva (textilgyárak, vegyészeti gyárak stb.), amelyeknél egy tüzeset roppant anyagi kárt jelentene a városnak. Ugyanezekben a gyárakban nagyszámú munkásság is dolgozik — ezeknek védelme is megköveteli azt a jól kiképzett, minden követelménynek megfelelő, kiváló tűzoltóságot, ami Győrben van.

c) *Kulturális élet.* Már amit az iparról, kereskedelemről elmon-

¹⁴¹ 1934. évi zárószámadás, 186—184. old.

dottunk, az is a kultúrát jelenti. De megtaláljuk Győrben azokat a kulturális intézményeket is, amelyek a kultúrfokot mintegy számszerűen mérik. Győrnek ma csak a papnevelő intézet a főiskolája, mert az akadémia 1891-ben megszűnt. Igen viharos sorsú volt ez az akadémia, mint már az előző kor Győrijénél láttuk. 1848-ban megszűnt, illetőleg bölcsészeti fakultása a gimnázium VII-ik és VIII. osztályává alakult át. 1867-ben a jogakadémia újra működik és a 70-es években eléri virágkorát, amikor félévenként átlagosan 100 hallgatója volt. Fokozatos ellanygulás után azután 1891-ben végleg megszűnt, úgy, hogy ma Győrnek csak a papnevelő intézete (hittudományi főiskolája) számítható a felsőbb oktatás körébe, amelynek évente 40—60 átlagos hallgató létszáma van. Annál több Győrben ma a közép- és alsófokú oktatást szolgáló iskola. Legrégibbi a gimnázium, a bencésrendiek tulajdonában, amely — mint láttuk — már az előző korban alakult. Ez ma a város legnépesebb iskolája, amelyben évente átlagosan 6—700 tanuló van. Ugyancsak már az előző korban megalakult alreáltanodából fejlődik ki a múlt század 70-es éveiben főreáliskolává a mai Révai Miklós reáliskola. A legutóbbi közoktatásügyi törvény értelmében átmenetileg reálgimnáziummá, majd gimnáziummá alakul át úgy, hogy a jelenlegi évfolyamok végzése után a városban két gimnázium lesz. Tanulóinak száma évente átlagosan 350.

A leányok felsőbbfokú oktatására a leánygimnázium szolgál, amely 1898-ban mint felsőbb leányiskola alakult. Tanulóinak száma évente átlagosan 350—400.

Győr kereskedelmi város lévén, a kereskedelmi életre előkészítő iskolái is igen látogatottak. A város fenntartásában van s fiú-felsőkereskedelmi iskola és a női-felsőkereskedelmi iskola. A fiú-kereskedelmi iskolának átlagosan 150 tanulója, a női-kereskedelminek 80—100 tanulója van évente. E két iskola tanulóinak száma az 1920-as években volt igen nagy, amikor a kereskedelmi életben igen nagy volt az elhelyezkedési lehetőség — azóta tanulóinak száma állandóan fogy. 1925—26-ban 431, 1932—33-ban 208 volt a két kereskedelmi iskola tanulóinak száma.

Tanítóképző intézet három működik a városban, egy kir. kath. fiú tanítóképző, egy állami és egy Szent Orsolya-rendi tanítónőképző. Tanulóiknak száma állandóan emelkedik, 1925—26. tanév óta az akkori 219-ről az 1932—33 tanévre 494-re emelkedett, ami azt mutatja, hogy a tanítói pályán való elhelyezkedés csábítólag hat az ifjúságra.

A városban öt polgári iskola is működik. Ezek közül kettő fiúiskola, állami kezelésben. A három leánypolgári iskola közül csak

egy van állami kezelésben, a másik kettő róm. kath. felekezeti iskola. Az öt polgári iskolának összesen 1300–1400 tanulója van évente.

Az ipari szakoktatást két középfokú iskola szolgálja a városban. Régebbi az 1901-ben alakult fém- és faipari szakiskola (négy középiskola elvégzése után), amely most alakult fém- és textilipari szakiskolává, a városban levő textilipar követelményeinek kielégítésére. A másik a Szent Orsolya-rend 1923–24. tanévben megnyílt róm. kath. nőipariskolája (szintén négy középiskola elvégzése után). A két iskola tanulóinak száma az 1925–26. tanév óta 181-ről 105-re csökkent le az 1932–33-ik tanévre.

Az elemi oktatás ellátására 21 elemi iskola szolgál. Ezek közül 5 állami, 9 róm. kath., 2 református, 2 ág. evangélikus, 2 izraelita és 1 magániskola. Összes tanulóiknak száma 1931–32-ben 4741, 1932–1933-ban 4731 volt. Ezen iskolák közül 18 mellett továbbképző elemi iskola is működik, amelyeknek 1932–33-ban 747 tanulójuk volt. Az elemi iskolára előkészítő óvóintézetek száma 12 (3 állami, 2 községi, 5 róm. kath., 1 alapítványi jellegű és egy községi állandó menedékház). Minthogy a városi lakosságnál a gyermekek nem óvókötelesek, a 3–5 éves gyermekeknek csak mintegy 50%-a látogatja ez intézményeket, de még így is 1212 gyermek járt az 1932–33. tanévben a különböző óvóintézetekbe.

A város iparos és kereskedő jellegét domborítják ki népes iparostanonciskolái, amelyek közül egy az iparostanonc fiúk, egy pedig az iparostanonc leányok részére szolgál. Van ezeken kívül egy kereskedőtanonciskola is. Népesebbek az iparostanonciskolák, ezek tanulóinak száma 1932–33-ban 641 volt (köztük 126 a leányiskola tanulóinak száma). De ez a szám már nagy csökkenést mutat az utolsó békeévek, vagy az 1920-as évekhez viszonyítva, amikor az iparostanonciskolák tanulóinak száma megközelítette a másfélezret. Még 1920–1926-ban is 1130 volt a tanulók száma, de most az ipari élet ellanyhulásával az ipari pályára törekvő tanoncok száma is igen megfogytakozott. A kereskedőtanonciskola tanulóinak száma hasonlóan csökkenő tendenciát mutat, 1925–26-ban 132, 1932–33-ban már csak 46 volt tanulóinak száma.

A középiskolák mind a Belvárosban vannak, itt nyertek elhelyezést javarészből a szakiskolák is. Érdekes és feltűnő jelenség azonban, hogy ezen iskolák közül csak a Széchenyi-téren álló bencés főgimnázium van nagyforgalmú helyen. A többi iskola mind a Belváros szélső, csendesebb helyen áll. A polgári iskolák közül három van a Belvárosban, egyik állami fiú polgári és az Irgalmasrendi nővérek

leánypolgárij a Nádorvárosban van. A Belvárosban lévő polgári iskolák is igyekeznek a külső, csendesebb utcák mentén elhelyezkedni, a Nádorvárosban lévők pedig szintén kisebb forgalmú utak mentén állnak. Az említett polgári iskolákon kívül — eltekintve a városrészek elemi iskoláitól — még az iparostanonciskola az, amely nem a Belvárosban van. Ez az iskola van a legkedvezőtlenebb helyen, mert Újváros ÉK-i szögletében állva, úgyszólván két híd hídfeijénél van, így állandóan nagy forgalom folyik körülötte.

Az elemi iskolák a szükségletnek megfelelően szétszórtnak helyezkednek el a városrészekben. Általában ezen iskolák elhelyezkedése mindenkor azt tartja szem előtt, hogy tanulóinak lehetőleg kis utat kelljen az iskoláig megtenni. Ebből a szempontból egészséges a helyzet a városban. Viszont ez a követelmény néha elhomályosítja azt a másikat, hogy az iskola „egészséges”, csendes helyen álljon. Egyik-másik elemi iskolát így a legforgalmasabb, legzajosabb, legporosabb levegőjű útvonal mentén találjuk (Révfalusi elemi iskola, Nádorváros új elemi iskola).

A középiskolák tanulóinak illetőségét vizsgálva érdekes eredményre jutunk. 1932—33. tanévben a polgári iskolák tanulóinak csak 69·1%-a volt győri illetőségű, a középiskolák tanulóinak (gimnázium, reál, leánygimnázium) csak 67·5%-a, a kereskedelmi iskolák tanulóinak csak 60%-a, a tanítóképzők tanulóinak pedig csak 57·2%-a. Ezen iskolák tanulóinak többi része vidékről, részint a megye területéről, de a megye területén kívülről is, jött a győri iskolákba. A város ipara, kereskedelme, hivatalai stb. mellett tehát iskolái is nagy vonzó erőt jelentettek a közelebbi és távolabbi vidék számára.

Nemcsak az iskolák, de az iskolázottság is kedvező kultúrviszonyokról tanuskodik a városban. Az iskolázottság legpregnánsabb kifejezője az írni-olvasni tudás. Ennek fejlődése 1880 óta :

Év	Írni-olvasni tud	
	az összes lakosból%	a 6 éven felüliekből%
1880	63·2	72·3
1890	68·4	76·7
1900	76·4	87·3
1910	78·6	89·7
1920	85·6	93·4
1930	86·5	95·4

Az írni-olvasni tudók százalékszámát tehát 1880 óta nagyon szép növekedést mutat. A mai 6 éven felüli lakosságból 95·4% tud írni-olvasni. Ez az arányszám nemcsak az országos átlagot múlja felül, hanem a törvényhatósági jogú városok között is igen előkelő helyen áll, mert csak Sopron és Budapest arányszámát jobb valamivel.

Az analfabéták száma kerületenként 1930-ban :

Kerületek	Analfabéták	
	száma	%-a
I. Belváros	242	2 0
II. Újváros	568	6·4
III. Nádorváros	407	3 2
IV. Szabadhegy	165	5·1
Va. Sziget	295	5·4
Vb. Révfalu	197	5 0
VI. Gyárváros	163	3·4

E táblázat is világosan mutatja, amit a kerületekről már elmondtunk: a legvárosiasabb, legkultúraltabb Belváros és Nádorváros, utánuk következik Gyárváros. Világosan kitűnik ezen arányszámokból az is, hogy Újváros elmaradott, ahol a városszélén lakó, jórészt napszámos lakosság és az itt lakó cigányok rontják le az arányszámot.

Az általános műveltség előbb vázolt képén kívül a magasabb iskolát végzettek arányszámát is mutatja a város kultúralt voltát. A város lakosai közül 1077 lakónak van főiskolai végzettsége, azaz az összlakosság 2·1%-ának. A középiskola 8 osztályát elvégzettek száma 3399, ami a lakosság 6·7%-a (itt a főiskolát végzettek is be vannak számítva). A középiskola hat osztályát 4409 ember végezte el, azaz a népesség 8·7%-a. A középiskola 4 osztályát pedig már 10521 győri lakos végezte el, amely szám a lakosság 20·7%-át adja. Átlagban tehát minden ötödik győri lakos legalább négy középiskolai osztályt végzett. Ez a végzettség az egész győri lakosságra vonatkozik, mert a férfiak és nők arányszámát nem mutat nagy eltérést, a férfiaké 22·3, a nőké 19·2. Ez arányszámok azonban a magasabb végzettségnél fokozatosan eltávolodnak egymástól, a nyolc középiskola elvégzésénél már 10·8—3·0 a férfiak és nők arányszámát, a főiskolai végzettségnél pedig 4·1—0·3.

Meg kell emlékeznünk arról a tényről, hogy az iskolázottságnál a zsidók az arányszámokat jóval meghaladó arányszámmal szerepel-

nek. A főiskolát végzettek közül 17·1% zsidó vallásúakra esik, akiknek a városban elfoglalt arányszáma csak 10·6%. A középiskola nyolc osztályát végzettek közül 23·3% a zsidók arányszáma. A keresztény hitfelekezetek közül legrosszabb arányszámot a katolikusok mutatják, akik a főiskolát végzetteknél 9·2, a nyolc középiskolát végzetteknél 12·8, a hat középiskolát végzetteknél 13·3, a négy középiskolát végzetteknél 11·5 százalékkal mutatnak rosszabb arányszámot, mint amennyit a városban lakó-számarányuk szerint mutatni kellene. Az eltolódások a zsidók javára történnek annak következtében, hogy ők foglalják el a kereskedelmi életben a vezetős szerepet, amelynek intézéséhez iskolavégzés szükséges.

A kultúrfok egyéb mutatói is meg vannak a városban. Állandó színháza ugyan nincs jelenleg, pedig a győri színészet fényes multra tekinthet vissza. Már a múlt század 30-as éveiben megnyílt a magyar színház, a Radó-téri színházi épületben, még ennél előbb működött már a német színészet. A német színészet fokozatos elgyengülésével a magyar színészet szépen fejlődött. A Rába árvizei azonban megromgálták a színház épületét úgy, hogy előadások tartására nem volt többé alkalmas, így a háború után megszűnt a győri színészet. A városnak a leromlott gazdasági életben nem volt még arra tehetsége, hogy új megfelelő színházépületet építsen. 1935-ben készült el a Kultúrház, egy régi, hagyaték útján a város tulajdonába került épületből. Ezt a szükséghez mérten úgy képezték ki, hogy színi előadások tartására is alkalmas legyen — de ez nem végleges megoldása a győri színház kérdésének. Jelenleg időszakosan itt tartanak előadásokat vendégszintársulatok, állandó szintársulata azonban nincsen Győrnek.

A színházat helyettesíti a három mozgófényképszínház, kettő magánkezelésben, a harmadik a Kultúrházban a város kezelésében, abban a teremben, amelyben a vendégszintársulatok tartanak előadásokat — ez a harmadik mozgófényképszínház tehát nem állandó jellegű.

Ugyancsak ebben a Kultúrházban fog elhelyezést nyerni a győri múzeum is. Városi múzeum nincs, a Szent Benedek-rendiek Rómer Flóris múzeumát helyezik át a Kultúrházba olyanformán, hogy a rend tulajdonában és részben kezelésében is marad, de a város bizonyos évi kutatási díj átutalása ellenében jogot nyer arra, hogy a múzeumot saját kezelésében nyilvánossá tegye.

Az irodalmi élet ápolására szolgál a Kisfaludy irodalmi kör, a közgazdasági élet előrevitelén dolgozik a Lloyd társulat, a lakosság tudományos ismereteit igyekszik bővíteni a szépen működő győri Szabadegyetem.

Ezekon kívül igen sok különféle egyesület van a városban, amelyek magukba tömörítik a város lakosságának nagy részét. 1932-ben 166 működő egyesület volt a városban (ezenkívül van még 24, amely működését egyelőre szünetelteti). A városban levő egyesületek az 50881 lakosból 56071 taglétszámot mutatnak fel. Ez a szám 9'2%-kal mulja felül a város lakóinak számát, ami azt mutatja, hogy egy győri ember több egyesületnek is tagja. A tagok közül 48390 férfi, 7280 nő volt és 401 jogi személy.

A városban csak egy napilap és egy hetilap jelenik meg. Tudományos folyóirat a „Győri Szemle”, amely a város kulturális életének fellendítését tűzte ki céljául. Ezekon kívül csak kisebb jelentőségű időszaki sajtótermékek jelennek meg. A város lakói inkább budapesti napilapokat és folyóiratokat olvasnak. Oka ennek az intenzív gazdasági élet; a város kereskedőit, iparosait a budapesti közgazdasági hírek érdeklik elsősorban. Másik ok a nagykulturájú, szélesebb látókörű lakosság tágabb érdeklődési köre — így a helyi vonatkozású sajtó csak kisebb érdeklődésre tarthat számot.

Ha a győri kultúra színét vizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy bár a város színmagyar, mégis német színeződés mutatkozik kultúrájában. A városban még a mult század végéig erős szerepet játszott a németiség — 1843-ig a város hivatalos nyelve is német volt a latin mellett. Azóta azonban már magyar lett az egész város, de kultúra színeződésében még mindig megmaradt a német hatás. 1910-ben az összlakosságnak még 25'6, 1920-ban 24'7, 1930-ban már csak 19'6%-a tud németül, de még ez is jelentős arányszám.

A város a háború előtt állandó összeköttetésben állt Ausztriával, különösen Béccsel. Így állandó nyugati hatás érvényesült kultúrájának fejlődésében. Régi iparosainak nagyrésze megfordult Ausztriában, mert a háború előtt csak azt tekintették jó iparosnak, aki „odaát” is járt, ott is tanult. Bámulatos, hogy ez az első kézből való kultúraátvétel mennyit jelent. Annaira a „nyugat”-ba gyökerezett a város kultúrája, hogy a világháború után elzárva e területektől, a kultúra is mintegy stagnált. Egy időre megállt a fejlődés, nem úgy, mint az alföldi városokban, ahol a kultúra nem volt annyira összekapcsolva más területekével, mint Győrben. Ezért lendült olyan nehezen a további fejlődés felé a győri kulturális élet. Ma azonban már túl van a város a kezdeti nehézségeken. Kulturális összekötő kapcsait a magyar földdel építette ki és most már egészen magyar színeződéssel halad a fejlődés útján, a német színeződés még feltűnő — de mindinkább el fog halványodni.

d) *Közegészségügy.* Az előző korban említett közkórház alapjából nőtt ki 1895-ben a mai „Szent Háromság” városi közkórház, amely fokozott fejlődéssel az akkori kis, 80 ágyas kórházból már óriási, 824 ágyas kórházzá épült ki. 1934-ben 7902 fekvő betegforgalma volt, de állandóan emelkedő tendenciát mutat a beteglétszám. A kórház is olyan intézménye a városnak, amely nagy területre, a megyehatáron jóval túlra vonzóerőt gyakorol. 1934-ben az ápoltak lakóhelyük szerinti megoszlása ilyen képet mutat :

Győr városi	41.7%
Győr-Moson egyesített megyei	40.6%
Veszprém megyei	5.5%
Komárom-Esztergom megyei	7.3%
Sopron megyei	3.1%

Sokan jöttek még Zala, Vas és Fehér megyéből is. E számok mutatják, hogy milyen nagy vidéki forgalmat jelent a városnak a kórház, hiszen betegeinek 58.3%-a, 1934-ben pld. 4650 ember vidékről jött kórházi kezelésre. Viszont a kórház fenntartása Győr város terhét képezi. Ilyen nagy vidéki betegforgalom mellett méltányos lenne, hogy az érdekelt megyék megfelelő arányszámaik szerint hozzájáruljanak a városi kórház fenntartásához s ezzel könnyebbséget adjanak a városnak.

A közegészségügy szolgálatában áll a városi uszoda is, amelyet 1931-ben épített a város a Rába és a Dnna összefolyásának szögletében. Az uszodának igen nagy a forgalma, évente átlagosan 50 ezer vendége van, amely szám — tekintve, hogy Győrben a sok folyó rengeteg fürdőző alkalmat nyújt a kevésbbé tehetőseknek — igen jelentős szám. Győri vendégeken kívül a közeli vidékről is sok fürdőző vendég jön ide és ez ha nem is nagy, de bizonyos nyári idegenforgalmat jelent a városnak.

A győriek a város kedvező földrajzi helyzeténél fogva igen szerencsés helyzetben vannak a nyaralást illetőleg is. Közel van akár a Bakony, akár Sopron és környékének hegyes vidéke és a Balaton is. Nyáron e helyeken járva, mindenütt találhatunk győri embereket, akik a város zajából e csendes, egészséges helyekre jönnek pihenni.

Az egészségügyi viszonyoknál meg kell még emlékeznünk a gyártelepek elhelyezéséről. Győrben az állandó jellegűeknek mondható szélirányok a nyugatról, északnyugatról és délnyugatról jövednek. A gondos városrendezés ennek megfelelően az újabb, nagy üzemmel dolgozó gyártelepeket mind a város keleti felére telepítette ki, így az állandó jellegű szélirányok e gyártelepek kormos levegőjét nem hozzák a vá-

ros fölé. Van ugyan egy-két gyártelep Újváros délnyugati határában is (selyemfonóda, csipkegyár), de ez is olyan szerencsésen fekszik, hogy a leggyakoribb északnyugati szél nem a város felé hozza a füstöt. Különben is e gyárak olyan kis üzemmel dolgoznak, hogy az általuk szennyezett rossz levegő alig jön számításba. Nádorvárosban van, de már a beépített területek határán a Back-malom és a Richards posztógyár, ezek füstjét is tehát már lakatlan területek fölé viszi a szél. Az egyetlen nagy gyár, amely Sziget területén állva, veszélyeztette a város jó levegőjét, az Olajgyár volt, de ez most üzemét megszüntette és leszerelte. A város gyártelepeinek elhelyezkedése örvendetes példáját adja tehát a minden szempontból egészséges viszonyokra törekvő ipari városnak.

Más a helyzet a vasúti pályaudvarnál, amely a város szívében van, ahol a vonatok gőzmozdonyai rengeteg kormot raknak a szomszédos utcák házainak falára. Újabban azonban a legforgalmasabb Budapest—Bécs közötti vasúti forgalmat villamos vontatással bonyolítják le, így sokkal kevésbé káros a vasúti pályaudvarnak mostani helye egészségügyi szempontból, mint eddig volt.

5. A győri ember.

A győri lakosság legnagyobb része iparból és kereskedelemből él és e foglalkozási ágak formálólág hatnak az ember egyéniségére is. Itt a munkásnak is szaktudással kell rendelkezni, mert csak így tud megfelelni az élet állította követelményeknek. A szaktudás nem örökölődik apáról fiúra, mint a falun, vagy mezőgazdasági jellegű városokban, hanem minden egyénnek saját, nehéz munkával megszerzett kincse ez. Ez a tény okozza azt a feltűnő önbizalmat és öntudatot, ami a győri embert jellemzi. Tudja, hogy a falunak szüksége van az ő ipari és kereskedelmi cikkeire, ezért többnek tartja magát a falusinál, de mint fogyasztópiacát és agrártermékekkel ellátó területeit meg is becsüli azt. Bécshez való közelsége, a városon átfutó nagy Bécs—Budapest közötti forgalom, egyáltalán az az intenzív forgalmi élet, ami a városban lüktet, a győri embert szélesebb látókörűvé teszi, mint amilyenek más vidéki városaink lakói. Különösen vonatkozik ez a megállapítás a lakosság tömegére; az értelmiségi osztály körülbelül minden városban egyforma, de ez a többség a többi városok lakóival szemben halkulóbb színnel ugyan, de az értelmiségi osztályon is fel-lehet.

A társadalmi élet a már említett egyesületek keretén belül, meg a kávéházakban, éttermekben folyik. A városban három kávéház van,

amelyek közül a Royal a kereskedők találkozó helye, ahol vásárok alkalmával igen sok üzlet bonyolódik le. A Hungária kávéház a lateiner emberek kávéháza, a Kioszk pedig az egész város társadalmából veszi közönséget. A nagyobb és modernebb éttermek közül a Royal étterme a tisztviselők és nagyobb kereskedők, valamint nagyobb iparosok étterme, a Fehér Hajó étterem pedig a polgári osztályhoz tartozó kiskereskedőké és kisiparosoké, a Katholikus Kör pedig a katolikus társadalomé. Ezeken kívül van még a városban több kisebb étterem, amelyek főként a különböző egyesületek találkozó helyei révén egyesítik a város lakosainak egy-egy csoportját, míg más éttermek a vidékről jövő lakosság tipikus és megszokott találkozó helyei.

A városban élő lakosság mint látjuk sűrűn találkozik egymással a hivatalos és üzleti kapcsolaton kívül is. Mégis az az atyafiságos viszony, amit némely város lakosainál látunk, itt nem található meg. A győri ember a sok egyesület és az egymással való sűrű érintkezés ellenére is egyéni, sajátmagában körülzártan élő, ami az iparos és kereskedő lakosságnál az üzleti életben való, egymással szembeni versengésének természetes következménye. Ez az egyéni élet az oka annak is, hogy a városban szélsőséges irányzatú mozgalmak nem tudnak lábra kapni. Eltekintve a kifizetésű napszámosoktól, a szakmunkások is polgári törekvést mutatnak, tisztességes fizetésükből igyekeznek házat építeni maguknak és békés polgári otthont teremteni. Így érthető az, hogy bár az 1333—34-es években az ipari élet mélypontján, átmenetileg 1712 kereső munkás (eltartottakkal együtt 6584 ember) volt munka nélkül,¹⁴² mégsem volt semmi szélsőséges megmozdulás. Igaz viszont, hogy a város minden anyagi áldozatot meghozott a munkanélküliség csökkentésére. A munkások józan megfontolt-sága, szorgalma és takarékos-sága karöltve a város megértő támogatásával, együtt keresi a nehéz helyzetekből kivezető utat, nem pedig könnyelmű és szélsőséges megmozdulásokkal.

Mint a győri ember jellemzőjét, meg kell még említenem azt a feltűnő ragaszkodást és szeretetet, amellyel városuk iránt viseltetnek. Elismerik és megbecsülik más városok értékeit is, de igazán szeretni csak Győrt tudják és valamennyi győri ember e városban igyekszik maradni egész életében. A városba jövő idegeneknek akkora büszkeséggel, meleg szeretettel mutogatja városát a legegyszerűbb győri ember is, hogy lehetetlen nem becsülni és nem szeretni ezt a várost, amelynek lelke ennyire él lakóinak lelkében is.

¹⁴² 1934. XII. 31. Szoc. pol. hiv. közlése.

6. Győr helye a magyar városok között városias szempontból.

Győr lakosságának száma alapján törvényhatósági jogú városaink között csak a hetedik helyen áll. A megyei városok közül is megelőzi e szempontból négy város, úgy, hogy összes magyar városaink között lakosság-szám tekintetében 12-ik helyen áll, ha Budapestet is számításba vesszük. A nagyrészt kereskedelemből és iparból élő lakosság azonban intenzív termeléssel jóval előkelőbb helyet biztosít a városok értékelésénél magának, mint amit pusztán lakosság-száma biztosítana.

Már mindjárt előbbre jön a városok sorrendjében Győr, ha a városok évi költségvetését nézzük. 1933-ban Győrben a költségvetési előirányzat 4,384.000 pengő volt. Budapestet nem számítva, költségvetési összege után Győr a magyar városok között ötödik helyen áll, mert csak Debrecen 11,407,000 — Szeged 8,933,000 — Pécs 5,500,000 — és Kecskemét 5,050,000 pengős költségvetése nagyobb Győrénél. E nagy költségvetés a nagy közterheket jelenti, ez viszont mutatja, hogy a lakosság iparral és kereskedelemmel jól jövedelmező foglalkozást űz.

Dr. Sebestyén Lajos, Pécs város pénzügyi tanácsosa, igen ügyes munkájában¹⁴³ kiszámította, hogy városainkban mennyi az egy főre eső közteher, Budapestet nem számítva, a legnagyobb Sopronban: 39 pengő, Pécsen 38 pengő, Újpesten 37, Miskolcon 35 és Győrben 34 pengő. Viszont az alföldi mezőgazda jellegű városokban ehhez viszonyítva igen kevés: Szeged 35 pengő, Debrecen 25, Baja 20, Békéscsaba 17 pengő stb. (1933. évre vonatkozó adatok.) A közteher nagysága a lakosság teherbíró képességéről ad világos képet, ebből a szempontból tehát a város lakossága szintén az ötödik helyen áll.

Hasonló előnyös képet kapunk a városról, ha a városias jelleget kiemelő egyes kiadásait hasonlítjuk össze más városok hasonló kiadásaival. A parkok, sétányok rendezésére és fenntartására a város 69.000 pengőt költ, ugyanannyit mint Pécs város. Budapesten kívül Győrt és Pécsen csak Eger előzte meg ebből a szempontból 1934-ben, az összes többi városunk kevesebbet költött erre a célra. E nagy kiadás mutatja, hogy a város külső képének csinosítására, levegőjének egészségessé tételére mekkora gondot fordít.

¹⁴³ Sebestyén Lajos: Csonkamagyarország városainak pénzügyi helyzete stb. 26—49. old.

Az utcák-terek fenntartására és építésére 105.000 pengőt fordított a város. Budapesten kívül e szempontból 1934-ben 10 város költött többet e célra (Pécs 232, Újpest 191, Miskolc 165, Sopron 160, Gyöngyös 140, Kecskemét 134, Debrecen 132, Pápa 124, Szolnok 123, Kaposvár 112 ezer pengő kiadással). Figyelembe kell azonban venni, hogy ezek a kiadások nem állandó jellegűek, egyes kisebb városokban egy-egy útvonal megépítésénél átmenetileg felemelkednek, aztán annak elkészítése után visszaesnek.

Állandóbb jellegű kiadást jelent a városnak az utcák, terek tisztogatása, amely a városias jelleget kiemeli. Erre Győr város 96000 pengőt költ. Budapesten kívül mindössze öt város előzi meg a szempontból Győrt: Debrecen 230, Szeged 184, Pécs 183, Újpest 131 és Sopron 127 ezer pengő kiadással.

A közvilágításra 127000 pengő kiadása van a városnak. E téren csak Szeged 191, Miskolc 144 és Debrecen 135 ezer pengő kiadása előzi meg Győrért, tehát világosan látható, hogy a városiaság igen előtte áll más nagyobb lélekszámú városokénál.

Ugyancsak igen előkelő helyen áll a város a többi városias jelleget kiemelő kiadások terén is. A közművelés-vallás-közüoktatásügyre 580000 pengőt költ a város, e kiadásával Szeged 1,297,000, Debrecen 1,231,000, Pécs 910,000 és Kecskemét 708,000 pengős kiadása után igen előkelő helyen, ötödikként áll a város, csak az egyetemi városok és egyedül Kecskemét előzi meg. Hasonló nagy a kiadása a városnak a közegészségügy ellátására is, amely 230000 pengőt tesz ki. E téren csak Debrecen (969000 P), Szeged (270000 P) és Pécs (265000 P) költ többet.

Mint iparból és kereskedelemről élő város, nagy vagyont halmozott fel a különböző épületekben, bérházakban, üzemekben stb. A város tiszta vagyona (az adósságot leszámítva) 57,604,000 pengő. Csak Debrecen és Szeged több ennél 129,747,000, illetőleg 82,696,000 pengővel. Az összes többi vidéki városunknak kevesebb vagyona van, mint Győrnek. Ha az egy lakosra számított tiszta vagyont nézzük, akkor Győr az első helyen áll, itt minden lélekre 1152 pengő tiszta vagyon jut, Debrecenben 1080, Szegeden csak 608 pengő. A többi városok közül egy sem éri el az 1000 pengős átlagot, de Kecskemét 778, Szombathely 752, Pécs 706 pengős, valamint Székesfehérvár 621 pengő átlaga Szegedét megelőzi. Ha figyelembe vesszük azt, hogy alföldi városainknál a vagyon igen nagy részét az óriási, török időkben összegyűlt földbirtok adja — ami Győrnél jelentéktelen — akkor

azt mondhatjuk, hogy az a vagyon, amelyet a lakosság munkája, ipara és kereskedelme szerzett, legnagyobb Győrben. E tiszta vagyon mellett van a városnak 7,854,000 pengő adóssága — de ezt már a nyers vagyonból leszámítottuk és ennek levonása után adtuk meg a tiszta vagyont. Ez az adósság meglehetősen nagy összeg, de a többi városok adósságához viszonyítva már nem tűnik fel nagynak. Az adósságot a többi városoknál is levontam a nyers vagyonértékből és így adtam meg a tiszta vagyon értékét. (A felsorolásban megemlített városok közül Debrecennek 172,365,000 pengő a nyersvagyon, — 31,213,000 pengő az adóssága. Szeged nyersvagyon 112,047,000 pengő, adóssága 24,270,000 pengő.)

Ha a tiszta reálvagyont nézzük, azaz a ténylegesen jövedelmező vagyonértéket (bérházak, földek, közüzemek stb.) akkor is igen előnyös képet kapunk Győrre.¹⁴⁴ A város tiszta reálvagyon 28,592,000 pengő. Nagyobb nálánál Debrecené (116,845,000 pengő), Kecskemété (48,031,000 pengő) és Szegedé (30,819,000 pengő), a többi törvényhatósági városainké kisebb. Az egy lélekre eső tiszta reálvagyon Győrben 562'39 pengő. Csak Debrecen előzi meg e téren (egy lélekre eső reálvagyon 974'54 P) és Kecskemét (599'85 pengő), a többi törvényhatósági jogú városunkban mindenütt kevesebb ez az arányszám. (Szegeden 225'88 pengő; Sopronban 466'26, Pécsen 242'53, Székesfehérvárott 275, Baján 200, Miskolcon 182'47 és Hódmezővásárhelyen 78'16 pengő.¹⁴⁵)

Ezek a számok is világosan mutatják, amit minden vonatkozásban láttunk már Győrről. Minden téren igen fejlett városias jelleg nyilvánul meg e városban. A város külső képe éppen úgy, mint a benne folyó élet igazán városias — kevés vidéki városunk van, amely városiasság szempontjából előbbre állana, mint Győr. Aki először jár e városban, első pillanatra észre veszi ezt. Modern pályaudvaráról kilépve elevenen mozgó városi életet lát maga előtt, rendezett utcákon jár, a Belváros üzleti életének nagy méretei, a gyártelepek nagy gyárai más környezetet mutatnak, mint amit más vidéki városunknál látott. S a győri emberrel beszélve, megbizonyosodik arról, hogy a város lakói is hozzáérttek a városias külső képhez, szélesebb látókört, magasabb általános képzettséget lát nálunk, mint amit várt volna. S ha megismerte a város lelkét, ha látta a város lüktető életét, amely még

¹⁴⁴ A tiszta vagyonban a jövedelmet nem hajtó vagyonértékek (utcák, parkok stb.) is fel vannak véve, a tiszta reálvagyonban ezek nem szerepelnek.

¹⁴⁵ Győr zárószámadata 1934-ről.

ma, a gazdasági helyzet leromlása után is igen élénk, akkor eszmél rá arra, amit e dolgozat első oldala mondott már, hogy olyannak tűnik fel mindez, mintha valamelyik német iparos-kereskedő kisvárosban járna.

Felhasznált irodalom.

1. *Acsádi Ignác*: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. .
2. Archeológiai Értesítő idézett évfolyamai.
3. *Borovszky*: Győr vármegye monográfiája. Magyarország vármegyéi és városai című milleniumi kiadványsorozat.
4. *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III. Budapest 1897.
5. *Fehér Ipoly* szerkesztette: Győr vármegye és város egyetemes leírása. Budapest 1874.
6. Főgimnáziumi Értesítők.
7. *Glaser Gyula*: Győr város mint sertéshízlaló és sertésexport központ. Győri Szemle V. évf. 233—338. Győr, 1934.
8. Győri Közlöny idézett számai.
9. Győr szab. kir. város zárószámadása 1934-ről. Győr, 1935.
10. *Janus Arrabonensis*: Dissert de Jaur. Győri Közlöny 1863. 2. sz.
11. *Kéz Andor*: A Duna győr—budapesti szakaszának kialakulásáról. Földrajzi közlemények LXII. k. 175—1930. Budapest 1934,
12. *Kéz Andor*: A Duna visegrádi áttörése. Math. és Természettudományi Értesítő L. kötete. (Magyar Tud. Akad. kiadv.) 713—747. o. Budapest, 1934.
13. *Kovács Alajos*: Győr város lakossága. Magyar Statisztikai Szemle XII. évf. 344—366. old. Budapest, 1934.
14. *Kogutowicz Károly*: Dunántúl és Kisalföld. I. Szeged, 1930.
15. *Lóczy Lajos*: A Balaton környékének geológiája és morfológiája. (A Balaton tud. tanulm. eredményei.) Budapest, 1913.
16. *Lovass Elemér*: Győrmegyei régészeti kataszter, Kéziratban.
17. Magy. Tudós Társaság Évkönyvei. I. kötet.
18. Meteorológiai évkönyvek.
19. *Nagy Lajos*: Notitiae politico geographico statisticae incltyti regni Hungariae. Buda, 1828.
20. *Ortway Tivadar*: Magyarország egyházi földleírása a XIX. század első felében. Budapest, 1891.

21. *Pfannl Jenő*: Régi ábrák és képek Győr várról. Győri Szemle I. évf. 217—242. old. Győr, 1930.
- ~~22.~~ *Ráth Károly*: Török-magyar viszonyok. Magyar Akad. Ért. Phil. Tört. osztály. III. II.
23. *Schafarzik Ferenc*: A budapesti Duna paleohidrographiája. Földtani Közlöny. XLVIII. k. 184—200. old. Budapest, 1918.
- ~~24.~~ *Sebestyén Lajos*: Csonkamagyarország városainak pénzügyi és gazdasági helyzete és javaslat háztartásának rendezésére. Bp. 1935.
25. *Szávay Gyula*: Győr. Monografia a város jelenkoráról a történelmi mult érintésével. Győr, 1896.
26. *Valló István*: szerkesztésében megjelent Győr ismertetése és tájékoztatója, (Győr barátainak kiadása.) Győr, 1930.
27. *Vid Gy. Gábor*: Pannonhalma vidékének földtani viszonyai. Földtani Közlöny XLVIII. k. 233—261. old. Budapest, 1918.
28. *Villányi Szaniszló*: Győr megye és város anyagi műveltségtörténete. Év, hely nélkül.
29. *Villányi Szaniszló*: Győr vár és város helyrajza, háztelek és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1872.
- ~~30.~~ *Virágh Rózsa*: Magyar helynevek eredete. Föld és ember. 1930.
- ~~31.~~ *Wenzel G.*: Magyarország mezőgazdaságának története.
32. *Winkler Antal*: A győri gabonakereskedelem a multban és ma. Győri Szemle V. évf. 233—238. old. Győr, 1934.

Az idézett 1567., 1617. és 1703. évi telekkönyvek a városi levéltárban, ugyanott régi térképek és ábrák Győrről. A II. József császár-kori katonai felvétel a szegedi m. kir. Ferenc József Tud. Egyetem Földrajzi Intézetében.

1 : 25.000 és 1 : 75.000 méretű mai katonai térképek.

Tartalomjegyzék.

	Oldal
I. Bevezetés — — — — —	3
1. Előszó — — — — —	3
2. Földrajzi helyzet — — — — —	4
II. A táj. (Természeti adottságok) — — — — —	8
1. Geológiai — — — — —	8
2. Morfológia — — — — —	9
3. Éghajlat — — — — —	11
4. Időjárás — — — — —	13
5. Vízrajz — — — — —	15
6. Talajvíz — — — — —	17
7. Talaj — — — — —	17
8. Növényzet és állatvilág — — — — —	18
III. Ember a tájban — — — — —	20
A) A régi Győr — — — — —	20
1. Óskor — — — — —	20
2. Bronz-vaskor — — — — —	21
3. Rómaikor — — — — —	22
4. Népvándorlás, az avar Győr — — — — —	26
5. Frank, morva-szláv idő Győrben — — — — —	27
6. Az Árpádok Győrje — — — — —	27
7. Vegyesházi királyaink és a Hunyadiak korabeli Győr, a török kor kezdete a XVI. század közepéig — — — — —	33
8. A török másfélévszázad alatti Győr — — — — —	37
9. A XVIII. századbeli Győr, 1820-ig — — — — —	43
B) A mai Győr — — — — —	50
1. A tér, ahol az élet folyik — — — — —	50
a) utcák, útvonalak — — — — —	50
b) a győri centralizáció — — — — —	54
c) az épületek — — — — —	56
2. A lakosság — — — — —	58
a) száma — — — — —	58

b) nemzetisége	—	—	—	—	—	61
c) vallása	—	—	—	—	—	62
d) demografiája kerületenként	—	—	—	—	—	63
e) népsűrűség	—	—	—	—	—	65
3. Foglalkozás, gazdasági élet	—	—	—	—	—	66
a) Ipar	—	—	—	—	—	66
b) Kereskedelem	—	—	—	—	—	69
c) Mezőgazdaság, állattenyésztés	—	—	—	—	—	74
d) Egyéb foglalkozások	—	—	—	—	—	78
4. Közlekedés, forgalom; városias élet	—	—	—	—	—	81
a) Összeköttetés a városrészek, a város és vidék között, forgalom	—	—	—	—	—	81
b) Közművek	—	—	—	—	—	87
c) Kultúrális élet	—	—	—	—	—	89
d) Közegészségügy	—	—	—	—	—	96
5. A győri ember	—	—	—	—	—	97
6. Győr helye a magyar városok között városias szempontból	—	—	—	—	—	99
Felhasznált irodalom	—	—	—	—	—	103

*A Magyar Kir. Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-,
Nyelv- és Történettudományi Karához benyújtott
doktori értekezés.*

Bíráló : Dr. Kogutowicz Károly egyetemi nyilv. rendes tanár.

Társbíráló : Dr. Erdélyi László egyetemi nyilv. rendes tanár.

